

stari
bosanski
tekstovi

mak
dizdar

BIBLIOTEKA KULTURNO NASLJEDE

Uređivački odbor:
HUSEIN TAHMIŠČIĆ
RISTO TRIFKOVIĆ

Urednik
RISTO TRIFKOVIĆ

Nacrt za korice
DRAGAN DIMITRIJEVIĆ

MAK DIZDAR

STARI BOSANSKI TEKSTOVI

»SVJETLOST«, IZDAVAČKO PREDUZEĆE, SARAJEVO
1969.

NEKA JE VIDIMO VSAKOME...
KOMU SE PODOBA!...

(Iz starih bosanskih povelja)

THE VINDICATOR...
TOMMY DE BORDEN...
(12th Street, New York City)

UVOD

O STARIM BOSANSKIM TEKSTOVIMA

Nalazeći se u položaju krajnje zemlje istoka izložene prema zapadu i krajnje zemlje zapada okrenute ka istoku, Bosna je oduvijek bila raskrsnica raznih interesa i razmeđe raznovrsnih uticaja. Takva njena situacija odrazila se i u njenoj staroj pismenosti, književnosti i umjetnosti. U koje vrijeme prije dvanaestog vijeka počinje književni rad u ovoj zemlji, i kakve je prirode bio, teško je danas utvrditi. Pretpostavlja se da je uporedo sa grčkim i latinskim pismom poslije pokršćavanja domaćeg stanovništva počeo prodor i slavenske pismenosti, rasprostiranje književnosti u ćirilometodskom duhu, a možda i razvijanje književnosti u takvoj tradiciji. Po oskudnim spomenicima koji su sačuvani do danas poslije viševjekovnog njihovog uništavanja potvrđeno je prisustvo četiri pisma kojim su se služili stanovnici bosansko-humskog područja: grčkog, latinskog, glagoljice i ćirilice. Vjerovatno su prva dva pisma počela osvajati pozicije veoma rano, a njihov prodor i egzistencija zavisili su od dominacije jedne ili druge crkve, istočne ili zapadne. Grčko pismo ostavilo je više tragova u Humu, a latinica u Bosni. Iako prisutni sve do XV vijeka, tragovi grčkog pisma mnogo su oskudniji od latinice. Latinski natpisi evidentirani su u periodu bosanskog srednjeg vijeka na nekim crkvenim građevinama, na novcima i pečatima bosanskih vladara, na nadgrobnim pločama kraljeva, itd. Humski kneževi u XII stoljeću, a bosanski banovi i kraljevi u XIV i XV, imali su posebne latinske kancelarije

osposobljene za vođenje diplomatske prepiske sa zapadnim zemljama i primorskim gradovima. Sa slavenskom službom u crkvi prodire i slavensko pismo, glagoljica i ćirilica, a latinica se upotrebljava samo s vremena na vrijeme i u specijalnim slučajevima (v. P. Anđelić, Kulturna istorija BiH, Sarajevo 1966).

V. Jagić je iznio mišljenje da je jedan od najstarijih i najvažnijih glagoljskih spomenika uopće, Marijansko evanđelje, nastao na jugozapadu naše zemlje. Ako ovaj crkveni rukopis, napisan oblom glagoljicom i nije kasnije od većine stručnjaka prihvaćen kao bosanski, dva rukopisa u fragmentima iz XII vijeka, Grškovićev odlomak i Mihanovićev odlomak, rječiti su i umnogome neosporni svjedoci glagoljske pismenosti i crkvene književnosti na području Bosne, odnosno Huma. Ovi spomenici pisani su poluoblom glagoljicom, koja je na prelazu iz oble, istočne, u uglatu, zapadnu glagoljicu, te je zbog njene osobenosti u posljednje vrijeme nazivaju i bosanskom glagoljicom. U starije glagoljske rukopise srpskohrvatske recenzije, koji bi pripadali po svojim jezičkim i paleografskim osobinama ovoj bosanskoj grupi, pribrojan je nedavno još jedan rukopis, Splitski odlomak. Po pismu bi ovaj spomenik pripadao XII stoljeću, a po nekim jezičnim elementima novijeg narodnog govora spadao bi u početak XIII vijeka.

Vjerovatno je i prije i poslije Splitskog odlomka bilo i više i raznovrsnijih crkvenih spomenika u glagoljskom pismu, ali danas nema nikakvih neposrednih dokaza kojim bi se ova pretpostavka mogla utvrditi. Štaviše, Splitskim odlomkom prekida se lanac glagoljskih rukopisa za duži period. Dokaz da glagoljska književnost ovog područja ipak nije presahla nalazimo u nekim ćirilskim rukopisima s kraja XIV i iz prve polovine XV vijeka, na čijim marginama su bosanski dijaci zapisivali glagoljske glose [u rukopisu Apostola Srpske akademije nauka u Beogradu, u rukopisu Čajničkog evanđelja i u

Zborniku krstijanina Radosava, koji se danas nalazi u Vatikanu], a još veća potvrda za to je u Hrvojevom misalu, koji je između 1403. i 1415. za velikog vojvodu bosanskog i hercega splitskog Hrvoja Vukčića Hrvatinića, pisao dijak Butko. Da je glagoljsko pismo bilo u upotrebi u crkvi i van nje, dokazuju još i epigrafi na nekoliko sačuvanih lapidarnih spomenika (natpis u crkvi u Kijevcima kod Prijedora iz XI—XII vijeka, izvjesni simboli u obliku glagoljskih slova na Kulinovoj ploči s kraja XII ili početka XIII vijeka, zapis u kamenu iz okoline Banjaluke XV vijeka, a na Humačkoj ploči kod Ljubuškog s kraja X ili početka XI vijeka primjetni su u ćiriličkom tekstu glagoljski uticaji). Ako se još podsjetimo kako je već davno utvrđeno da su skoro svi ćirilički spomenici, počevši od Mirosavljevog evanđelja, prepisivani sa glagoljskih predložaka, onda ćemo prihvatiti kao sigurnu činjenicu da se tokom čitavog srednjeg vijeka u bosanskoj pismenosti i književnosti njegovala i čuvala glagoljska tradicija, kao vrlo cijenjena duhovna i kulturna baština. Glagoljica je najvjerovatnije ostala u upotrebi kao crkveno pismo u krilu Crkve bosanske. Kada je padom Bosne propala i ova crkvena organizacija, iz upotrebe je nestalo i glagoljsko pismo.

Upotreba ćiriličkog pisma bila je mnogostranija i rasprostranjenija. Zato je i broj spomenika ćiriličke pismenosti i književnosti veći i raznovrsniji, mada je golem broj rukopisa uništen u viševjekovnom procjepu između neprijateljskih crkava, između zapadne i istočne, te stalnih, neprestanih mađarskih invazija i kasnijih stogodišnjih turskih pohoda. Da je ćirilica ovdje u upotrebi nedugo iza njenog prodiranja u većinu južnoslavenskih zemalja, svjedoči natpis na Humačkoj ploči u Hercegovini, iz kraja X ili početka XI vijeka, nadgrobni i ktitorski epigrafi iz Travunije i srednje Bosne i Mirosavljevo evanđelje, nastali od sredine do kraja XII vijeka. Sudeći po rezultatima najnovijih

paleografskih i lingvističkih istraživanja ćirilicu su u Bosnu donijeli Makedonci, neposredno ili posredstvom i uticajem Zete. Ćirilički bosanski spomenici mogu se po svojoj namjeni i izradi podijeliti u nekoliko osnovnih grupa. Na prvom mjestu su svakako crkveni rukopisi pisani staroslovenskim jezikom srpskohrvatske recenzije sa elementima živog narodnog govora, a uz njih valja vezati i nekanonske tekstove: apokrifne, molitve i druge slične tvorevine koje spadaju u staru duhovnu književnost. Zatim bi došli tekstovi vezani svojom sadržinom za vjerski i kulturni život i vjerovanje srednjovjekovnog čovjeka Bosne, dati u obliku zapisa na marginama rukopisa i natpisa na građevinama i stećcima. Povelje i pisma predstavljaju značajno blago diplomatske pismenosti ove zemlje, naročito zato što je njegovala autohtone crte i nije prezirala narodni jezik. Ogromna većina duhovnih tekstova, kako kanonskih tako i apokrifnih, dobar dio zapisa i natpisa, a pogotovo povelja i pisama predstavljaju vrijednost kao spomenici jezika, pismenosti, opće kulture i historije, a poneki od njih izdvajaju se i nameću i savremenom čitaocu kao primjeri poetskog nadahnuća i književnog kvaliteta. Na kraju bi došla lijepa književnost. Njeni tragovi i uticaji su dosta blijedi, ali ipak živi i evidentni. Na žalost, kao i u ostalim južnoslovenskim književnostima toga doba, takva literatura, koja se njeguje naročito na dvoru vladalaca i oblasnih gospodara, neoriginalna je, prevodilačka, a u najboljem slučaju prerađivačka.

Crkvene knjige sadrže skoro isključivo prevode Novog zavjeta, u kome istaknuto mjesto imaju evanđelja, djela apostolska, poslanice, apokalipsa i izvjestan broj apokrifnih tekstova. To su u stvari prepisi ranijih prevoda sa glagoljskih predložaka, sa značajnim elementima daleke starine u pravopisu i jeziku, ali i sa karakterističnim prodorom živog narodnog govora po kome se i prepoznalo njihovo jezično porijeklo.

Najstariji ćirilski rukopis crkvenog karaktera, Mirosavljevo evanđelje, pisano je negdje u Humu, za kneza Miroslava, ali ima mišljenja da je ovaj prekrasno opremljeni rukopis nastao možda na dvoru Kulina bana, koji je po svojoj sestri srodnik Mirosavljev. Kulin ban je oko sebe okupljao neke značajne umjetnike i poznavaoce knjige. Trinaesto stoljeće poznato je ovdje kao vijek križarskih pohoda i lomača, pa nam je iz tog doba ostalo samo nekoliko povelja i jedan crkveni rukopis, Gligorović — Giljferdingovi odlomci, koji se sastoje iz šest listova teksta iz evanđelja. Kada je dvadesetih godina XIV stoljeća Crkva bosanska, poslije vjekovnog i nemilosrdnog progona, ponovo stala na svoje noge, počela je da jača književna djelatnost. Iz tog vremena sačuvana su dva rukopisa koja u mnogome nastavljaju tradiciju ranijih glagoljskih knjiga i Mirosavljevog evanđelja. Prvi je Evanđelje Manojla Grka (ili Mostarsko evanđelje), a drugi Evanđelje Divoša Tihoradića, nazvano po njegovom vlasniku, krupnom feudalcu iz Završja i pristavu na dvoru Stjepana II Kotromanića. U drugoj polovini XIV do prvih godina XV stoljeća nastali su sljedeći manuskripti crkvene književnosti: Četverojevanđelje iz Dovolje, Giljferdingov apostol, Srećkovićevo evanđelje, Batalovo evanđelje, Ljubljansko bosansko evanđelje (ili Kopitarevo evanđelje) Nikoljsko evanđelje, Odlomak lenjingradskog apostola, Vrutoški rukopis (ili Grujićevo evanđelje). Daničićovo evanđelje (ili Drugo beogradsko evanđelje), Rukopis Krstijanina Hvala, Čajničko evanđelje, Aprakos kneza Lobanova i Evanđelje krstijanina Tvrtka Pripkovića. U prvoj polovini XV do sredine istog stoljeća napisane su u raznim krajevima Bosne i Huma nove knjige duhovne sadržine, poznate danas pod ovim naslovima: Treće beogradsko evanđelje, Mostarski listovi (ili Beličevi odlomci bosanskog evanđelja, odnosno Drugo mostarsko evanđelje), Mletački zbornik (ili Marčijanski rukopis iz Venecije), Odlomci iz Montepradonea, Beogradski apo-

stol, Zbornik krstijanina Radosava i Početije svijeta (ili Plovdivski rukopis).

Donedavno se smatralo da je broj bosanskih rukopisa crkvene književnosti toliko oskudan da je nemoguće na osnovu njih praviti bilo kakve ozbiljnije tekstološke ili umjetničke sinteze. Pogotovo je stanje izgledalo bezizlazno u tom pogledu poslije prvog i drugog svjetskog rata, vremena u kome su nestala ili izgorjela čak tri bosanska rukopisa u Narodnoj biblioteci u Beogradu (Nikoljska evanđelje, Daničićovo evanđelje i Treće beogradsko evanđelje). Međutim, broj bosanskih medijevalnih rukopisa iznenada se, posljednjih godina, počeo povećavati, zahvaljujući novim naučnim istraživanjima, tako da bi se danas već moglo prići studioznom proučavanju ovih rukopisa, iz više važnih aspekata. Prvi seriozni pregled djela crkvene književnosti bosanskog i humskog područja crkvenoslavenskog jezika i srpskohrvatske recenzije dao je Vladimir Vrana (Književna nastojanja u srednjovječnoj Bosni, Napretkova »Povjest hrvatskih zemalja«, Sarajevo 1942). Njegov popis dopunio je A. Solovjev, dodajući mu Vrutoški rukopis, poznat u nauci i kao Grujićevo evanđelje (Vjersko učenje Bosanske crkve, Zagreb 1948). Na Kopitarevo bosansko evanđelje upozorio je Svetozar Radojičić, vraćajući ga iz zaborava (Stare srpske minijature, Beograd 1950). Na Mletački zbornik i Odlomke iz Montepredona ukazao je Jaroslav Šidak (Problem bogumilstva v Bosni, Zgodovinski časopis 1—4, Ljubljana 1955), a na Evanđelje Divoša Tihoradića J. Đurić i R. Ivanišević (Jevanđelje Divoša Tihoradića, Zbornik Vizantološkog instituta, br. 7, Beograd 1961). U najnovije vrijeme pronađen je štaviše i jedan novi glagoljski književni spomenik, pisan poluoblom bosanskom glagoljicom Splitski odlomak — o njemu je opširno i studiozno pisao Vjekoslav Štefanić (Splitski odlomak glagoljskog misala starije redakcije, Slovo br. 7—8, Zagreb 1957), čime je, kao što smo i ranije spomenuli, i baština glagoljske književnosti iznenada obogaćena.

Bosanski crkveni književni spomenici, kako glagoljski tako i ćirilički, pisani su na pergamentu, a pokasno, krajem XIV i početkom XV vijeka, ulazi u upotrebu hartija za pisanje knjiga. Na papiru su pisani sljedeći manuskripti: Četveroevanđelje iz Dovolje, Mostarski listovi, Beogradski apostol i Zbornik krstijanina Radosava, u svemu dakle četiri rukopisa, nastala u vrijeme kada je papir ušao u upotrebu i u kraljevsku dvorsku kancelariju u Sutjesci, Bobovcu i Jajcu.

Samo fragment jedne crkvene knjige iz vremena bosanske samostalnosti čuva se danas u samoj Bosni — Čajničko evanđelje. Ostali rukopisi dospjeli su tokom vijekova na razne načine u razne krajeve svijeta. Tako su mnogi stigli u biblioteke i muzeje Lenjingrada i Moskve, četiri u Italiju (u Vatikan, Veneciju i Montepredosa), po jedan je u Carigradu, u Turskoj, i Plovdivu, u Bugarskoj, a relativno mali broj nalazi se u jugoslavenskim bibliotekama i manastirima. Kao što smo ranije napomenuli, tri duhovne knjige bosanskog porijekla stradale su prilikom požara od bombardiranja Narodne biblioteke u Beogradu, a Srećkovićevo evanđelje je negdje zagubljeno. Novija traganja u zemlji i inostranstvu bila su dosta uspješna u otkrivanju nepoznatih bosanskih rukopisa. Zato postoji opravdana nada da će se naići i na nove primjerke, naročito u bibliotekama Sovjetskog Saveza, Bugarske i Italije, a posebno istraživanjem starih rukopisa u manastirima, u krajevima gdje je zabilježena jaka emigracija Bosanaca poslije propasti bosanske države. Zahvaljujući Vl. Mošinu i J. Šidaku koji su nedavno boravili u Lenjingradu u cilju identifikacije i obrade starih bosanskih rukopisa, sada znamo za još neke spomenike bosanske crkvene književnosti. Mošin je upozorio na Odlomak lenjingradskog apostola (K datirovke rukopisej iz sobranija A. F. Giljferdinga GPB, *Trudy Otdela drevnorusskoj literatury Instituta russkoj literatury* XV, 1958) i Evanđelje iz Dovolje (Paleografski album na južnoslovenskoto ki-

rilsko pismo, Skopje 1966), a Šidak na Aprakos kneza Lobanova (Bosanski rukopisi u Gosudarstvenoj publicčkoj biblioteci u Lenjingradu, Slovo 17. Zagreb 1967). Prije deset godina u svim raspravama govorilo se o broju od blizu dvadesetak bosanskih medijevalnih rukopisa, a danas, poslije prvih sistematičnijih iztraživačkih pothvata, već znamo za skoro tridesetak manuskripta te vrste. Razlika, zaista, ohrabruje!

Bosanske duhovne knjige objavili su ponajviše stručnjaci — filolozi, proučavajući u njima prvenstveno pravopisne i dijaktološke osobine, ne ulazeći mnogo u analizu i ocjenu sadržaja objavljenih tekstova. Njima pripada zasluga u otkrivanju porijekla pojedinih manuskripta. U posljednje doba posvećuju im sve veću brigu historičari koji proučavaju problem Crkve bosanske, u nastojanju da na primjerima potvrde ili pobiju mišljenje o heretičkom učenju bosanskih patarena (neomanihejskom, bogumilskom, odnosno o dualističkom učenju što je u raznim krajevima i raznim periodima dobijalo i razno imenovanje). Tako je A. Solovjev kao rukopise sa bogumilskom crtom označio sljedeće knjige i odlomke: Daničićovo i Nikoljsko evanđelje, Srećkovićovo i Grujićevo evanđelje, Batalov fragmenat, Hvalov zbornik i Zbornik krstijanina Radosava, napominjući da mnogi rukopisi nisu još proučeni detaljnije te bi njihova analiza dala još značajnije rezultate u pogledu ideološkog stava njihovih autora (Vjersko učenje Bosanske crkve, JAZU, Zagreb 1948). Đ. Sp. Radojičić, na osnovu najnovijih istraživanja, pribraja ovim knjigama kao bogumilske: Divoševo evanđelje, Mletački zbornik, Kopitarevo evanđelje i Početije svijeta iz Plovdivske biblioteke, sa ogradom za posljednji rukopis: »Svakako je iz Bosne, ali je veliko pitanje da li je bogomilskog postanja« (Jugoslovenski ćirilički rukopisi, Život br. 1—2, Sarajevo 1967). Na osnovu jedne glose pisara, J. Šidak je nedavno došao do zaključka da Evanđelje Tvrtka Pripkovića pripada također Crkvi bosanskoj (v. cit. čl.). Uz mišljenje

Jordana Ivanova, izvrsnog poznavaca slavenske srednjovjekovne književnosti, o bosanskom porijeklu apokrifne i heretične apokalipse, poznate u nauci kao Bečka tajna knjiga, sačuvane na latinskom jeziku XII vijeka, pristao je Solovjev i neki drugi naši historičari, čime je još više obogaćen ne samo broj knjiga nego i značaj stare bosanske književnosti. Bečka tajna knjiga i Početije svijeta, prvorazredne su karike u lancu jedne literature čiji su dijelovi iskidani i uništeni, ali po njima i po izvjesnim tragovima ostavljenim u glosama na marginama pravovjernih kodeksa i usmenoj književnosti možemo da naslutimo elemente jedne dualističke kosmogonije u čijem znaku je živio bosanski čovjek srednjeg vijeka.

Heretička Tajna knjiga (latinski prevod nalazi se u bečkoj Nacionalnoj biblioteci) nastala je u vrijeme snažnog prodora ćirilice i neomanihejskih učenja, koji je dolazio u isto vrijeme možda i kao dva vida iste pojave. To je jedna od onih heretičkih knjiga o kojima s gnušanjem govore inkvizitori zapadne crkve, odnosno knjiga nečastiva, koju anatemišu sinodici istočne crkve. Poslije abjuracije na Bilinom polju kod Zenice, na kome su se bosanski krstijani i krstijanice odbranili od optužbi Rima, a Kulin ban vješto spriječio mogućnost da mađarski križari, krstom, ognjem i mačem, urazume optužene bosanske žitelje, bosanski patareni prilagođavaju se svom novom položaju i svoje učenje, kao i njihovi istomišljenici od Carigrada do Provanse, kamufliraju pravovjernim, ortodoksnim simbolima. Ne usuđuju se više da prepisuju zabranjene knjige i vrlo su marljivi u prepisivanju i promicanju kanonskih knjiga, uglavnom knjiga Novog zavjeta, u kojima počasnno mjesto zauzimaju tekstovi Ivana Bogoslova, autora jednog od evanđelja i Apokalipse. Ovi biblijski tekstovi, zajedno sa djelima apostolskim i poslanicama, bili su glavna i svakodnevna lektira patarena i vjernika njihove crkve. Njima možemo pridružiti jedan broj apokrifa, zabilježen u nekim

rukopisima, kao što su Hvalov zbornik i Mletački zbornik, Početije svijeta (koje nekim stavovima asocira na dalekog svog pretka — Tajnu knjigu), Povijest o Abagaru (apokrif prenesen u bosansku katoličku književnost i zasvjedočen kasnije u Bugarskoj, objavljen u Veneciji kao prva štampana knjiga namijenjena Bugarima). Sadržine, simbole i vjerovanja zapažena u apokrifima pronaći ćemo ponovno u zapisima, koji su se kao ljekaruše i talismani održavali i kasnije, kroz vijekove, marljivo prepisivani bosanskom ćirilicom. Takav jedan zapis pod naslovom Molitva ot treska iz druge polovine petnaestog vijeka, nastao u okolini Foče, sačuvan je do danas, a značajan je naročito kao indikator koji nas može uputiti u karakter jedne vrste književnosti svog doba, nestale u tami vjekova, a sačuvane samo u narodnoj književnosti.

Poseban način mišljenja, sa izvjesnim heretičkim elementima u odnosu na učenje pravovjernih crkava, zacrtanim slovom i duhom Tajne knjige, došao je do izražaja u tumačenju kanonskih tekstova. Ta tumačenja su vršena, iz opreza zbog svakodnevnih opasnosti od inkvizitorske intervencije, usmenim putem, ali se poneki komentator nije mogao suzdržati a da na marginama ne zabilježi poneki zapis koji nam može pomoći da odgonetnemo suštinu patarenskih komentara. Ona se sastojala od dva osnovna elementa: razbijanja i kritike izvjesnih dogmi i protesta protiv svemoći vladajućih crkava i države. U tom pogledu najinteresantnije su glose iz Srećkovićevog evanđelja, koje spadaju u posebnu podvrstu srednjovjekovne duhovne književnosti, poznate pod imenom Razumnik (ili Pitanja i odgovori) u starim slavenskim književnostima, a na zapadu kao Lucidarius (Prosvjetlitelj). Za razliku od ovih glosa koje imaju apokrifni karakter, bosanske glose iz navedenog rukopisa umnogome forsiraju heretička, bogumilska shvatanja. Po ovom patarenskom glosatoru, koji misli u duhu principa dualističkog pogleda na svijet, čovječje su duše

anđeli zavedeni od Sotone kao božjeg suparnika. Te duše su zarobljene u materijalnom svijetu, u ljudskom tijelu, a mogu se spasiti samo milošću božjom, a ne euharistijom. Stari zavjet je vjera Jidina. Krštavanje vodom ne može pomoći ljudskom rodu, a Ivan Krstitelj nije svetac nego vodonosac, te je ispravno i korisno samo duhovno krštenje, o kome poučavaju svaki dan vjernike dvanaest apostola, što se može odnositi na dvanaest starješina Crkve bosanske. Zapadna crkva je prema ovoj interpretaciji Sotonina crkva, koja služi gospodaru vijeka, knezu vijeka (ovog svijeta). Glosator iz Grujićevog evanđelja (Vrutoškog rukopisa) govori u svojim zapisima o istočnoj crkvi kao podmitljivoj, jer se njene starješine postavljaju na visoke položaje pomoću mita (srebrom i zlatom). U drugoj glosi dijak upućuje prekor svom starješini »prepodobnejšem Ratku«, nazivajući sebe »gladnim siromahom«. Možda se prvim zapisom aludira i na samu bosansku crkvu, koja je u novije doba uživala status državne crkve, i na Ratka, kao jednog od njenih starješina što su se počeli bogatiti služeći interesima države i nekih moćnih njenih predstavnika. Nasuprot tome, stanje dijaka, koji se nalazi na tako nezavidnom položaju da mora čak i da gladuje, mada vrši dobro i pošteno svoju dužnost, teško je i nesigurno. Učenje Crkve bosanske, izraženo u glosama na marginama izvjesnih bosanskih rukopisa do kraja je rasvijetljeno rukopisima iz knjiga katoličke crkve, nastalim iz potrebe za pobijanjem »manihejskih zabluda«, kojim je kao idejnom kuglom bila zaražena Bosna. Najvažniji među njima je spis iz XIII vijeka, poznat pod naslovom Važni momenti i primjeri uzeti iz rasprave između katolika — Rimljanina i bosanskog patarena (vid. F. Rački, Prilozi za povjest bosanskih patarena, Starine I, Zagreb 1869).

O odnosima dijaka i feudalaca govori i glosa jednog od prvih pisaca u XII stoljeću, dijaka Gri-

gorija, koautora Miroslavljevog evanđelja. U njoj »grešni Grigorije« zamjera svome knezu, gospodaru Huma, što ga ne štiti, ma da bi za težak i kvalitetan rad koji za njega obavlja morao to da čini. Ostali glosatori, svaki na svoj način, daju i druga zanimljiva svjedočanstva o svom vremenu i ljudima. Tako krstijanin Hval u svom rukopisu, što ga je pisao »zlatom kako i črnilom«, moli čitaoca da mu ne zamjere ako je štogod u pisanju pogriješio, a krstijanin Radosav dajući podatke o svom djelu, u kome se uz Apokalipsu nalazi i jedini sačuvani obrednik bogumilske crkvene službe, ispovijeda, iskreno se tužeći, da su mu ruke otešćale od napornog i odgovornog rada na izradi knjige. Veoma lijepi su zapisi krstijanina Stanka Kromirijanina na marginama odlomka Batalovog evanđelja (poznatog i kao Lenjingradsko bosansko evanđelje). Stanko piše o tepačiji Batalu, koji je veliku pažnju posvećivao patarenima, kao o čovjeku goleme moći i ugleda u tadašnjem društvu. Neki detalji ovog zapisa kazani su vrlo skladno, čistim narodnim jezikom, zahvaljujući čemu ove glose mnogi uvrstavaju u književne tvorevine svoje epohe. Kromirijaninov popis starješina bogumilske crkve u istom rukopisu dragocjen je historijski podatak ne samo za izučavanje razvoja Crkve bosanske nego i čitavog bogumilskog pokreta na Balkanu. Naime, u prvom dijelu popisa, koji počinje sa Jeremijom kao rodonačelnikom (poznatim u istoriji i iz nekih drugih spomenika i ponekad poistovećenim sa popom Bogumilom), nalaze se imena svih herezijas do djeda Rastudija, za koga se pretpostavlja da je osnivač bosanske patarenske crkvene organizacije, a zatim imena bosanskih djedova, episkupa Crkve bosanske do vremena u kome je živio Stanko Kromirijanin, dakle do 1393. Radeći na knjizi za Divoša Tihoradića, anonimni dijak iz Završja zastao je kod riječi krin, ne znajući šta ona znači. Presretan da je saznao njen smisao, on hita da to zabilježi: »Lilije, cvijetu ime — krin...«

U jednom rukopisu s kraja XIV stoljeća dijak se na margini ovako potpisao: »A zapisa božjom milostiju krstijanin, a zovom Turtko Pripković, zemljom Gomilanin«. Kasnije će na istoj stranici ruka nekog pravovjernika dopisati na račun bosanskog heretika sljedeće: »I bog zna — neka je to svinja bila!«

Po konciznosti i nekim formalnim osobinama zapisima su slični natpisi, koji se pojavljuju najviše na stećcima, a zatim na crkvenim građevinama, sudačkim stolicama, mauzolejima, kaznenim pločama, itd. I kao što pisac zapisa na marginama svojih ili tuđih knjiga mora u nekoj mjeri da se drži izvjesnih pravila u formiranju rečenice, proporcija i sadržaja zapisa, tako i pisci epigrafa imaju prilično strogo određene formule, o kojima su morali voditi računa. Naročito je takav slučaj sa nadgrobnim tekstovima — epitafima, što je i razumljivo s obzirom da grobno slovo mora da sadrži dostojanstvo i mjeru u stilu i jeziku zbog bola što valja da ga izrazi. U sadržaju nekih bosanskih i humskih epigrafa ima izvjesnih reminiscencija na stare grčke i latinske natpise, kao i na suvremene im talijanske epitafe, ali se ovdje ne radi o direktnom uticaju tih tekstova, nego o rezultatima koji su proizašli iz istog napora i raspoloženja da se nađe adekvatan tekst motivu iz kojeg bi trebalo da proizađe. Po toj istoj logici stvaralačkog umjetničkog akta našle su se istovetne ornamentalne realizacije izvjesnih motiva na stećcima i meksičkim lapidarnim spomenicima, te valja odlučno odbiti one pedante koji po svaku cijenu i u svakoj prilici traže uzore na kojima je izraslo domaće stvaralaštvo, nalazeći se uvijek u jednom inferiornom položaju i stanju u odnosu prema svemu što je strano, pa bilo i manje interesantno, čak i mnogo manje originalno. Lapidarni natpisi počinju obično frazom: A se neka se zna... ili A se leži..., već prema prirodi natpisa. Epitaf u najviše slučajeva obavještava prolaznika, čitaoca, da je pokojnik pokopan

na plemenitoj zemlji, ili plemenitoj baštini, ponekad se navede i ime lokacije, a često i ime osobe, obično iz uže porodice pokojnika, koja podiže spomenik. Većina natpisa ne spominje pisca epitafa, ali su neki dijaci smatrali da njihovo djelo ne treba da ostane u tami anonimnosti.

Najveći broj epigrafa ne probija koru i oklop sheme što se nametnula kao obrazac za sve slučajeve. Ali ima priličan broj natpisa koji su rezultat dubokih ličnih emocija i senzacija autora, izazvanih jačinom tragičnosti događaja o kome je trebalo ostaviti svjedočanstvo potomstvu. Ima epigrafa koji svojom konciznošću i misaonošću mogu da zaplijene i kritički raspoloženog čitaoca našeg vremena, a ima tekstova čiji poetski patos može da zagrije i pravog literarnog sladokusca, čak i onoga koji priznaje samo najmoderniji izraz u umjetnosti. U epitafu Bogčima, sina Stipka Ugrinovića, urezanom u stećak u Kotorcu kod Sarajeva, sa savršenom jednostavnošću opisana je zla sudbina mladog pokojnika:

Mlad sa ovoga svijeta odoh —
a jedan bijah u majke...

Neizmjerena je tuga utamničenika koji je trunuo u vlazi i tami blagajske tamnice, podignute ispod zidina dvorske tvrđave humskih knezova, na brdu Humu, ispod koga izvire bujna i modra Buna. U jednom kamenu od miljevine uznik je, možda i samim golim noktima, uspio da ureže svoj bolni i zatomljeni krik:

A ovo pisa Vrsan Kosarić,
sužanj, koji se ne raduje...

Život je čudo, a smrt je zagonetka o kojoj valja voditi računa kao misteriju što nas neminovno grabi. Zato je motiv smrti, kao neminovnosti, najčešće prisutan u mislima ovjekovječenim u kamenu. Ovozemaljski život je tmača, mrak, apsurd, iz kojeg treba što prije izaći, jer je produkt načela zla. Ano-

nim iz Gorice obilježio je svoj grob, nadajući se nekom novom, svjetlijem žiću:

Odar zapisah ja u tmači
i ostavih mudro
za novi čas...

Ivan Maršić iz zapadnog Huma, jednostavno i bez ironije, bilježi jednu gorku istinu o ljudskoj sudbini, što ju je na kraju svog života kao najdragocjenije iskustvo stekao, predajući ga u vidu poruke onima što dolaze poslije njega:

Dugo na zemlji živjeh ja —
osamdeset i osam ljeta.
A ništa ne ponesoh!...

Jedan žitelj sa Lašve, iz okolice Travnika, reći će to još tiše i dublje:

A ovdje leži Dragaj
na kraju —
ništ...

Radojica Bilić iz Starog sela kod Jajca nije bez taštine podigao sebi biljeg za svoga života, ali njegovo slovo o smrti nosi u sebi iskrenu bol zbog prolaznosti ovog svijeta, i tugu s kojom valja upoznati i druge. Svojoj rodbini, susjedima, namjernicima i putnicima obraća se on, uz pomoć dijaka Veselka Kukulamovića, ovako:

Molju
bratiju
i strine
i neviste,
pristupite
i žalite me...
Jere ćete biti vi
kako jesam ja,
a ja neću biti
kakovi jeste vi!..

Nepoznati patnik iz Goražda na Drini zažalio je za čudima ovoga svijeta u kome je čovjek samo privremeno nastanjen, stranac i putnik što je saznao da je samo prošao putevima ispod tajnovitog

neba, da bi mogao na kraju tog kratkog i snovitog puta iskreno rezignirati:

Čuždome —
željeti ovoga svijeta...

Daleki i duboki, skoro vanvremenski i vanprostorni uzdah Stipka Radosalića, koji je živio negdje krajem četrnaestog stoljeća u Premilovom polju, dopire iz tame vijekova sve do nas i preko nas, u budućnost iskopanu i za našu neizvjesnost, potresajući sva naša čula i dubeci po svim našim misaonim spekulacijama:

Bože, davno ti sam legao
i vele ti mi je ležati...

Niko nije pošteđen iskušenja i gorčine smrtnog časa, ni ubogi ni uzmožni. Na kamenu kneza Turdisava Brsnića iz Bujakovine stoji uklesano slovo proste istine i neumitne pravde:

Pošten vitez —
ovdje jadan dojde...

Blaga tuga provijava kroz natpis iz Svitave:

Rodih se
u veliku radost,
a umrijev
u veliku žalost.

Ne samo ironije, nego i pravog crnog humora ima na stećku Juraja Ivanovića iz srednje Neretve:

A se piše na krstu Jurja:
Da je znati svakomu čoviku
kako stekoh blago
i š njega —
pogiboh...

Na stećku Radosava Mrkšića iz Miruša u Travuniji izrečena je jedna oštra misao koju teško može bez svetogrđa podnijeti bilo kakav nadgrobnijak. To je osuda smrti poslana od nekoga u kome je otjelovljena nepravda, od sile koja može biti samo opa-

ki, crni i nemilosrdni bog, zbog koga mogu biti izrečene ovako sarkastično poentirane riječi:

Stah,
boga moleći,
i zla ne misleći —
i ubi me grom!...

Ali, smrt dolazi ponekad u pravi čas, kao posljedica i zasluga, kao otkupljenje za nepravedno djelo što ga je neko učinio. Ubistvo ne dolikuje pravednom čovjeku, boriti se smije samo u pravednom ratu, u onome koji se vodi protiv rata, protiv zla. U samoodbrani. Dabiživ Drašković kažnjen je u času u kome je odlučio da sudjeluje u nekom krvoproliću, u kome nije trebalo da se nađe:

Kada htjeh pobiti —
tada i umrih...

Život je isprepleten sa tisućama zamki i tajni i u njemu nije lako prosuditi šta je dobro a šta zlo. Odgovornost sudija je zato tim teža i veća. Ako vrhovni sudija može da pogriješi u procjenama grijeha koje čine ljudske duše, zemaljski suci su tim prije i više skloni zabludama u ocjeni težine prestupa, o zločinu i kazni, te je time i njihova uloga delikatnija. Vlast na zemlji je kratka i privremena i pred velikim sudištem poslije smrti svi ćemo polagati račune. O toj temi, o sudištima i sucima, izrečena je drevna mudrost na kamenoj sudačkoj stolici u Hodovu:

Pogledaj
ovaj kamen —
Čiji li je bio?
Čiji li je sade?
Čiji li neće biti?

Najstarija žarišta lapidarne pismenosti nalazila su se u starom Humu i u središnjoj, banskoj Bosni. Jedan natpis u Humcu na Trebižatu uklesan je u kfitorsku ploču već krajem X ili početkom XI vijeka, a uklesao ga je župan Krsmir Bretović. Nekoliko natpisa iz okolice Trebinja potječu iz sredine

i kraja XII vijeka. S kraja istog vijeka sačuvani su natpisi Kulina bana, sudije Gradiše i kaznaca Nespine u okolici Visokog i Zenice, u centru ondašnje bosanske države. Kao treći centar pismenosti ove vrste može se označiti okolina Vidoške (današnjeg Stoca), u kojoj je prvi epitaf pronađen tek s početka trinaestog stoljeća, ali se tu razvijala lapidarna epigrafika tokom čitavog srednjeg vijeka da bi svoju kulminaciju dostigla u XV stoljeću. Najveći broj natpisa u ovom području pronađen je u Boljunima, jugozapadno od Radimlje i Stoca, čija nekropola sa svojih dvadesetak natpisa izbija na prvo mjesto na čitavom bosansko-humskog području. Zanimljive oaze tekstova u kamenu postoje takođe u okolini Blagaja, sjedišta humske vlastele, gdje je prvi natpis, ktitorski, zabilježen već krajem XII vijeka, zatim u dolini Lašve, kojom je nekada vladao tepčija Batalo, te u bosanskom Podrinju, od Foče i Goražda do Vlasenice i Srebrenice, glavnog rudarskog centra zemlje. U najnovije vrijeme registriran je veći broj epitafa na području srednjovjekovnih župa Usora i Soli, te u Posavini oko Koraja i Bijeljine, što je još jedan novi dokaz o velikom kulturnom uticaju zračenom iz centra i u najudaljenija područja zemlje, pa i u ona u kojima je prisustvo neprijateljski raspoloženih i agresivnih Ugru bilo vrlo često. Najpoznatiji dijaci i kovači koji su pisali i klesali natpise u kamenu jesu: Prodan i Miogost u središnjoj Bosni, Veseoko Kukulamović i Vukašin u području Lašve i Jajca, Bratjen u Travuniji, Semorad, Miogost, Grubač i Krilić u okolici Stoca, Nikola Dragoljević i Dragoje dijak u Podrinju, Ugarak u Vrhbosni, i drugi, manje ili više danas poznati.

Postavljanje stećaka nastavljeno je jedno vrijeme i u doba turske okupacije, ali sa raspadom i nestankom Crkve bosanske sve više je iščezavao i ovaj zanimljiv običaj i kult u sepulkralnoj kulturi Bosne. Izvjesni ikonografski motivi i simboli sa stećaka jedno vrijeme su se zadržali na nadgrobnja-

cima katolika i pravoslavnih koji su nekada pripadali patarenskoj sljedbi, da ubrzo prepuste mjesto pravovjernim oblicima obilježavanja mrtvih. Snažan uticaj stećkove tradicije naročito dugo se zapažao na muslimanskim nišanima, kako u arhitektonskom oblikovanju tako i u izvjesnim simbolima reljefa, a na nekim su epitafi muslimanskim pokojnicima napisani u potpunoj tradiciji, kako u stilu i jeziku tako i u pismu (bosančicom). Zato nije nikakav paradoks da se poneki primjerak stećka nađe i danas ne samo u grobljima pravovjernih Hristovih sljedbenika nego i u starim grobištima pristalica Muhameda, koji je u vrijeme propagande za prelaženje na islam proglašen za onoga što je najavljen u Evandjelju (Indžilu kod muslimana), za patarenskog *Paraklita* (Utješitelja).

Velike zasluge u otkrivanju stećaka i ostalih lapidarnih spomenika imao je saradnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu Ć. Truhelka, koji je u nekoliko desetina godina objavio najveći broj epigrafa, od kojih je većina epitafi. Još 1890. godine V. Jagić je upozorio na važnost ovakvog napora, naglašavajući: »Ako ćemo da sudimo po epigrafici, za Bosnu i Hercegovinu se može reći — koji ste bili posljednji, bićete prvi! Jer, nema slovenske zemlje iz koje bi u novije vrijeme izišlo na vidjelo toliko slovenskih natpisa, koliko iz ove zemlje... Stari ćirilski natpisi ostaće svakako, da li s bogomilstvom ili bez njega, to će riješiti budućnost — vrlo znamenita pojava u životu našeg naroda ovih krajeva«. (Einige worte ueber bosnische Inschriften auf Grabsteinen, Wissenschaftliche Mitteilungen aus BuH, Wien 1895). Jagićeva predviđanja su se do kraja ispunila. Natpisima na stećcima bavili su se mnogi učenjaci velikog renomea, među njima K. Jireček, a u najnovije vrijeme mnogi lingvisti, istraživači stare književnosti i umjetnosti, medijevalisti iz naše zemlje: V. Ćorović, A. Solovjev, J. Šidak. Đ. Sp. Radojičić, J. Vuković, Sv. Radojičić, A. Babić, V. Skarić, A. Benac, M. Vego, S. Ćirković, Š. Bešlagić,

B. Hrabak, i mnogi drugi. Potvrđeno je da su pored vlastela i vlasteličića i ostalih žitelja pod stećcima pokopani patareni raznog ranga u hijerarhiji Crkve bosanske, kao što su djedovi, gosti, strojnici, te ostali krstjani i krstjanice i obični vjernici poznati kao mrsni ljudi. To ne isključuje mogućnost da pod stećcima ne leže i pripadnici drugih religija, naročito pod onim nadgrobniacima gdje su pokopani bivši patareni, što prihvatiše poslije propasti Bosne druge religije, posebno islam. Na žalost, od velikog broja epigrafa ostao je samo manji dio, jer su tokom vjekova uništavanjem stećaka uništavani i natpisi na njima. Približno tačan broj znaćemo uskoro, kada M. Vego završi svoj korpus, od kojeg su do sada izašle tri sveske pod naslovom Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine (Sarajevo, 1962—1964).

Posebnu vrstu pisanih spomenika predstavljaju manuskripti povelja, darovnica i pisma državne kancelarije, oblasnih gospodara i pojedina, počevši s poveljom Kulina bana iz 1189. do posljednje povelje posljednjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaševića iz 1461. i sličnih dokumenata pojedinih značajnijih feudalaca do kraja XV vijeka. Okovane zakonima uobičajenih formula i šablona, povelje i slični rukopisi u prvi mah mogu da djeluju stereotipno, hladno, pa i dosadno. Dubljim poniranjem u njihovu sadržinu otkrićemo tek tada dijelove koji imaju veću vrijednost nego što ga pruža goli dokumenat, pronaći ćemo zrnca još nepoznate zlatne žice, pa i čitave partije poetski nadahnutog teksta, čak i onda ako dijak i nije išao za književnim rezultatom i poetskim kićenjem. Sadržinom su bogate povelje humskih knezova XIII vijeka, a naročito su zanimljiva pisma kneza Črnomira i općine Popovo — u njima se otvoreno i gnjevno govori o nedosljednosti i prevrtljivosti Dubrovčana, na koje su poruke i naslovljene. Sačuvane su iz tog vremena i četiri povelje Mateja Ninoslava. Prekid u djelovanju bosanske banske

kancelarije traje od sredine trinaestog do dvadesetih godina četrnaestog stoljeća, do dolaska Stjepana II Kotromanića na bansku stolicu, a slično je i sa dje-latnošću u Humu, u kome je šutnja i mnogo duža. Povelje bana Stjepana II i njegovog brata Vladislava odlikuju se bogatstvom naracije, koja je naročito došla do izražaja u darovnici izdatoj Vlatku Vukoslaviću za »njegovu vjernu službu«, u kojoj mu je poslužio sa tri junačka djela što ih učini u raznim prilikama, a naročito u sukobu sa mladim kraljem Dušanom kada se s njim sukobio u Raškoj. Iz nje potiču proklinjanja »bezbožnih i poganih babuna«, u koje se ubraja i sam bosanski ban. Opis tih junačkih djela umnogome podsjeća na slične opise u deseteračkim narodnim pjesmama koje su nastale mnogo kasnije. Veoma je upečatljiva povelja istog bana kojom daruje Dubrovnik Stonskim ratom i Prevlakom, »sve do zgorenja svijeta«, do strašnog sudišta, najavljenog u bosanskoj Apokalipsi. Za vrijeme kralja Tvrtka domaći dijaci dolaze u sjenu logoteta Vladoja — on u kraljevsku kancelariju uvodi stil i jezik raških povelja, što je naročito jako izraženo u prvim dijelovima dokumenata — intitulaciji i arengi, svečanom uvodu u kome se iznosi opća motivacija akta, povezana sa vjerskim shvatanjima tog vremena po kojem je vlast dar božji, potreban da se prenosi i na druge. Naročito je izrazita arenga u Tvrtkovoju povelji od aprila 1378. kojom obnavlja trgovačke veze sa Dubrovčanima. Svojom rječitošću i poetskim nadahnućem izdvaja se posebno darovnica kralja Dabiše vojvodi Hrvoju Vukčiću Hrvatiniću iz 1392. To je jedan od najljepših tekstova našeg jezika srednjeg vijeka. Zanimljive su i neke povelje pojedinih oblasnih gospodara, a među njima se ističe darovnica braće Bjeljaka i Radića Sankovića, kojom nakon smrti kralja Tvrtka, otkidajući se polako od autoriteta centralne vlasti, daruju Župu konavaosku gradu Dubrovniku, kao njihovu drevnu baštinu, silom otetu od strane raške i humske gospode. Nisu neza-

nimljive povelje i pisma Pavlovića, Kosača i Hrvatinića, kao ni hercega Stjepana i njegovih sinova: Vladislava, Vlatka i Stjepana, odnosno Ahmeda Hercegovića. Od ostalih vrsta pismenosti koja se nje govala na dvorovima zanimljivi su takođe trgovački ugovori (kao onaj što ga je kralj Tomaš sklopio sa knezom Nikolom Trogiraninom), r o d o s l o v i (od kojih se izdvajaju dva: prvi, nepoznatog dijaka iz Polimlja, kojim izvodi porijeklo kralja Tvrtka iz nemanjićke loze, kako bi se dokazalo njegovo pravo na srpsku kraljevsku krunu i, drugi, rodoslov što ga jedan od bivših dvorjana na dvoru vojvode Radoslava Pavlovića izreče u dubrovačkoj kancelariji, kako bi dokazao pravo Juraja Bogišića — Hvalovića na nasljedstvo od svog srodnika Braila Tezalovića). Neka vjerovna dokumenta mogu nam pomoći da dobijemo odličan uvid u odnose i naravi ljudi jednog dalekog doba, kao što su na primjer vjerovnice Jelene Grube. Srednjovjekovnih l j e t o p i s a Bosna nema, što ne znači da ih nikada nije ni imala. Kao i mnogi drugi spomenici pismenosti i književnosti i bosanske kronike nestale su u tami vijekova. Zahvaljujući podacima nekih historičara iz kasnijeg doba mi ipak danas znamo za imena dvojice ljetopisaca. Dubrovčanin Jakov Lukarević, koji je djelovao na razmeđu XVI i XVII stoljeća, spominje ljetopisca Manojla Grka (kao »ducis Harvoia Harvatich cronista Emanuele Greco«), a iz ljetopisa jednog drugog bosanskog ljetopisca, Milića Velimislića (»Milich Velimiseglich, cronista di Bosna«) uzeo je podatke o događajima u Humu što su se dogodili oko 1171. godine (J. Luccari Copiario ristretto degli annali di Rausa libri quattro, Venezia 1605). Ljetopis fra Nikole Lašvanina sačinjen je najvjerovatnije i na osnovu neke medijevalne bosanske kronike što ju je ovaj kronista imao u rukama, u originalu ili u prepisu.

Od književnih djela, za koje se zna da su sigurno postojala u Bosni, spominje se na prvom mjestu Povjest o Aleksandru (ili Aleksandrida) još

u XIV stoljeću. (S. Nazečić, Književnost Bosne i Hercegovine, Enciklopedija Jugoslavije, sv. 2, Zagreb MCMLVI). Na jedan kasniji rukopis iz Roudnica u Češkoj, pod naslovom Aleksandar Velik upozorio je V. Jagić, objavivši njegov tekst i komentar o njemu. Pretpostavlja se s pravom da su na dvorovima prepisivani i drugi rukopisi ondašnje lijepe literature, koja je kao lektira dopunjavala apokrifne tekstove. Pa i samih apokrifnih pripovijesti moralo je više biti, što potvrđuju i pojedine priče što danas pripadaju narodnoj, usmenoj književnosti, sa izrazitim elementima doketizma, i drugim karakteristikama neomanihejskog učenja, onemogućavanog vijekovima u pisanoj književnosti. Postoje posredno svjedočanstva o lirskoj i epskoj poeziji — njegovala se na dvorovima, ali i u narodu. Poznate su bile pjesme o Radosavu Pavloviću, a jedna pjesma, bugarštica, o vjernoj službi, toliko zagovaranoj i cijenjenoj u Bosni, pod naslovom Kako se Nikola Radanović odvrkao od svoga gospodara, odnosi se na oblasne gospodare iz Srebrenice, Dinčice — Kovačeviče. Do danas je sačuvana, pretrpjevši razumljive redakcije od dubrovačko-dalmatinskih prepisivača, ali je u njoj u osnovi ostala bosanska fraza i leksika. Sličan slučaj je i sa drugom bugaršticom, poznatom pod naslovom Razbolje se Đerzeleze, nastaloj takođe u drugoj polovini XV vijeka i modificiranoj kasnije, prema ukusu prepisivača i pjevača. Na dvorovima kraljeva i najkrupnijih feudalaca postojale su grupe glumaca, svirača i igrača, koje su često puta nastupale ne samo da zabave svoje gospodare nego su odlazile i na razne feste u Dubrovnik. Pojedine tvorevine iz njihovog repertoara ulazile su u narod, pamćene i prenešene s usta na usta. One su uticale na stvaranje umjetničke književnosti dubrovačkih literata XV i XVI stoljeća, a u Bosni su postajale dio bogate narodne književnosti, koja će dati tada i kasnije najljepše primjere pripovijeda-

ka, poslovice, a naročito lirskih pjesama i balada, što će u XIX vijeku, kada se za njih saznalo, proslaviti našu narodnu poeziju u svijetu.

Dugo vremena književni historičari, a naročito književni kritici u svim južnoslavenskim zemljama, gledali su na staru književnost skoro sa prezrenjem, nalazeći da je prevodna (zato što je pisana na jeziku koji narod ne razumije), da je svojim vjerskim domišljanjima i pretjerivanjima nezanimljiva, pa i dosadna. Tek u novije vrijeme izvršena je kritička valorizacija te i takve literature, čime se došlo do novih rezultata. Pobijedilo je shvaćanje da su i primjeri pismenosti dragocjeni prilog svakog naroda u njegovom razvoju i rezultata koji ulazi u fond kulturnog nasljeđa. U Srbiji je došlo do novog vrednovanja hagiografija i biografija, koje su historijski materijali, ali i književni dokumenti. Bosna doduše nema nijedne hagiografije, ni biografije — takva literatura protivila bi se moralu koji je propovijedan od strane Crkve bosanske, čiji vjernici nisu smjeli da veličaju zasluge vladara kao predstavnika materijalne vlasti, niti svetaca, jer nije postojao kult svetaca u onom obliku u kome se pojavljivao u istočnoj ili zapadnoj crkvi. Srednjovjekovna Bosna nije ostavila svojim potomcima ni druga originalna djela književna (neznatan broj bio je poznat i u susjednim zemljama). Ali, nema potrebe da se preskromno i stidljivo krije ono što je u njenoj prošlosti zaista stvoreno kao kulturna vrijednost, i predato u riznicu zajedničke, jugoslavenske kulture, kao njen integralni dio. Treba znati da je prvi fresko-portre naslikan u Stonu, staroj prijestonici Humske zemlje. Neka se zabilježi da je prvi i najstariji ćirilički natpis zapadno od Makedonije uklesan u Humcu, kod Ljubuškog. Zašto se ne bi upamtilo da je prvi i najljepši naš ćirilički spomenik crkvene književnosti napisan negdje u Humu ili na dvoru Kulina bana u Bosni? Dobro je da se nove generacije upoznaju s činjenicom da bosanski glagoljski rukopisi, pisani poluoblom gla-

goljicom, spadaju među najstarije i najvažnije glagoljske spomenike srpskohrvatske recenzije uopće. Pravo je da povelja Kulina bana s kraja XII stoljeća, najstariji spomenik svjetovnog karaktera pisan na narodnom jeziku u južnoslavenskim zemljama, ne bude više jedini reprezentant bosanskog kulturnog nasljeđa u južnoslavenskoj književnosti.

Središnja južnoslavenska zemlja može da se ponosi da je njena Crkva bosanska pripadala jednoj i jedinoj ogromnoj univerzalnoj organizaciji čiji je pokret išao za tim da sruši misterij države i njene vlasti u kojoj je carevala strahovlada nad narodima, misterij što ga je nje govala crkvena hijerarhija Carigrada i Rima. U sklopu tog borbenog zadatka demistifikacije razvijala se i njena apokrifna i here tička književnost, zacrtana pojavom Tajne knjige, a završena Početijem svijeta, u knjigama u kojima je osnovni motiv pobjeda zla nad dobrim i potreba da se zlo savlada pravednim životom i radom.

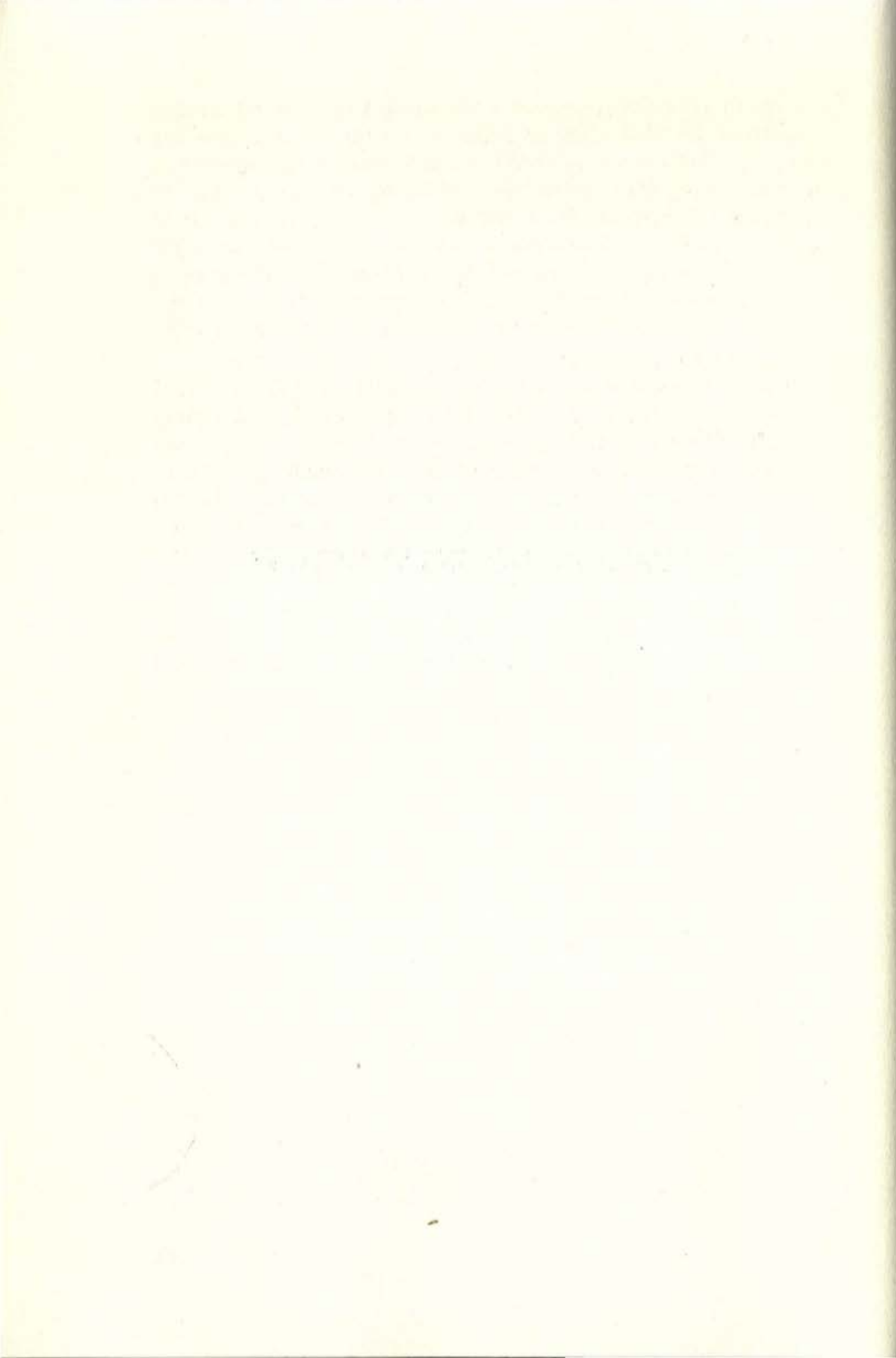
Neki bosanski srednjovjekovni tekstovi ne prelaze konvencionalne oblike i okvire pismenosti svojega doba, i po tome mogu biti reprezentanti prosječnosti i osrednjosti. Ali izvjesni primjeri, kao neke povelje Stjepana Kotromanića, Dabišina povelja Hrvoju Vukčiću, povelja braće Sankovića Dubrovniku, ili neke glose, kao ona dijaka Grigorija, ili anonima iz Srećkoviće va evanđelja, ili Stanka Kromirjanina iz Batalovog fragmenta, o veći broj epigrafa, kao što je onaj zapis sužnja Vrsna Kosarića, epitafi Stipka Radosalića, Radosava Mrkšića, Juraja Ivanovića i mnogi drugi, ili epigram na su dačkoj stolici u Hodovu, po mišljenju mnogih znalaca, predstavljaju po novim, savremenim mjerilima koja ne odbacuju primitivne civilizacije kao barske, nego u njima nalaze ljepote što ih je tek valjalo otkriti razvijanjem istančanijeg senzibiliteta — predstavljaju antologijske književne vrijednosti. Da je to zaista tako potvrđuju i neke antologije stare naše književnosti, objavljene posljednje decenije u Novom Sadu, Zagrebu i Beogradu — u

njima se prvi put javljaju i srednjovjekovni bosanski tekstovi, mada ne u mjeri koja bi bila adekvatna stvarnim vrijednostima književnog stvaralaštva ove zemlje u datom periodu. Naravno, zato nisu krivi samo sastavljači ovih izbora i antologija — izvori koje su imali bili su veoma oskudni, a nekad i nepristupačni. Za početak jedne ozbiljne prakse u valorizaciji književnog nasljeđa i ovo što je učinjeno bilo je korisno, kao upozorenje barem.

Prije nekoliko godina pokrenuta biblioteka Kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine veoma je pogodan izdavački pothvat i široka platforma za sistematsko i iscrpno izučavanje književne prošlosti i kulturnog nasljeđa ove zemlje i smišljenog prezentiranja jugoslavenskoj i svjetskoj javnosti svega onoga što predstavlja vrijednost jedne tradicije, koja evo traje blizu hiljadu godina. Knjiga Stari bosanski tekstovi, koja sadrži izbor od desetog do šesnaestog vijeka, trebalo bi da predstavlja jedan od prvih čvršćih koraka na tom tek ovlaš ocrtanom, teškom, odgovornom i prepunom nade putu.

M. DIZDAR

STARI BOSANSKI TEKSTOVI

KRSMIR BRETOVIĆ

(X—XI vijek)

CRKVA ARHANĐELA MIHAILA

U ime otca i sina i svetago duha.
A se crki arhandela Mihaila,
a zida ju Krsmir,
sin Bretov,
župi urun,
i žena juga
Pavica.

BOSANSKI KRSTIJANIN

(Druga pol. XII v.)

KAKO JE SATANA STVORIO OVAJ SVIJET

U ime oca i sina i svetoga duha, amin.

Ja, Ivan, saučesnik u skrbi i u kraljevstvu božijem sudionik, kada na tajnoj večeri padoh na grudi gospoda našeg, Isusa Hrista, rekoh:

— Gospode, koji će te izdati?

A gospod mi odgovori:

— Onaj što umoči u zdjelu zajedno sa mnom, u njega će ući Satana i on će me izdati.

I ja rekoh:

— Gospode, prije nego li je Satana otpao, kakvu slavu imadjaše kod Oca?

A on mi kaza:

— Bijaše uzmožnik nebesni kod prijestolja gospodnjeg i naredbenik nad svršiteljima što služahu Oca. I dok ja sjedah uz skute Oca moga on se spuštaše s nebesa u nizine i uzlažaše opet do trona nevidimoga Oca. I radeći tako vidje slavu božiju što se prostirala svim nebesima. Pa namisli i on da postavi svoj prijestol na oblacima i postane tako ravan Svevišnjemu. I odmah se dade na posao. I kad se nađe u zraku i pronade anđela što sjedaše nad nebom od ajera, reče mu: »Otvori mi vrata vazдушna!« A ovaj ih otvori... Idući dalje, namjeri se na anđela koji je držao vodu nad zemljom, te mu kaza: »Otvori mi vrata nad vodama!« i otvori ih anđeo. A kada uđe, vidje on da je sva

zemlja pokrivena vodom i ugleda dvije ribe koje ležahu na vodama — bile su sjedinjene kao volovi koji su upregnuti u jaram za oranje. One držahu cijelu zemlju na sebi, po zapovijedi Oca nevidimoga. I kada siđe dolje, nađe goleme oblake što držahu more. A onda siđe još niže i nađe pakao, narečen ognjena geena. I tu nije mogao ući zbog plamena u gorućem ognju te se Satana vrati.

I vraćajući se natrag vas se ispuni zlobom. Anđelu koji je stajao nad vazduhom i anđelu nad vodama se obrati, i reče im: »Da znate, sve ovo je moje! Ako me poslušate — postaviću svoj tron nad oblacima i biću ravan Svevišnjemu. I izdignuću jednu od voda nad nebeski svod, a kada ostale vode saberem u mora — tada više neće biti vode na površini zemlje. A ja ću tu, zajedno s vama, vladati va vjeke vjekoma!«

I rekavši to anđelima poče se penjati na nebesa i pope se čak na treće nebo...

I zasjede na nebesa, zapovijedajući anđelu koji bijaše nad ajerom i onome koji bijaše nad vodama. I podigne dva dijela vode gore u vazduh, a od trećeg dijela satvori pedeset mora. I tako bijaše izvršena podjela voda... Onda ponovo zapovijedi anđelu koji bijaše nad vodama: »Da staneš na dvije ribe!«. I tada podiže jednu, treću ribu, iznad glave svoje i zemlja tu ostade suha. Onda uze vijenac od anđela koji bijaše nad vazduhom, i od polovine vijenca napravi svoj prijestol, a od druge polovine sunčano svjetlo on napravi. Zatim uze vijenac od anđela koji bijaše nad vodama — od jednog dijela napravi svjetlo mjesečevo, a od drugog svjetlo dana. Od kamenja stvori oganj, a od ognja nebesku vojsku i zvijezde. Od njih pak satvori anđele — duhove svoje, kao u Svevišnjeg. Sazdade zatim gromove, daždove, grād i snijeg i postavi svoje anđele nad njima. Zapovijedi on, isto tako, zemlji da rodi svakovrsne životinje, drveće i trave. A moru naredi da ribe rodi, a nebu ptice. (Ptice i ribe ne imadahu duh, kao ni životinje, a ne posjedovahu

ni človrječiji duh, no ptice i ribe od vode i zraka, a životinje od zemlje i zraka osvajahu za sebe ono što imaðahu.)

I tada odluči Satana da satvori človrjeka, da ima neko da mu služi. I uze blato sa zemlje i od njega sazda človrjeka, po obrazu svojemu. I potom naredi anđelu drugom da uđe u tijelo od blata, a onda uze od njega čest i od nje satvori drugo tijelo u liku žene. Pa naredi anđelu od prvog neba da uđe u njega. Anđeli mnogo plakahu, kada spoznaše da imaju smrtno tijelo i da se jedan od drugog razlikuju u liku svome. Najposlije učini da izvrše puteno ljubodjejanije u svom glinenom tijelu, a da oni i ne spoznaju da vrše grijeh. K' tomu, podstrekač na taj prestup, udesio je sve to sâm, kako bi ih prevario. I zasadi im raj (to jest, jedan rodni vrt, u kome je bilo dvadeset sadnica oraha, jabuka, krušaka, dunja, i ostalog voća. I onda okruži rajski vrt ognjem i posla tamo u Adama i Evu...)

I poslije toga, zapitah Gospoda za sudnji dan:

— Kakav će biti znak za tvoje prišestvije?

I, odgovarajući na to, Gospod mi reče:

— Izaći će glas od arhandela s nebesa, i čuće se sve do najnižih nizina. Sunce će uto potamnjeti, i mjesec će prestati da svijetli, i zvijezde će pasti s neba, a četiri golema vjetra će se razvezati iz svojih uza. Zemlja će se zatresti i more popeti, a humci protužiti...

SLOVO ZA GRDA

V dni kneza velijega Mihojla
vmrije župan Grd,
trebinjski.

I v' to ljeto zida jemu raku brat,
župan Radomir,
s' sinmi jegovimi
i žena jemu...

Tvara mojstr imenem Bratjen —
Bože ti daj zdravije!

DIJAK GRIGORIJE

(1171—1197)

UKRASIH OVO JEVANĐELJE ZLATOM

1.

Gospodi, bože moj, štedar i mnogo milostiv, pomiluj me svojeju milostiju, Grigorija grešnago, nekli bih u gospodina u milosti bil — na te upva-ju!...

2.

Končah, s božjeju pomoštiju, amin.

3.

Az pisah alelujar, Gligor.

Az, grešni Gligorije dijak, nedostojni narešti se dijak, zastavih sije jevanđelje zlatom, knezu velikoslavnomu Miroslavu, sinu Zavidinu.

A mne, gospodi, ne zabudi grešnago, n' shrani me sebje, dje mi jest gospodine, žal tebje rabotavši, knezu, svojemu gospodinu — dje mne ne hranivši grešnago.

BAN KULIN

(Godine 1189)

I DOKLE U MENE BUDU — DATI IM SAVJET I POMOĆ KAKO I SEBI

U ime otca i sina i svetago duha.

Ja, ban bos'nski Kulin, prisezaju tebe, kneže Krvašu, i vsjem građam dubrov'čam, pravi prijatelj biti vam', od selje i dovjeka.

I prav goj držati s' vami i pravu vjeru — dokole s'm živ.

Vsi Dubrovčane, kire hode po mojemu vladaniju, trgujuće godje si kto hoće krjevati, godje si kto mine, pravov vjerov i pravim srcem držati je, bez vsakoje zledi — razvje što mi kto da svojev voljov poklon'.

I da im ne bude od mojih č'stnikov sile.

I dokole u mne budu — dati im s'vjet i pomoć, kakore i sebje, kolikore može, bez v'sega zloga pri-misla.

Tako mi, bože, pomagaj, i sije sveto jevanđelje.

DIJAK RADOJE

(Godine 1189)

PISAH SIJU KNJIGU...

Ja, Radoje, dijak banj, pisah siju knjigu pove-
ljev banov, od rož'stva Hristova tisuća i s'to i osm'-
deset i devet ljet', mjeseca avgusta, u dvadeseti i
deveti dn', usjećenije glave Jovana Krstitelja.

KNEZ MIROSLAV

(1186—1194)

ZAKLE SE I POTPISA

Jaz, knez Miroslav,
kln se i podpisah...

ZIDAH U SVOJIM SELIMA

V ime otca i sina i svetago duha.

Ja, župan Miroslav, zidah crkv'
svetago Kozme i Damjana,
u svojih selijeh.

U dni velijega župana
slavnago Nemanje...

BAN KULIN

(Kraj XII vijeka)

KADA SCIJENI KUČEVSKO ZAGORJE

Siju crkv' ban Kulin zida —
jegda scijeni Kučevsko Zagorje.

I najde na nju gromadu
u pogorje Sljepičić...

I postavi svoj obraz
nad pragom.

Bog daj banu Kulinu zdravje
i bani Vojislavi!...

KRILE ŽUPAN I DRUGI

(Kraj XII vijeka)

KRIŽI ZA BANA

1.

Pisah —
Krile župan...

2.

Az pisah, Desivoj —
križe za bana...

3.

I az, pisah...
Se pisa Radohna, krstijanin

DIJAK PRODAN

(1180—1204)

VELIKI SUDIJA

V dni bana velikago Kulina,
bješe Gradiša sudija velij
u njega.

I sazida svetago Jurija
i se leži u njego.

I žena jegova reče:
Položite me u njego!

A se zida Draže Ohmučanin —
to mu voli, bože...

Na nj az pisah
Prodan...

DIJAK IZ PODBREŽJA

(1180—1204)

ŽALAHU IH DOBRI LJUDI

Slava velikago Kulina bana —
pisah dni Gradiše:

.....

I pojdosta...

Žalahu ih dobri ljudije
i plakahu...

BRAĆA IZ CRNČA

(Prije 1200 g.)

7

U DNI SLAVNAGO KNEZA HRAMKA

Poleta,
Drusan i Dražeta,
činu raku nad materiju,
u dni slavnago kneza Hramka.

KAZNAČICA BJELOKA

(XII—XIII vijek)

MJESTO UZ NESPINU

U ime velikog kaznaca Nespine brata —
pozida Bjeloka kaznačica
svojega gospodina.

I ostavi sebi mjesto —
poleg svojega gospodina.

GRAMATIK DESOJE

(1214—1217)

VJERNO KAKO U PRVIH

A se pisah imenom Desoje, gramatik bana Ninoslava, velijega bosn'skoga — tako vjerno kakore u prvih.

Božere, ti daj zdravje!

DIJAK IZ VIDOŠTAKA

(Godine 1231)

RABA BOŽIJA MARIJA

Mjeseca marta, prvi na desete,
prestavi se raba božija Marija,
a zovom Djevica,
popa Dabiživa podružije,
va ljetu

VJEČNI MIR I PRIJATELJSTVO

Az, rab božiji Matej, imenom ban bosn'ski Ninoslav, klnu se obćini dubrovačkoj:

Da stoju s vami u mir i u vsaku pravdu — kako su stali i moji stari.

I da svobodno hodite u mojoj zemlji — da vi nije desetka nikogare.

Ako vi tko učini krivinu mojih kmeti — da se pri pred' mnom.

A ako vi ja pravine ne učinu, to — to ja kriv.

I, ako se razratite s kraljem s raškim — da vas ne dam, s' vsim vašim dobitkom.

I da vi uhranu.

I što se učinilo prije ili poslje — da se pri.

I da nije izma, n' da je pravda.

Da se ne uzimlje desetka — dokole sam ja živ, i moje dijete, i moje unučje.

Kto sije preskoči — da je klet.

I kada pridu u Dubrovnik — da na me ne ustane niktore.

Dje ja s'm sad, u svojej zemlji — kto hoće iskati, išti! Dje ja s'm rad pravdu učine.

I ako pravdu ne učinu — da s'm kriv...

I ne bješe moje pečati velije — odnesena bješe.

Da tozi je moja pečat — ka je pri knjizi!...

NEPOZNATI TRAVUNJANIN

(Prva pol. XIII vijeka)

ŽUPAN KRNJE

Mjeseca septembra,
u tretji na desete d'n,
prestavi se rav božiji Đeordije,
na večerije Hristova dne —
a imenem župan Krnje...

PRIDOH SI S MOJIMI BOLJARIMI

Svojoj si dobro hotenije, pridoh si u Dubrovnik k starim mi prijateljem, vlastelom i općinje gradskje, a pridoh si s mojim boljarimi:

S' vojvodom Jurišem, tepčija Radonja i brat jegov Simeon, peharnik Mirohna, Zabav, Prodasa, Prijesda, Sfinar, Slavko Poličić, Gradislav Turbić.

I obretosmo boljarima kneza dubrovačkoga Nikolava Tonista, i sa pre pisanim mojimi boljarimi, kleh se... u vječni mir i u ljubvije, kako se zde podpiše.

A sizi mir i sizi obet da se nikakore, nikimre djelom i nikimre koncem, da se ne ruši, ni da se podperi — nje, pače, da bude tverd, u vjeki.

I hoštu, da vse se, zde je pisano, u vjeki da bude tverdo — od mene samoga i od mojih djet' i od mojih unučje i od mojih kmeti i od mojih ljudi.

I kto sije prilomi — ili ja sâm, ili moj sin, ili moj unuk, ili moji kmeti, ili kto god je moj — da bog ga sepne i sveta bogorodica i vsi sveti, ki zde su pisani.

Mir božiji s nam'.

Amin.

BORISLAV VOJSILIĆ

(Godine 1240)

VJEČNI MIR I LJUBAV

Az, Borislav Vojsilić, klnu se — vječni mir i ljubje imeti s' Dubrovnikom, kako je sde pisano.

DIJAK IZ POLICA

(1241. godine)

ŽUPAN PRIBILŠA

Va dni pravovjernago kralja Vladislava
prestavi se rab božiji,
od Grdomila poriklom,
župan Pribilša.

A leže,
po božijoj milosti,
na djedinu njiju,
va ljet' Hristovih...

KNEZ ANDRIJA

(1247—1249)

DA VAM JE OTVORENA NAŠA ZEMLJA ZBOG SVIH VAŠIH POTREBA

Ja, knez veliki hlmški Andrija, s mojim sinmi, županom Bogdanom i s županom Radoslavom, i s mojim vlasteli ki su zde podpisani, knemo se knezu dubrovačkomu Jakovu Dlfinu i vlastelem dubrovačkim i vsej općini gradskoj:

Da imamo mir s vami u vjeki, kako su imali i naši starješi s vašimi starješimi, u stari zakon.

Da vi je otvorena naša zemlja o vsjeh vaših pečaleh.

I da si idu Dubrovčane po našej zemlji, sa svojim dobitkom i s svojim rječmi, spaseni budu — stojeće, priduće, pojduće.

A pravina da jest.

A vaš človjek ki pride u našu zemlju nevoljov, komu je iskana pravina i neisplnjena bude — da stane i učini pravinu.

Ako li pride tak človjek komu ne iskana pravina — da mu se ne uzme ni tanak konac, doku pojde u svoje mjesto i tamo da učini pravinu potom.

I da ne pridemo na vas s vašim vragom.

A da se nekoja krivina među nama učini — da se s pravinom ispravi u stari zakon, a mir da se ne ruši.

Si su Humljane koji se kleše:

Hreljko Rastimirić, Dobrovit Radovčić, Hrelja Stjepković, Odumisl i Stretimir Adamović, Čeprnja Osilić, Hranislav Prvoslavić, Bigrijen Mrčić, Dobromisl Pobratović, Desjen Berivojević, Radovan Prividružić, Hrelja Desavčić, Pribin Zlošević, Toma Čupetić, Galac Vlksanić, Hrelja Hranidružić, Predislav Vlkmirić, Vojmir Vlkotić, Bogdan Dobromirić, Hrvatini Turbić, Prvoslav Prodančić, Bratoslav Vlković, Berko Radovanić.

Ako li sije prestupimo — da ni bog s'pne i sveta bogorodica i vsi sveti.

DESIN RATANČEVIĆ

(XIII vijek)

U DNI BANA STJEPANA

Desin Ratančević pisa
u dni bana Stipana.

Bog mu daj zdravje
a mnije život.

Siče Milgost.

KNEZ ČRNOMIR

(Godine 1253)

JEDNE SU PRODALI ZA MORE A DRUGE GDJE IM JE BILA VOLJA

Od kneza Črnomira — dragomu mi prijatelju, knezu dubrovačkomu Đorđi Mersili i vsim vlastelom dubrovačkim:

Se, što mi ste pisali i poručili — vse razumjeh.

Da jere ste rekli: »Mi držimo vjeru i prijateljstvo tebi i tvojim ljudem«, to, vlastele, ne mogu ja pokriti — vidi se ta vjera i prijateljstvo!...

Pridoše vaši ljudje i ješe mojega človjeka, Lukana, i dobitak uzeše. I poslah (poruku) k vam': »Vratite mi!« I ne daste ništare, no pače ga prodaste...

I, pak, jeste mi druge ljudi — tri človjeka, tere ženu. I, pak, poslah k vam, i ne daste mi ih, n' je prodaste — jedne za more, a druge kamo vi htjeni...

I, pak mi jeste mojega človjeka Ruhotu — i prodaste ga!

I, pak mi jeste mojega človjeka Dubljanina — i sada ga držite!

Da jere ste mi pisali da vi puštu vašega človjeka — ako hoćete vi meni moje ljude vratiti, i što ste mi uzeli — ja vašega človjeka da puštu!

A jere govorite, vlastele, a da nije zledi človjekom od Captada do Grada — to u tom, po volji vi je! Jere hoćete da imamo prijateljstvo od Captata

do Grada — tko je prijatelj vjeran, vazda je prijatelj! A moj nijedan čovjek, ni jedan ne sjedi onude Captata. No, ako hoćete pravo — od Captata do Molunta da nije zledi!

I što bi hotjel k vam' govoriti — ne mogu toga vsega ispisati... Pošto će moj čovjek govoriti — vjeruj ga.

Bog vi daj zdravje!

ANONIM IZ ZGOŠĆE

(XIII vijek)

BAN BOSANSKI

Sije leži Stjepan,
ban bosanski

i brat mu Bogdan
i Dragiša

i knez Bakula
i knez Stanko

i Tvrtko,
s družinom...

NEPOZNATI POPOVAC

(Sredina XIII v.)

PROTEST NA PERGAMENTU

Ot Popovske općine — knezu dubrovačkomu i
gradskoj općini:

To, jere smo ugovorili stanak o Uzmihi, u nedjelju,
da vi ni ste rekli da se stanemo na onoj strani
Rijeke — nećemo iti k vam', na onu stranu, dje ni
nije zakon, dje vi Radosavu davše ruke — tere ga
vezaste! ...

Da, ako ćemo pravomu stanku — u ki dan?
Djurdjev dan!

U t'de dan da se stanemo u Zatonje — dje imamo
vlastelsku potrebu!

I kaka je vaša pravina?

Ugovoriste da putnika predade Trsteničane na
stance — tere je Klime Ničević Hranišu u grad
privel!

Bog vi daj zdravije! ...

DA SPASEMO I STRAŽEMO PO MORU I SUHU

A ja, župan Radoslav... ot dnašnji dan naprijed... s mojim ljudmi — da budu dlžan činiti rat kralju Urošu i njegovim ljudem, dokole vaš grad Dubrovnik u rat stoji s kraljem Urošem i s njegovim ljudmi.

A ja, župan Radoslav, i moji ljudje, koje imam i koje uč'nu imati — da spasemo i stražemo po moru i po suhu vse ljude dubrovačke, u tijelu ih i dobitak ih, gdje imam silu imati.

Ako li, ja sâm ili moji ljudi, bismo nešto pakostili nekojemu Dubrovčaninu, ili tijelu ili dobitku ih — ja, župan Radoslav, da mu vse vraću ili da mu činu vratiti vse na plno. Ako li ne bih mogl' činiti vratiti to od onih koji im bihu pakostili — ja da im to od mene plaću.

I, ako se čuje neko zlo na vaše kupce ili na vaš grad — da vi o tome uskori dam vidjenje, a ni ja sâm, župan Radoslav, ni moji ljude da ne pridemo na vaš grad Dubrovnik, ni na vaše predjeljeh, s vašimi vrugi, u nikojere vrijeme, i, pače, mojim ljudem hoću zapovidjeti da ne pridu na vas.

Da koji dlđ bude među mojim ljudmi, koji su ili koji budu moji ljudi, i među Dubrovčani, ili da koji plijen se učini u mirje među nami i među Dubrovčani — da se to ispravi s pravinom, po staromu

zakonu, koji jeste među Dubrovnikom gradom i među Kneštvo hlmsko.

A vsi Dubrovčane, po vsjej mojej zemlji, koje si imam i koje mi bog da prijeti — da si svobodnu prijdu, da si stoje i pojdu, spaseno, bez pakosti tijela ih i dobiti ih, kako su bili u stare dni.

DIJAK IZ HUMSKOG

(1304—1318)

ŽITIJE GOSTA MILUTINA

Va ime tvoje —
pričista trojice!...

Gospodina gosta Milutina bilig,
rodom Crničan'.

Pogibe ino —
nego li milosti božjeji...

Žitije:
A žih u časte bosanske gospode.

Primih darove
od velike gospode...

I vlasteo
i od grčke gospode...

A vse vidomo!

STJEPAN KOTROMANIĆ

(Oko 1322. godine)

BI MILOST NAŠA GOSPODINU JERE OSTAVI HRVATSKOGA GOSPODINA

V' ime otca i sina i svetoga duha.

Az sveti Grgur, a zovom ban Stjepan, sin gospodina bana Stjepana, po milosti božijej gospodin vsim zemljam' bosn'skim, i Soli i Usori i Dolnjim krajem, i Hlmske zemlje gospodin, i brat moj knez Vladislav:

Bi milost naju knezu Vlkoslavu, sinu kneza Hrvatina Ključkog, jere ostavi hrvatskoga gospodina i Bapšiće — naju milost djela.

I dasva knezu Vlkoslavu za jegovu vjernu službu dvije župe: Banice i Vrbanju, od meje do meje, i u niju dva grada: Ključ i Kotor.

Dasva mu u djedinu i isklad u vijeki, jemu i jegovu posljednjemu, dokole je naše sjeme u Bosni i dokole je vjeran nam Vlkoslav.

A ni jednomu jegovu bratu ne dasmo, ni sinovcu jegovu, razvje knezu Vlkoslavu.

I jako bi (bio) božiji osujenik u djetci Vlkoslav, komu hošte dati — voljan je da ot onoga služi gospodinu banu.

I da ondje nije ni jednoga dohotka k' nam', ni sade, razvje kada hošte Vlkoslav.

I da nije inoga vladavca ondje, razvje da su vladavci kneza Vlkoslava. A da od onoga služi gospodinu oružjem — kako može najbolje.

I zato, dasva knezu Vlkoslavu one župe za njegovu vjeru — a one župe bista nevjerne i stastá naprotivu nam' polog Hrvata.

A tomu daru biše svjedoci dobri Bošnjane...

A kto hošte sije potvoriti i poreći bez nevjere — da je proklet otcem i sinom i svetim duhom, i četirije evanđelisti i dvanadeseti apustoloma i vsimi bogu ugodivšimi, u si vijek i pridušti.

DIJAK PRIBOJE

(Oko 1322. g.)

SVJEDOCI NA DAROVNICI BANA STJEPANA VUKOSLAVU HRVATINIĆU

A tomu daru biše svjedoci:

Dobri Bošnjane — tepčija Radoslav i s bratijom,
knez Dragoš i s bratijom, župan Krkša i s bratijom.

Ot Zagorija — župan Poznanj i s bratijom.

Ot Rame — knez Ostoja i s bratijom.

Ot Uskoplja — Hrvatin Vlčković i s bratijom.

Ot Usore — vojevoda Vojko i s bratijom, Vranoš Čepnrić i s bratijom.

Ot Soli — župan Budoš i s bratijom, čelnik Hlap i s bratijom.

Ot Trebotića — župan Ivahn i s bratijom.

A tomu je pristav ot dvora — Vlk Šitković, vojevoda bosanski, a drugi Vitanj Tihoradić.

A siju knjigu pisa Priboje, dijak velikoslavnoga gospodina, bana Stipana, na Mileh.

STJEPAN KOTROMANIĆ

(Okolo 1323. godine)

ZAPISANO U HIŽI VELIKOGA GOSTA RADOSLAVA U RADOSLALI

Az sveti Grgur, a zovom ban Stjepan, gospodin bosanski, i brat moj knez Vladislav, da je vidomo vsim zemljam' bosanskim:

Dasva vjeru i dušu otca naju, gospodina bana i vsih roditelja naših i svoju, knezu Vlkoslavu, sinu kneza Hrvatina Ključkoga, pred djedom velikim Radoslavom, i pred gostem velikim Radoslavom, i pred starcom Radomirom, i Žunborom, i Vlčkom, i pred vsom Crkvom, i pred Bosnom.

Da nije u naju Vladislav sužanj ni pogubljenik, i da na nj ne poslušava klevete.

I, ako bi u čem sgriješil Vlkoslav, da stane pred dobrimi mužmi da se opravi — a da za jegovo ne pohitiva nizaštore.

A ako bisva sije pritvorila bez jegove nevjere — da sva otstupila ot boga i ot vjere i da nam nije otčine molitve i materine, i da sva druga Jude.

I sije se učini na Mojštri.

I na sijek vjeri dasva knezu Vlkoslavu dvije župe u djedinu i u isklad, Banice i Vrbanju, i dva grada, Ključ i Kotor. I ondje da nije naših vladavca ni sade, razvje kada hoće Vlkoslav.

Dasva one župe, od meje do meje, a ne inom bratu jegovu, ni sinovcu, razvje knezu Vlkoslavu i

jega ostalšemu — a od niju da služi gospodinu
oružjem, koliko može najbolje.

A od Lužac, otkole je Vllkoslav pristupil k nama,
za deset ljeta, kto te ljubi bez naju srdca — zoví
ga!...

I sije pisanije svrši se u gosti velikoga hiži, u
Radoslali.

ANONIM IZ CAREVCA

(XIII—XIV)

KUĆA MILUTINA MAROJEVIĆA

Se kuća Milutina Marojevića
i njegove žene Vladisave
i njiju ditce.

I za ime Milutina —
da se niktor
ne stani
š njim.

BERISLAV SKOČIĆ

(Godine 1323)

SA SVOJIM VOJNIMI SINMI

Skočić Berislav, s' svojimi vojnim sinmi, ima pola Gomile. Na onoga pola pol uzvodi kneza Borja Dobrkovića i s njega bratijom učešćuje u djedinu, u vjeki vjekoma — jemu i jega ostalomu.

A tomu pristav Stjepan Jarčić s bratijem od Zemljanika, a drugi Radoslav Čavlović, s bratijem od Zemljanika i Toloje Bratislavić i s bratijem od bratije.

A tomu svjedok Vlčko Matejević i s bratijem, a drugi Hotjen Ježević i s bratijem, a tretji Mileta Vojihnić, četvrti Boleslav Zovjenović i s bratijem, peto Pribislav Kalinčić i s bratijem, šesto Dobrogost Radogostić i s bratijem, sedmo Mrdeša Ignjević i s bratijem, osmo Prvonjeg Tolislavić i s bratijem, deveto Vlk Ugrinić i s bratijem, deseto Danilo Rodović i s bratijem, jednonadesete Tolislav kaznac i s bratijem, druginadesete Ljuboslav Marković i s bratijem.

A da mu uzdarja konja vranca, tere dva... svite.

A kto to poreče Skočića — da nije Zemljčanin...

A to je voljni zagovor.

IVANIŠ IVANOVIĆ

(Godine 1323)

A KNEZ MU BIŠE VJERAN GOSPODIN

A to se upisa pred knezom Pavlom Hrvatinićem i Zemljaničani, u to vrijeme kada bješe Stjepana bana sin u svoj Bosni gospodin najbolje, a knez Paval mu biše, Hrvatinić, vjeran gospodin vsemu Zemljaniku.

Od sina božija rojenija bješe minulo ljet' — tisuća i trista i dvadeseti i tri ljeta do tog vremena.

A to pisa Ivaniš dijak Ivanović.

STJEPAN KOTROMANIĆ

(Po 1323. godini)

KADA GA POSLASMO PO MOJU GOSPOJU CARU BUGARSKOMU

Az sveti Grgur, a zovom ban Stipan, po milosti božijoj gospodin vsim zemljam' bosanskim i solskim i usorskim i Donjim krajem i Humskoj zemlji gospodin, i brat moj Vladislav:

Dasva knezu Grguru velikomu Stipaniću milost svoju vi, naju viru i dušu, dasva mu prvo Čečavu, drugu Hrastuš, treće Une na više Jakeša, četvrto Volović, peto Modrič.

Toj mu damo za njegovu virnu službu tada — kada ga poslasmo prid našimi vlasteli po gospoju, po moju, caru bu(ga)rskomu.

I u tom nam posluži pravo i virno.

I ja, ban Stipan, s bratom mojim, s knezom s Vladislavom, taj sela naju dasv' knezu Grguru Stipaniću u vike vikom, njemu i njegovu ostalomu — da mu se to ne poreče nikadare, ni njemu ni njegovu ostalome, što bi ga ne opitala Crkva bosanska ...

DIJAK PRIBISAV

(Godine 1323)

DRŽAVA BANA STIPANA

A se pisa Pribisav, dijak bana Stipana — koji
držaše od Save do mora, od Cetine do Drine...

DIJAK IZ LAŠVE

(XIII—XIV vijek)

SLOVO O ČOVJEKU KOJI JE ŽIVIO
USPRAVNO

I u tom, steće žih —
počteno i slavno ...

Jere,
znah da je umrti ...

A taj greb učinih i uzvukoh
za svoga života — budućemu ...

I posli uzvučenja greba,
na četvrto lito — toj pisah ...

I pridah se bogu svomu ...

DA NIJE NAŠ SUŽANJ NI TALAC

Banica Jelisaveta, i moj sin, ban Stipan, milost naju Vlkcu, daje vjeru naju:

Da nije u naju sužanj, ni taljenik, ni poručnik...

Ni da mu se svrže vjera za naju života, i kon njega i jegovi djetetovi, dokole ga ne sude četirina-desete, u koji su prisegli s banom Stjepanom knezu Vlkosavu, i s jegovom gospom, i s jegovom materiju...

Bez jegove nevjere i bez njegove vraždine, nam' ponesenija — da mu se vjera ne svrže, ni jegovi djetetovi.

A tko se poreče — da je proklet...

A siju knjigu pisa Radin dijak, u Ribičih, na Katalinin dan, na sveticu gospoje banice.

NATPIS NA VIJENCU PEČATA

Sije pečat gospodina Stjepana bana —
svobodnoga gospodina vse zemlje bos'nske,
usorske, solske i dolnjekrajske
i vse zemlje hl'm'ske.

ZAVRŠANIN

(Oko 1330 godine)

ŠTA JE TO KRIN?

Lilije, cvijetu ime — krin...

MUDRE I LUDE DJEVICE

Togda, upodobi se carstvo nebesnoje deseti djeva, eže prijemše svjetiljniki svoje, izidu protivu ženihu.

Pet že bješe ot njih buji i pet mudrih.

Buje bo prijemše svjetiljniki svoje — ne uzeše s' soboju olije.

A mudrije priješe olije v sudijeh s' svjetiljniki svojimi...

ZA KOGA JE PISANA OVA KNJIGA?

Knjigi Divoša...

Pisa knjige Divošu...

Knjige Divoša Tihoradića.

STJEPAN KOTROMANIĆ

(15. avgusta 1332)

AKO BOŠNJANIN BUDE DUŽAN I POBJEGNE — DA MU NIJE VJERE NI RUKE OD GOSPODINA BANA

Utvrđi zakon ki je prvo bio među Bosnom i Dubrovnikom, da zna vsaki človjek, koji je zakon bil:

Ako ima Dubrovčanin koju pravdu na Bošnjninu — da ga pozove pred gospodina bana ili pred njegova vladaoca — roka da mu ne bude odgovoriti.

Ako Bošnjjanin zapši da nije dužan — da mu nareče priseći samošestu, koje ljubo postavi banj rod.

Ako bude podoban od banova roda tko — da mu su porotnici od njegova plemena, koga mu hotenje.

A toj da se zna — da ne može tehej pobjegnuti, a veće ne može pred nikoga mu nareći.

A kto Dubrovčanin ubije ali posječe u Bosni, ili Bošnjjanin Dubrovčanina — taj pravda da je pred gospodinom banom, a osuđ da grede banu na njih.

Ako bude svada Bošnjjanina z Dubrovčaninom u Dubrovnici — da sudi knez dubrovački i sudje, a globa općini.

Ako Bošnjjanin uhiti Dubrovčanina za konja, a on bude ukraden ili uhušen, a pravi Dubrovčanin: »Moj je konj vlašti!«, volja: »Ja sam ga kupio, ne znam od koga!«, volja povije od koga je kupljen, volja priseže samošest — čist duga da bude!

I ako Bošnjaniin bude dužan, a pobjegne iz Bosne z dugom — da mu nije vjere ni ruke od gospodina bana!

I ako Bošnjaniin izme dobitak dubrovački na vjeru, i knjiga bude u Dubrovniči, ako knez i sudje pošlju da je knjiga prava — da je vjerovana, da plati Dubrovčaninu i bez prestavštine!

Ako li tat ili husar uzme Dubrovčaninu u banovu vladanju, tko se uvje — da plati Dubrovčaninu i bez prestavštine, a gospodinu banu vsaki šest volova na svoju glavu — i da se ne vrata!

Ako rat bude, česa bog uliši, među Bosnom i Dubrovnikom, da gospodin ban da rok Dubrovčanom šest mjeseca, da si pođu u Dubrovnik slobodno — na to im je vjera gospodina bana Stjepana!

A Dubrovčane da živu Humskom zemljom u njih' zakonu — u prvom.

A ovomuj pisanju svjedok:

župan Krkša i veliki vojevoda Vladisav Galešić i Vukosav Tepčić, Radosav Hlapenović, Stjepko Radosalić, Miloš Vukasić, Stjepan Družčić, Budisav Gojsalić, Vladisav Vukasić, Mitoten Draživojević, Pribisav Milibratić.

A od Završja:

župan Ivahan Pribilović, Vlatko Dobrovojević, čeonik Hlap, Ivan Budisalić, Divoš Tihoradović, Gojsav Vojsilović, Branoš Čepnrić, knez Pavao Hrvatinić, Stanac Vojsalić.

A siju knjigu pisa Priboje, dijak veliki slavnoga gospodina bana Stjepana, gospodina svem zemljam' bosancem' i humscem' i Donjem' krajem' gospodin.

VUKAŠIN IZ POJSKE

(XIII—XIV vijek)

NIŠTI

Se leže Dragaj,
na kraju —
ništ...

A se pisa Vukašin, svom gospodini,
koji me biše veoma s'bludio.

Zato, molju vas, gospodo,
ne nastupajte na nj!...

Jere ćete vi biti kako on,
a on ne more biti kako vi...

(15. februara 1333)

DO ZGORENJA SVIJETA

Priziraje blagovoljenje sviditelj' i mnogo porabotanje o baštine i vlastela i ljudje dubrovački i našijem praroditeljem i nama vele mnogo, i hote odsele porabotati sa božjem hotijenjem...

Zato mi, gospodin ban Stefan, i moji sinove i unučje i dokoli sime moje bude, do vijeka vjekoma, dasmo i darovasmo u baštinu i u plemenito ljudem dubrovačkijem, a našijem drazijem prijateljem:

Vas Rat i Ston i Prevlaku, i otoke koji su okolo Rata, i sa svijem što se nahodi unutra... i gore i polja, dubrave, lijes, trave, vode, sela, i vse što je od Prevlake do Lojišta; i sudcbo i globe i krvi u miru, da budu njih' volju, da imaju i drže i da čine vsu svoju volju i hotijenje kako od svoje baštine — do vijeka vjekoma...

I da su voljni zidati zadli i tornje — gdi im je hotijenje.

I prekopati Prevlaku od mora do mora i napravljati — na svoju volju i hotijenje.

I jošte se obetuje gospodin ban Stefan, sebe i svoje sjeme:

Ako se sluči nekoje vrijeme, ili gospodin ili vlastelin ili graždanin ili ljudje, koji bi pakostili Ratu ili Prevlaci — da pomože koliko može naša jakost.

A zato mi općina, i ljudje grada Dubrovnika, vse dobro općeno, gospodinu banu Stefanu i njego-

vem sinovem i simenu njegovu do vijeka od muške glave i do zgorenja svijeta, dajemo za Prevlaku i za Ston pet cat perpera — do zgorenja svijeta...

I još se obetuje općina dubrovačka:

Ako u nekoje vrijeme pride gospodin ban Stefan u Dubrovnik, ili njegovi sinovi ili njegovo sjeme muške glave, da mu damo polače zidane prebivati dokole im je stati, bez nijednog najma — do zgorenja svijeta...

I još se obetuje općina dubrovačka:

Da ne primamo, u Prevlaku i u Ston i u Rat i u onzi otoke koje smo uzeli od gospodina bana Stefana, njegova vlastelina ki bude njemu nevjeran i njegovem sinovem i njegovu sjemenovi — do zgorenja svijeta...

A ja, gospodin ban Stefan, zaklinju se... za mene i za mojih sinova i za moje sjeme, po muškom koljenu do zgorenja svijeta — sve toj tvrdo imati i držati i ne potvoriti — do zgorenja svijeta...

A mi, općina i vsi ljudi dubrovački, klnemo se... za nas i za naše sinove, i za naše natražnje do zgorenja svijeta... vse tvrdo da imamo i držimo — do konca svijeta...

Zato, stavlju ja, gospodin ban Stefan, svoju zlatu pečat, da je vjerovano — svaki da znajet i vidi istinu.

A tomuj su četiri povelje jednako: dvije latinski i dvi srpski — a sve su pečaćene zlatijemi pečati.

Dvije sta povelje u gospodina bana Stefana, a dvije povelje u Dubrovniči.

A to je pisano pod gradom, pod Srebr'nikom.

GOST IZ POJSKE

(XIII—XIV vijek)

SLAVA ČETI I SABORU

V' ime oca i sina, az Bogdan
na Dragaja novi kameni postavih.

I da viste da ćete umriti i vsi vi,
i domu poginuti...

I pravi vi apustol:
I slava četi i saboru!...

VLADISLAV NIKOLIĆ

(Poslije 1349)

KOJI SLUŽAŠE SLAVNOGA BANA

A se leži gospoja Katalina,
sa svojim gospodinom, županom Nikolom,
koji služaše Kotromanića tasta
i slavnoga bana,
Stipana...

Postavi na nju (kami) Vladislav
i Bogiša —
brat mu.

TRI DOBRA DJELA KOJA UČINI VUK
VUKOSALIĆ U VJERNOJ SLUŽBI ZA SVOGA
GOSPODINA

Az, ban Stipan, i moj brat knez Vladislav, tu zemlju potvrdisva knezu Vlku Vlkoslaviću i njega bratu knezu Pavlu, viku vikoma, i niju ostalomu.

To stvorih za Vlkovu virnu službu:

Za tu službu kada bih u Rasi i bi mi rvanja — i tu Vlk poda me konja svoga podmače.

A tu njega isikoše na smrt.

Drugu službu učini kada biše car raški uzal Novi, moj grad — tu skrozi Vlka vazeh moj grad.

I tu proli Vlk krv za me.

Tretju službu učini Vlk kada mi biše kraljev nevirnik uzal moj grad Visučić. Tada mi Vlk Vlkoslavić uze Trlski brod.

Skrozi to uzeh moj grad.

To posluži Vlk Vlkoslavić.

Za te službe da potvrdih Banice i Peć, mojim listom i zakonom, da ne služe inim — takmu štitom tere sulicom.

VLADISLAV STJEPANOVIĆ

(Oko 1353. godine)

NI SÂM BAN DA NE MOŽE UZETI ČOVJEKA U GOSPODSTVU VLATKA VUKOSALIĆA

Az, rab božiji i svetoga Grgura, a zovom gospodin knez Vladislav, i gospoja knjeginja Jelena, i niju sin gospodin ban Tvrtko, i njegov brat knez Vlk — dali su vjeru svoju gospodsku i prisegli su dumanadesete dobrih Bošnjana knezu Vlatku Vlkosaliću i njegovu djetetovi, da nije u njih svezanik ni taljenik ni poručenik, ni njegovo dijete. I da mu se ne može svrći vjera, česa ne ogledala ona dvanadesete, koja sta s njimi prisegla.

I više toga mu su dali vjeru i prisegli mu se — u kojem ga je držaniji odumrl ban Stjepan da mu se onozima pečali nitkore. I da mu na to nije ot kogare pravde, ni jedne riječi — ni njegov' brat', ni njegov' bratučed', ni njegova sinovc', nitkore!

Najprvo — za Ključ, kako ga je ban Stjepan u njem odumrl samoga, tako da je njegov i njegova djeteta. I, za ona sela koja su dana pod Ključ, u ime: Ig bez izma, Lipovici bez izma, Rudinice bez izma, Ljubinje bez izma, Ribiće bez izma, Sveta gora bez izma — ta je sela dal ban Stjepan Vlatku, od meje do meje...

I u inom, u vsem držaniji u kojem ga je ban Stjepan odumrl — na vse vjera!

I da ne može prijeti nitkore u našem gospodstvuje Vlatkova človjeka — ni sam ban Tvrtko, ni njegov brat knez Vlk, — bez volje kneza Vlatka. Na to su mu vjeru dali i prisegli! A tojzi vjeri i priseši svjedoci — dobri Bošnjani...

A tko će to poreći, a ili potvoriti — da je proklet otcem i sinom i svetim duhom i materiju božijom i četirmi evanđelisti i dumanadesete apustoloma i sedamdeset i sedmi izbranimi i svijem bogu ugodivšimi, u si vijek i u gredušti.

I da je pričestnik Judi Iskariotskomu, koji preda sina božija na raspetije, za trideset pinjezi, i koji izliha upijaše:

»Propni! Propni! Propni!«

Krv na njem' i na čedije jega!...

DIJAK DRAŽESLAV

(Oko 1353 g.)

VELIKI PEHAR VINA

A sije se (pisanije) svrši na Suhoj, na Prozračci, kada gospodin ban Tvrtko grediše najprvo u Hlmsku zemlju.

A se pisa Dražeslav dijak, gospodina bana Tvrtka nadvorni pisac, a prvo dijak velikoslavnoga gospodina bana Stjepana.

I kada sije pisah, tada mi da gospodin ban Tvrtko ispred sebe velik pehar vina popiti — u dobru volju!...

I KADA BI STANAK NA MILAH
VSE ZEMLJE BOSNE

V' ono vrijeme, kada pride gospoja bana mati s Ugra i s svojim sinom, s knezom s Vlkom, i kada bi stanak na Milah vse zemlje Bosne i Dolnjih kraji i Zagorja i Hlmske zemlje — prisegla je gospoja, bana mati, i njen sin, gospodin ban Tvrtko (i) dumanadesete dobrih Bošnjana knezu Vlatku Vlkoslaviću, a sizi su prisegli:

Prvo gospoja bana mati, drugo gospodin ban Tvrtko, tretje kaznac Boljeslav, četvrto tepčija Ivah'n, peto knez Vlaj Dobrovojević, šesto vojevoda Purća, sedmo knez Mrkoje, osmo župan Crnug, deveto knez Vladislav Obradović, deseto župan Vlčihna Tepčić, prvonadesete knez Mastan Bubanić, drugonadesete knez Vlatko Obrinović, tretjenadesete knez Bogdan Bjelhanić.

Tizi su prisegli knezu Vlatku Vlkoslaviću na moćeh i na jevandjelje, dokole su sija gospoda i dokole je knez Vlatko i njegovo dijete, da mu se onози ne otnime ništore, ni ot sije gospode, ni ot njih' vlastelina, i da za tozi ne ima pečali ni jedan brat Vlatkov, ni bratučed, ni jedan človjek za njih' gospodstva — da je u onom knez Vlatko onako tvrd kako je bil tvrd u onom za bana, za Stipana.

I volja koja bi kleveta, a ili obada ulizla na kneza na Vlatka, a ili bi u koju zavjeru zašal knez

Vlatko — da mu nisu voljni učiniti nijednoga huda, dokole ga nije ogledala Bosna...

I ako bi dopal knez Vlatko koje krivine, a ili nevjere — da mu nisu voljni svrći vjere dokole knez Vlatko ne bude doma, u svoje hiže, u Ključi.

BRATOJE IZ ULOGA

(Po 1353. godini)

PRIBISLAV

A se leži dobri Pribislav,
na svojoj zemlji,
na plemenitoj.

Služih banu Tvrtku,
gospodinu,
vjerno ...
i na tom
pogiboh.

Pisa Bratoje.

TVRTKO KOTROMANIĆ

(Prije 19. maja 1355)

O TOME KAKO SU I ZAŠTO SVEZALI PETRA I PAVLA

Od gospodina bana — knezu dubrovačkom i vićnikom, vlastelem i općini, kako svojoj bratji i prijateljem:

Ja sam vam i prije list udal pod mojim pečatju — kako vi govorite Simetu i Ratku da sta ona meni rekla svezati Pavla Gižlića i Pira i da sam (ih) ja svezal po njiju riči. A sada ja vama govoru, na moju viru, na gospodsku — nisam Pavla i Pira svezal po Simetini riči i po Ratkovi, ni mi sta ona toga rekla!

Nisam njiju svezal za sedanji dlđ, negoli sam svezal za pridnji dlđ. Kada biše Miho Menčetić u mene tada ona deržahota s Mihom Driva i Ostružnicu i Gradec i Dvorište, četiri terga moje i onda mi su ostali dlžni velicim dobitkom. Za to (ih) jesam svezal!...

A jesam svezal po vašoj riči:

Vi ste meni poručili, po mojem človici, po Kraguj, i list mi ste udali, a govoreće: ... »Volja, kako govoriš k nam' onom dlžnici, koji ti su u Dubrovnici, da što je Piro i Pavel — zato nam ne govori ništar, jer ona sta u tebe u rukah, ti čini šta ti godi od njiju!«

Ano moj človik Kraguj, ano vaš list!...

A sedanji dlǵ što je — zato mi š njima nije općine ni jedne. Ako je Sime i Ratko prijel k sebi općinu — za to mi nije delga. Ja sam terg prodal Simetu i Ratku — ja hoću od njiju plaćeniju.

A na moju vjeru, na gospodsku, ni mi je Sime rekel ni Ratko svezati Pavla i Pira. Nisam njiju svezal skrozi njiju, razvi za stari delg!...

ANONIM IZ DREŽNICE

(1355—1357)

DVOR VOJEVODE MASNA

Va ime otca i sina i svetago duha.

A se dvor vojevode Masna
i njegoviju sinu Radoslava i Miroslava.

Se pisa rab božiji i svetago Dmitrija...
u dni gospodina kralja ugarskoga Lojiša,
i gospodina bana bosanskoga Tvrtka.

Tko bi to potral, da je proklet —
otcem i sinom i svetim duhom!...

DA MU NIJE NIJEDNOGA HUDOGA
NI KOJEGA PRIROKA

V ime boga, vsemogućega.

Vjera gospodina Tvrtka, milostiju božijom bana bosn'skoga, i njegova srdčanoga brata gospodina kneza Vllka, i niju matere počtene gospoje Jelene, i njih' vlastela, u ime: kaznaca Boljeslava i tepčije Ivahna i kneza Vladislava Dabšića z bratijom, i kneza Vlaja Dobrovojavića i vojevode Tvrtka i njegova brata župana Novaka i kneza Mrkoja i kneza Vlkca Hrvatinića i kneza Vladislava Obradovića i župana Brajana Pribinića i kneza Miloša Divoševića i njegova brata kneza Sladoja i kneza Vlatka Obri-novića i gospoje Jeljene Ostojinice — knezu Vlatku Vlkoslaviću i njegovu sinu Vlkoslavu i njegovu ostalomu:

Da mu nije uzroka u njegovije bratučedi, u Grguri u Pavlovići, i da mu nije ni jednoga hudoga skrozi Grgurovu nevjeru, ni za koje Grgurovo hudo činjenje, ni za jedna zla djela Grgureva, ni za jedno zlo činjenje za Grgurevo — da ne bude knezu Vlatku i njegovu djetetovi ot našega gospodstva nijednoga hudoga, ni kojega priroka, i da mu se u tom uzrok ne učini nikadare.

Da mu je na to vjera naša gospodska i naših vlastel' — tijeh koji su tuzi upisani i imenovani!

Nego li, živi u toj vjeri u našoj, koju si prije našal u našega gospodstva! I sada ti tvrdimo onuži vjeru našom vjerom gospodskom i naših vlastela — tijeh koji su tuži upisani!

A služi vjerno našem gospodstvu!...

DIJAK IZ KALESIJE

(Možda XIV vijek)

SLOVO O DRAGCU THMILIĆU

Kada hotjeh biti —
tagdi i ne bih...

TVRTKO KOTROMANIĆ

(1358—1376 godine)

SKUPITE MI TAZI MOJ DOHODAK PET SAT
PERPERA

Ot gospodina Tvrtka, milostiju božjom bana bosanskoga, svojim si prijateljem srčanim i bratji dragoj vladuštenu grada dubrovačkoga, vlastelem i općini:

Moja draga bratje, vi viste koji je moj dohodak u vas — pet sat perper od Stona. Sada, molju vas kako moju bratiju dragu — skupite mi tazi moj dohodak pet sat perper', tere mi dajte Marinu Menčetiću, a da ih da Marin Menčetić komu piše Paske Menčetić i Obrko Panurović, jere sam ja uzet svitu od njih.

I molju vas, draga bratje, nemojte inoga učiniti.

Pisano u našem gradu u Bobovcu, sedmi dan miseca fervera.

DIJAK POMOČAN

(Poslije 1363)

VLADISLAV NIKOLIĆ

A se leži knez Vladislav,
župana Nikole sin,
bana Stjepana neti...

A leži na svojoj zemlji
i na plemenitoj.

A pisa Pomočan.

TVRTKO KOTROMANIĆ

(1. juna 1367)

PRISEGOSMO KUNUĆI SE KAKO JE NAŠA KUĆA S DUBROVNIKOM JEDNA KUĆA

Mi Tvrtko, milostiju božjom ban bosanski, pridismo u našu kuću u grad u Dubrovnik i potvrdismo vjere s našom bratjom i s našimi prijateljmi, s vlasteli s dubrovačkimi:

U kojoj je vjeri bil s njimi naš stric gospodin ban Stjepan — onejzi vjere potvrdismo mi, ban Tvrtko i naši vlastele, u ime: knez Vljaj Dobrovojević i tepčija Sladoje i knez Vlkota Pribinić.

Prisegosmo na moćeh i na svetom jevanđelji, klnući se — kako da je naša kuća s Dubrovnikom jedna kuća do vijeka, kako je jedna kuća bila s našim stricem, z gospodinom z banom Stjepanom, takozí da jest s nami Dubrovnik jedna kuća do vijeka vjekom.

Dokole je nas sjeme i njih' da se tezi dvije kuće ne razdvojita nikdare, do vijeka vječnega, nego li da jesta oboje jedna kuća.

I koji su zakon imali s našim stricem s gospodinom z banom Stjepanom i koje pisanije — onejzi zakonov i onih knjig' potvrdismo našom prisežom i našim pisanjem i našim pečatom, kako da je meju nami jedinstvo, u vjeke vjekom.

I da ne hoštemo Dubrovnika ostaviti i njih' bratstva do vijeka nikadare, dokole nas sjeme i

njih, bez njih' zloga početija, otloživše što bi ne bilo na nevjeru gospodinu kralju ugarskomu.

I vse zakone i povelje i pisanije koje je imal Dubrovnik s' starim gospodinom s našim stricem z banom Stjepanom i s njegovim roditelji i s praroditelji — vsega togazi potvrdismo mi, gospodin ban Tvrtko.

DIJAK DRAŽESLAV

(1. juna 1367)

NA KRAJU PUTA

A se pisa
Dražeslav dijak,
rodom Bojić,
svojom rukom,
malokorisnom...

Zemlja mi je mati,
a otačstvo mi je grob.

Ot zemlje jesmo —
i u zemlju unidemo.

ZAŠTO BI BILO VRIJEDNO PLEMENITU
ČLOVJEKU GLAVU OTSJEĆI

Knezu Pavlu Vukoslaviću i njegovu ostalomu...

Potvrdih s čim je pristupil k' mnije — da mu se ne otnime ništore, bez te krivine zašto bi vrijedno plemenitu človjeku glavu otsjeći, česa ne ogleda Bosna i Usora, njegova družina plemeniti ljudije.

I u tome da nije gosposkoga vladavca dalje njegove službe počtene, s štitom tere sulicom — što može bolje.

I kto bi hotjel iznijeti volja koji godje list na suprotivu semu listu — da je sizi list svakoga lista potral i umoril.

Kto bi to porekl — da je proklet...

SLOVO O VREMENU

Bože, davno ti sam legao
i vele ti mi je ležati...

I VLADISLAV RODI TVRTKA BANA

Bela Uroš... bjekstvu se dade, k tvrdoj, zapadnoj strani zemlje Zahumlja pribježe.

I u brak uze đranačkog kralja kćer Anu i rodi s njom dva sina, Tihomila i Čudomila. Sagradi i crkvu u Drevima, u ime sv. Stefana prvomučenika.

Tada zemlje stanovnici ti, visoki vrat imajući, mudrujući i zanovijetajući, nazvaše Tihomila popom, a Čudomila episkopom.

A Tihomil rodi četiri sina, svakim vrlinama i hrabrošću ukrašeni, a evo im imena: Zavid, Stracimir, Prvoslav, Stefan Nemanja.

Stefan, prvovjenčani kralj, rodi s kćerkom kir Aleksija cara četiri sina: Radoslava, Vladislava, Stefana, Predislava.

A ovaj Predislav, sveštenečki i inočki lik primi, i narečen bi Sava drugi, arhiepiskop srpski.

A ovog brata Stefan, sin prvovjenčanog Stefana kralja, rodi sina i nazva ga Bela Uroš.

Ovaj bi prvi Uroš, hrapavi kralj. I rodi sa svojom suprugom Jelenom, kćerkom ugarskog kralja — Stefana kralja, koji je držao Sremsku zemlju i Usorsku.

Drugi sin njegov je Milutin.

A četvrti sin Stefana prvovjenčanog, Stefana kralja, Vladislav, kralj bi po očevoj smrti, bratunac sv. Save prvog, koji i tijelo njegovo prenese iz

Trnova i sazida Mileševu, gdje i tijelo sv. Save
leži...

A Stefan kralj, koji Srem držaše, sa svojom
suprugom Katalinom, kćerkom kralja ugarskog, rodi
Vladislava, Urošica i Jelisavetu.

I Jelisaveta rodi tri sina: Stefana, bosanskog
bana, Ninoslava i Vladislava.

I Vladislav rodi Tvrtka bana i Vukića...

ANONIM IZ VIDOŠTAKA

(XIV—XV vijek)

RUDINA

A se
županica Rudina.

Priteški dan...

Kto da sij znadjaše?

MILAT PRIPČINIĆ

(XIV—XV vijek)

PORUKA O VJERNOSTI

A sije veli Milat Pripčinić:
»Čijem služih — tem pokojen bih!«

NEPOZNATI PATAREN

(Godine 1375)

NEBO I ZEMLJA

1.

Mitnica — mjesto patrijarhovo, ideže se patrijarhi postavljaju — srebrom i zlatom.

2.

Prepodobnejši Ratko, daj mi da ručam — gladan siromah...

VUKAŠIN DIJAK

(XIV—XV vijek)

PLEMENITI SVIBNIČANIN

A se leži Dragoje Junotić Tupković
plemeniti Svibničanin.

A postavista bilig dva sina:
Milobrat i Pribil.

A tko će sij bilig pogubiti —
pogubi ga bog!

Sjekao Vukašin.

(10. aprila 1378)

I SPODOBI ME SUGUBIM VIJENCEM

Blagočastivno i dostoljepno pohvaliti istin'noju vjeroju i željanoje slovo prinesti k' svojemu blagodjetelju, vladicje Hristu.

Imže vsač'skaja s'tvorenja i javljenja biše na hvaloslovije bož'stv'nago smotrenija.

Ježe milosrdova o rodje človč'scjem, jehože s'tvori v' prečisti obraz svojego bož'stva.

I dast jemu oblast i razum, jako biti jemu vsjemi zemlj'nimi jest'stvi i razumjeti i tvoriti sud i pravdu po srjede zemlje.

Takožde že i mene, svojemu rabu, za milost svojego bož'stva, darova procisti mi otrasli blagosadnjej v' rodje mojem.

I spodobi me sugubim vijencem, jako oboja vladič'stvija ispravljati mi, prveje ot isprva — v' blagodarovan'nej nam zemlji Bosne.

Potom že gospodu mojemu bogu spodobl'su me nasljedovati prjestol mojih prjeroditelj', gospode srbske, zanje bo ti bjehu moji prjeroditeljije, v' zemlj'njem carstvje carstvovaše, i na nebesnoje carstvo preselili se.

Mene že videštu zemlju prjeroditelj' mojih po njih ostavl'su i ne imuštu svojego pastira.

I idoh v' srbskuju zemlju, željaje i hote ukrjepiti prjestol roditelj' mojih.

I tamo š'dšu mi, vjenčan bih bogom darovanim mi vjencem na kraljevstvo prjeroditelj mojih, jako biti mi o Hriste Isuse blagovjernomu i bogom postavljenomu Stefanu, kralju Srbijem i Bosne i Pomoriju i Zapadnim stranam'.

I, potom, načeh s' bogom kraljevati i praviti prestol srbskije zemlje, željaje padšaja sa v'zdvignuti i razoršaja se ukrjepiti.

I došadšu mi zemlje Pomorskiye i tu priš'dšu pred slavni i dobronaročiti grad Dubrovnik, i tu izidoše pred kraljevstvo mi vsepočteni vlastele dubrovasci, s' vsakoju slavoju i č'stiju.

I upomenuše kraljevstvu mi o svojih zakonjeh i uvjeteh i poveljah, koje su imali s praroditelji kraljevstva mi, z gospodom bos'nskom...

DIJAK IZ VELIČANA

(1377—1391)

O RODU RABE BOŽIJE POLIHRANIJE

V ime otca i sina i svetago duha:
Se leži raba božija Polihranija,
a zovom mirskim gospoja Radača,
župana Nenca Čihorića kućnica,
a nevjesta župana Vratka
i sluge Dabiživa
i tepačije Stipka,
a kći župana
Miltena Draživojevića,
a kaznacu Sanku sestra.

A postavi s(aj) biljeg njen sin Dabiživ,
s božijom pomoštiju sam
svojimi ljudmi,
a v' dni
gospodina kralja Tvrtka.

ŽUPAN MEDULIN

(Kraj XIV v.)

NIKADA

Nikada mnogo ne imah...

Nikada ništa nesta...

A dijelih...

(2. decembra 1382)

SAZIDAH GRAD I NAREKOH MU IME
SVETI STEFAN

Sije ubo blagočastivo i zelo prijetno i dostojepno pohvaliti i istinoju vjeru i željanoje slovo prinesti k tebję, o prvomučeniče Hristov Stefane, ti bo o pobivajuštih te moljaše, se glagolje:

»Gospodi, ne postavi im grijeha sego, ne vjedjet bo čto tvoret!«

Togo radi, mnogostradalče, jakože bo za onijeh moljaše se pobivajuštih te, boljše že moli se vladicje mojemu Hristu bogu za vsegda molješta te i prizivajušta i ispovjedajušta te za Hrista boga, postradavša i vsa blaga tvorešta o gospodi mojem boze i tebe na pomošt prizivajušta, poneže moljenijem tvojim prijev blagodjet ot gospoda boga, i spodobljen bih vijenca i č'sti i ksifetra carska prvih mojih roditelj' svetih, gospode srbske, kraljeva i cara.

I posljeduje žitiju ih i vjere i pravilom carskim, i vsa nedostatčnaja ispravljaie i ispl'njaie v' zemljah bogodarovanago mi kraljevstva i sih prje bivajuštu mi, obrete kraljevstvo mi v' Primoriji, v' Župije dračevičkoj, mjesto podobna na s'zidanije grada. I, togda, prizvah na pomošt gospoda boga i svetago i velikago mučenika arhidijakona Stefana, jakože bo i više rekoh, i v' ime jego s'zdah grad na rečenem mjestje, i narekoh ime jemu Sveti Stefan.

I tuži bješe reklo kraljevstvo mi postaviti slanice i da budet trg soli prodavanja.

I tojo vidjenijem dojde Dubrovniku...

Zato poslaše kraljevstvu mi vlastelina svoga, kneza Dragoja Gučetića, a mole kraljevstvo mi i prose — da tuži, u tom mjestje, u gradu (i) pod onjem gradom, ne postavi kraljevstvo mi slanice, ni da se sol prodaje. A govore Dragoje kraljevstvu mi — kako Dubrovnik ima zakone stare sa vsijemi raškimi gospodami da u Primoriju ne bude nigdjere postavljen novi trg, razvje na mjesto gdje jest bil postavljen u prvih...

Da kraljevstvo mi razumjevši zakone prve, što su imjeli Dubrovčane s gospodom raškom da se ne more postaviti nigdje u Primorije trg soli, razvije na obična mjesta — ne hotje kraljevstvo mi potvoriti zakone stare grada Dubrovnika što su imali s gospodom raškom, n' bolje potvrdih, kako su imali ot prva zakone s gospodom prvom, umili se kraljevstvo mi po Dragoju Dubrovniku da ne budet u onom gradu, ljubo pod gradom, trg soli prodanija do vjeka.

I sija vsa više pisanja da ne potvori kraljevstvo mi, ni sin kraljevstva mi, ni kto ljubo ot surodnik' kraljevstva mi, da sijega nikoliže ne potvori, dokole grad Dubrovnik i vlastele dubrovčsci sijega ne potvore i njekojom nevjerom ne izgube — oni i njih' djetca, i njih' posljednji...

RADAN HRANIĆ

(XIV—XV v.)

SLOVO ZA BOGDANA OZRINOVIĆA

U toj doba umrijuh.

Ni se bjeh omrazil
zlu ni dobru.

I kto me znaše
vsak me žaljaše.

Dobar hotjeh junak biti
ali mi smrt prekrati.

Ojdoh od oca —
veoma pečaona ...

PETAR PRIBILOVIĆ

(Godine 1383)

USRDNIM MOJIM PRILJEŽANIJEM
I BOŽJIM POSPJEŠENIJEM

Sije maloje prinošenije prinose gospoždi mojej i prije trebuje ot nje pomošti i zastupljenija v' strašni čas suda.

Timže i porevnovah gospodinu mi i roditelju, županu Pribilu, i sazdah pripratu siju, i popisah, s pomoštiju božijeju i pričistije i bogomateri i prediteče i krstitelja Joana.

I usrdnim mojim prilježanijem i božijim pospješenijem sazdah i popisah s otkupom.

I, oci i bratije, i kto pročitajut sija slovca — prostite me i blagoslovite raba božija, smjernago Joana, i zovom mirskim velikago župana Petra.

I vas bog da prosti, amin.

DIJAK IZ BUJAKOVINE

(Kraj XIV vijeka)

SLOVO O VITEZU

Si bilig kneza
Tvrdisava Brsnića.

Počten vitez
ovdi jadan dojde...

DABIŽIV ČIHORIĆ

(Okoli 1380—1390)

NEMOJTE ME OD SEBE ODGONITI

Knezu i sudijam i vlastelom i vsoj općini dubrovačkoj, od vašega sluge i mladijega, Dabiživa Čihorića, smireno poklonjenje, kako gospodi:

Vi, bog i vaša milost, što ste zapovidili meni, svomu sluzi plaćati, a tu vije dobri bog kako je pravo, vlastele — da ugovorih so onimi vojevodami (i) nitko mi ne hti pristati, ni u jedne riči, ke vi zapovidate meni!...

Da vas molju, kako gospodu, nemojte mene, svoga srčana sluge, od sebe odgoniti, jer vi ni pravo — jer, vlastele, loše nij u mene i u mojih ljudi!

Zato mi prostite — toga ne mogu plaćati...

A što bi bilo u mene i u mojih ljudi, a vi rekli — ono bi bilo na vašu čast!

Da, molju vas, kako gospodu, nemojte me od sebe odgoniti, učinite što je pravo.

I bog daj vlastelom!

VUKAVA BATIĆ

(Prije marta 1391)

SLOVO O KNEZU BATIĆU

Va ime otca i sina i svetoga duha.
Amin.

Se leži knez Batić
na svoje zemlji,
na plemenitom,
milostiju božijom
i slavnoga gospodina
kralja Tvrtka —
knez bosanski.

Na visokom se pobolih,
na duboku mi medn dojde.

Sij bilig postavi gospoja Vukava
s mojim mi dobrimi.

Živu mi virno služaše —
i mrtvu mi posluži!

(15. aprila 1391)

O POSTANKU GRADA DUBROVNIKA

Poznasmo vaistinu po starih pismih i pametarih, dobrih ljudeh, koji su čuli od jednoga kolina do drugoga, i po viduštih bilizih i zlamenje:

Na Captati, pri mori, jest bil grad stari Dubrovnik, polag Župe konavalske, kojemu gradu pristojase Župa konavaoska. I biše mu plemenito ta župa i druge zemlje i mista. I kada se on, stari grad, rasu i opusti, tada gospoda raška i humska u tej dni krivinom posidoše i po sili uzeše Konavalsku župu i druga mista togaj grada. I tada grajane pojdoše u tvrdo misto i zidaše grad Dubrovnik, koji jest i danas božijom milostju počten i slobodan, od kojih ljudi staroga grada jesu se rodili i naselili vlastele grada Dubrovnika.

A sada, ja župan Bjeljak i vojevoda Radič, promislivše, jere pravo i dostojno jest vsakomu vratiti i dati svoju prav i svoju baštinu, plemenitu, staru, i poznavše čti i službe koje grad Dubrovnik vazda jest učinil gospodi raškoj i bosanskoj i hlmskoj, a navlašt našem uocu Sanku i vsim našim roditeljem, i znajući ljubvu i prijazan koju naš otac Sanko i naši stari i mi imamo i imali smo z gradom dubrovačcim, hotismo njim' vratiti i dati njih' baštino i plemenito, kakono jest vridno i pravo.

SELA I LJUDI I ZEMLJE I GORE

I sada, od danas naprida, dasmo i potvrđujemo i sijom poveljom zapisujemo u vik vikoma općini i vlastelem grada Dubrovnika Župu konavalsku, z Dolnjom gorom, i grad Sokol koji je u njoj, i vsa sela i ljudi i zemlje i gore i paše i vode i mline i dohotke, i sve što pristoji Župi konavalskoj, i sa vsimi mejami i granicama koje su s Trebinjem i Vrsinjem, i do meje i granice dračevičke, i do pridgradja dubrovačkoga, i do mora na Captat i okolo kako je opteklo more, do Molunta.

I jošte, onakoje, dajemo i potvrđujemo sela i zemlje Vitaljine do svojih meja i granica, i do mora, do pristaništa Molunta, i s otokom koji pristaje Vitaljini, na ime Molunat...

U DRŽAVU I U OBLAST I U GOSPOCTVO

Obećasmo se našom virom i kletvom... postaviti u državu i u oblast i u gospoctvo, kakono u njih' baštinu plemenitu, općinu i vlasteli grada Dubrovnika, i njima izdati u njih' ruke i u oblast i u stražu, grada Sokola i vsu više upisanu Župu konavalsku i Vitaljinsku — da su voljni vlastele i općina dubrovačka učiniti i stvoriti i gospodovati grad' i župu i mista više pisana, kako svoje prave i vlašće baštine, kakono mogu učiniti od svoga staroga vladanja i države.

I jošte se obećavamo općini i vlastelem dubrovačkim stvoriti:

Da naglaviti ljudije i bolji od župa prisegu njih' virom i dušom i kletvom — da budu virni općini i vlastelem dubrovačcim. I, ako bi ne (h)tili Konavljane i Vitaljinane primiti za gospoctvo dubrovačko, volja ne biti poslušni, ali u koje ljubo vrime ako bi se odvrgli i ne bili virni — da ih mi tiramo i imamo kako naše neprijatelji i kako

naše vlašte nevirnike i vsom našom silom obratiti ih i podbiti pod gospoectvo i oblast dubrovačku.

I jošte obećavamo se općini i vlastelem grada Dubrovnika:

Čuvati, volja obarovati i braniti Župu i grad Sokol i mista više pisana, od svakoga zla, od sile, tadbe i od svakoga gospodina i vlastelina, volja tko ljubo inoga koji bi hotili pomesti, volja uzeti župu, volja grad ili mista više pisana, volja njim' koje ljubo zlo, volja štetu učiniti.

I jošte se obećavamo:

Aće bi koji naš človik volja od naše zemlje odašal, tere pošal volja priseliv se, stat u Kona-valjsku župu ali u Vitaljinu — da je voljan pojti, a mi, ni naš človik, da ne branimo, ni zlo učinimo tomuj človiku. Takoje, ako bi koji človik od Kona-vli volja od Vitaljine odašal, tere se priselil i pošal u našu zemlju — obećavaju se Dubrovčane da ne brane ni zlo učine tomuj človiku.

PRESJENIČANIN

(možda XIV vijek)

HRELJA

Se leži Hrelja...

Mnoge zemlje obidjeh,
i domom dođoh,
i počteno
postah.

I na svoji
baštini
legoh.

(6. marta 1392)

U VASEM OSTA PRAV DRAGOJE I NJEGOVA
BRATIJA

Kraljevstvo mi daje vasakomu vidinje, sadinjemu i poslidnjemu, kako Dragoje Gučetić, s bratijom i s družbom svojom, drža carinu kameničku osam godišť, za gospodina Tvrtka kralja.

I najdosmo da su počteno i svršeno držali i platili rečenu carinu gospodinu Tvrtku kralju — i u ničem neostali dužni.

I kupi Dragoje s bratijom i Novak Maćedol s bratijom od gospodina Tvrtka kralja Srebrenicu i Ponor, u općinu.

I najdosmo da Dragoje s bratjom počteno i svršeno plati gospodinu Tvrtku kralju vasu svoju polovicu — što ih dostajaše platiti rečene carine.

I za vase ine rabote volja dlge, koje jest imal Dragoje i njegova bratja s gospodinom Tvrtkom kraljem, volja sa mnom, kraljem Dabišom — u vasesm osta prav Dragoje i njegova bratija, i ničim ne dlžan.

I zato gospodstvo mi zapovidi upisati saj list i suzi povelju svobodnu Dragoju i njegovi bratiji — da su svobodni i ničim ne dlžni ostali.

I da ih ne mogu od sele naprid pitati ni dlžiti, ja, kralj Dabiša, ni ini gospodin bosanski, za nijedne carine ili rabote ili dlge ili oprave, što godi su imali činiti ili opraviti.

PREČKOPOLJANIN

(XIV vijek)

SLOVO ZA IVANA

Se leži Ivan
na svojej zemlji.

Bratija i družino —
žalite me!

Ja sam bil jako vi,
a vi ćete biti
jako i ja.

DIJAK IZ GORAŽDA

(XIV—XV vijek)

STRANAC U OVOM SVIJETU

Čuždnome —
željeti ovoga svijeta...

(6. marta 1392)

ZA DEVEDESET I PET LITARA FINA SREBRA
— DA MOŽE UZETI NA PRAVDU I IZVAN
PRAVDE

Dragoje sa svojom bratijom plati svršeno vas njih' dil — što njih staše platiti.

I odbivše dvanadeseti dni, što ne dodržaše rečene carine skrozi smrti kralja Tvrtka, i odbivši ine štete koje su imali rečenih carina, i odbivši što su dali u srebri i u sviti i u postavcih i u putca biserna, i odbivši za pustu Srebrenicu, odbivši vase više pisano i učiniv vas čist razlog — osta dlžan kraljevstvu mi Novak Maćedol s bratijom devetdeset i pet litar pina srebra.

I za taj dlg Novakov i bratije njegove, ne htismo platiti Dragoju i njegovi bratji što im osta dlžan gospodin kralj Tvrtko za mnoge potrebe i rabote. I ne htismo im platiti što uze kralj Alvizu, bratu Dragojevu, gredući Aluviz na Ugre, bisera i papra.

I zato, ja kralj Dabiša, dasmo Dragoju Gućetiću i njegovi bratiji i svakomu od njih, vasu našu moć i kripost, pravdu i virovanje, da od danas naprijed, misto nas u Dubrovnik i u Bnetke i po vasih stranah, Dragoje i njegova bratja i vsaki njiju, može pitati i uzeti, na pravdu i izvan pravde, na Novaku Maćedolu i njegove bratje i svakoga njiju naše carnike, i kako onezi koji su držali naše carine

a ne doplatili do devetdeset i pet litar fina srebra — toliku moć, kripost, oblast, pravdu, virovanije da ima Dragoje i njegova bratja i vasaki njuju, suprotivu Novaku Maćedolu i njegovi bratji, vasa- koga njiju kako na carinike, dlžnike naše.

VUKAŠIN IZ VLAHOLJA

(Druga polovina XIV v.)

KRSTJANICA BJEOKA

A se leži gospoja Bjeoka,
krstjanicom,
kći Pribisava Kosače.

A pisa Vukašin.

(15. aprila 1392)

I GLEDAHOMO NAŠIM OČIMA GDI NAŠI VIRNI
POLIVAHU SVOJE SVITLO ORUŽJE KRVJU
TURAČKOM

Buduće že mi kraljevstvu na svakom miru bespečalno:

I tagda pride na kraljevstvo mi plna moć vojske turačke i ulize naprasito u vladanije kraljevstva mi.

I tada, hitaje, pospišno skupih kraljevstva mi boljare, vojevode, banove, knezove, tepačije, župane i ine velmožani, vlastele že i vlasteličice.

I potegoh na rečenu turačku vojsku, dnem i noću.

I božijim htijenjem i tajnimi svojimi milostmi im že me smilova, a naših virnih srčanim trujenjem — rečenu vojsku turačku pobismo i pod mač obratismo.

I gledahomo našima očima gdi naši virni polivahu svoje svitlo oružje krvju turačkom od udarac mačnih kripkije ih desnice, ne štedeće se nam' poslužiti, a svoje mišice nasladiti v' poganskoj krvi.

I u tom rečenom boju i rvaniji posluži mi, viteški virno i srdačno, kraljevstva mi vsesrdačni i vazmožni vitez, virni naš vojevoda Hrvoje, sin vojevode Vukca.

I za tu njegovu službu virnu, stvori milost kraljevstvo mi i s bogoljubimom gospojom, s blagodarovanom mi kraljicom kir Jelenom, rečenom vojevodi Hrvoju dasmo mu naši dvi seli gospodski...

ANONIM IZ POBRDICE

(XIV—XV vijek)

UBILA GA PUŠKA

A se,
neka se zna —
jere ubi puska
Brešku Borovičića.

A da su klete te ruke
koje bi ovo priturile...

(29. septembra 1393)

OD VSEGA NAM PREDA PRAVI I PUNI
I OBILAT RAZLOG

Jegda gospod bog milosrdno priniče s viših visot' svojego božstva — prizri na me, svojego raba, i učini me naslidnika v zemljah roditelj i praroditelj naših, po pristavljeni privisokago gospodina brta našego staršago, gospodina Stefana Tvrtka, ispravlja je pravila v' bogodarovanih mi zemljah, pače že dile vlasti i primaje dostojne od njih razloge...

I tagda pride prid kraljevstvom mi vzljubljeni, srd'čni, pače že virni sluga kraljevstva mi, gospodin Žore Dubrovčanin, naš protovistijar, i moli srd'čno i umiljeno, kako da bismo od njega primili razloge od njegove vlasti protovistijarne, i paki, što je držal carine i komore za rečenoga brata našego Stefana Tvrtka, ali su koje ine kupnje bile, a ili s nami ali s rečenim kraljem Tvrtkom.

I mi, vidivše njega virnu službu i smislivše njegove podobne prošnje i molbe, svitom kraljevstva mi vlastel' koji tada bihu v' dvori kraljevstva mi, koji su zdola pisani, stvori milost kraljevstvo mi i s blagoljubimom mi kraljicom kir Jelenom, rečenomu protovistijaru rekosmo mu primit razlog. I prida nam vas kupnjo pln i obilat razlog od vsega što je rečenoga kralja Tvrtka držal, koje godi carine, kuplje i komore.

I paki, tako je, što je u nas držal komore, carine i našu kuću do današnjeg Mihovja dne, od vsega nam prida pravi plni i obilat ovoj kupnjo razlog, kako pravi virni sluga prid kraljevstva mi, vlasteli i vlasteličići.

I mi, vidjevše njegove rečene razloge istinitije i prave, primismo je kako je dostojno za pravo i za plno, ničimre ne štrbe ni priročne ni uzročne, i zato simi našimi listmi rečenoga protovistijara od vsega osvobajamo i njegovu ditcu, viku vikoma.

I paki, vidjevše tuj njegovu virnost učinismo mu navlastitu milost kraljevstva mi i taki š njim uvit učinismo da što god od selu u našoj kući oprav-
lja, ali koje carine i komore držal naprida ali što je pridje držal, da ga od toga nitkor ne ima pitati ni jednog razloga u Dubrovniku ni zvati iz Dubrovnika na razlog, ni njega ni njegovu ditcu u viki, ni mi ni naš poslidnji, ni kto inoplemenik, jere ga u sve oslobodismo i blagoslovismo, za njegovu virnu službu, u svidočanstvo naših vlastel': bana Ivaniša, vojevode Hrvoja, tepačije Batalja, kneza Priboja, kneza Dobroslava, Jure Stipanića, Jurja Radivojevića i Koča vojevode Petra Pavlovića.

Tko li bi više pisano iskrenil ali pritvoril — da nema očasti meju pravednici v' dan sudnji.

NERETVLJANIN

(XIV—XV v.)

NEBESNOGA I ZEMALJSKOGA

Va ime boga,
velikoga cara,
nebesnoga i zemaljskoga.

A se leži
Radivoj Krivoušić.

POLJIČANIN

(XIV—XV v.)

SJEN

A se sjen popa Bogčina.

DIJAK IZ HRVATA

(XIV—XV vijek)

BOŽIČKO

A se leži Božićko Banović
na svojoj zemlji,
na plemenitoj,
na Dramešini.

A postaviše
Hlapac i Obodan
i Branko z bratijom.

DOĐE BAJAZIT S TURCIMA I POHARA BOSNU

... Vidivši njegovu virnu službu i mnoge prijašnje virne službe, osobito nas je poslužio Gojko Mrnjavić, sluga Žigmunda kralja, kada dojde Bajazit s Turcima i pohara Bosnu mnogo, i stade na Glasincu i uništi Bosnu.

I tada, dojde Gojko i pomogne nas Turke posići, i mnoge ine službe učini Žigmundu, kralju ugarskomu, i meni, kralju Dabiši, i vsoj zemlji kraljevstva bosanskoga.

DRAGOJE DIJAK

(XIV—XV vijek)

SMRT U TUĐINI

A se leži Braja Tvrdojević —
na zemlji tuždi...

A postavi na njem kamen
Prohtjen Radosalić,
pastorak mu,
i OZRKO,
sin mu,
dobri,
živ,
i
umre...

A se pisa
Dragoje dijak.

STJEPAN DABIŠA

(17. jula 1392. godine)

I REČENI VLASTELE I POKLISARJE PRIMIŠE I ZAVEZAŠE SE KRALJEVSTVU MI

Takožde že, i az Stefan Dabiša, po milosti jeho božanstva, kralj Srbljem, Bosni i Primorju, spodobljen bih carstvovati va zemljah roditelj i praroditelj naših, tvore pravdu i ispravlja je pravila, čine milosti i zapisanija, viru že daje gradovom i vladanjem, malim že velicim, svakomu že po dostojanju jeho, i tako sastojati mi se kraljevstvu ka miru i va slavi.

I tagda pridoše va slavni dvor kraljevstva mi u Trstivnicu plemeniti i mudri mužije slavnago grada Dubrovnika, vlastele i poklisarje: Stifan Lukarević i Rafail Gučetić, s počtenimi i mnogocinnimi dari i častmi od rečenoga grada Dubrovnika, vlastele i općine.

I tije rečeni poklisarje sa vsakoju ljubovju nas iskaše i opraljaše za uvite i za zakone i za svobodštine rečenoga grada, koje su imali u poveljah s roditelji i praroditelji našimi, z gospodom srbskom, raškom i bosanskom, kako da bismo i mi po običaju rečene gospode njim potvrdili i ustanovili prvih naših svobodštine, zakone i uvite i povelje gospode srbske, raške i bosanske.

I mi, slišavše i razumivše njih podobne, razumne i prilične prošnje i imavše svit s privisokom gospojom, blagodarovanom mi kraljicom kir Je-

nom, i s vlasteli i velmožami kraljevstva mi — sa-
tvari milost kraljevstvo mi rečenomu gradu Du-
brovniku i vlastelem i općini dubrovačkoj po sih
naših listih i poveljah, za njih srdčanstvo potvrdi-
smo im vse povelje rečene gospode srbske, raške
i bosanske i povelju gospodina kralja Stefana Tvrt-
ka, koju je učinil rečenomu gradu Dubrovniku pod
liti rožstva Hristova 1378 miseca aprila 10. dan, i
ime vse povelje i slobodštine, zakone i uvite, prid-
nje i poslidnje, koje je njim' učinil i zapisal rečeni
gospodin kralj Stefan Tvrtko, da je do vika reče-
nomu gradu i jego općini tvrdo i neporočno nami
i našimi poslidnjimi, pače da su vsegda stanoviti
u svih rečenih poveljah i u zakonih, uvitih i svo-
bodštinah rečene gospode raške, srbske i bosanske.

I rečeni vlastele i poklisarije grada Dubrovnika
primiše i zavezaše se kraljevstvu mi davati od re-
čenoga grad i općine srbski dohodak dvi tisući
perper dinari dubrovačkih, vsako godište na Dmi-
trov dan, po zakonu i uvitu, kako su davali našem
bratu, sv'topočivšemu gospodinu kralju Stefanu
Tvrtku.

I na to više pisano prisegoh, az rečeni kralj
Stefan Dabiša, i s blagodarovanom mi gospojom
kraljicom kir Jelenom na svetom jevandělju i na
časnom krsti gospodnji, i s vlasteli kraljevstva mi:
s vojevodom Hrvojem, s vojevodom Vlatkom Usor-
skim, s knezom Stipojem Hrvatinićem, s knezom
Radosavom Pribinićem, s knezom Dobrosavom Di-
voševićem, s tefačijom Batalom, s knezom Gojakom
Dragosalićem, županom Tvrdisavom Tujicom, s kne-
zom Vlčihnom Vlatkovićem, s knezom Vojsavom
Vojevodićem, s knezom Vlkcem Nartičićem, župa-
nom Radojem Radosalićem, županom Jurjem Tih-
činovićem, s dvorscim Stancem Prikušićem.

I semu, utvrždenu i neporečenu, biti do vika
našega i njih'.

Tko li bi sije potvoril ali porekal — da su vse
kletvi na njem pale i da je klet bogom ocem i sinom
i svetim duhom i vsimi bogu ugodivšimi.

Pisano na čestitoj vojsci kraljevstva mi, u Dol-
njih krajih, u Lušnicih, rukuju srdčanoga mi sluge
Tomaša logofeta, pod liti togda gospoda Hrista ro-
ždenija, tisuću tristo devedeset i drugo lito, miseca
julija sedamnadeseti dan.

GOST MIŠLJEN

(Kraj XIV vijeka)

GOSTOLJUBSTVO

A se leži dobri gospodin gost Mišljen,
komu biše priredio po uredbi Avram
svoje veliko gostoljubstvo.

Gospodine dobri,
kada prideš pred Gospodina,
našega Isuhrista jednoga,
spomeni i nas
svojih rabov.

VUK RADIŠIĆ

(XIV—XV v.)

KAMI NA JUNAKA

A se leži
knez Radiša Zloušić.

A se piše kami na junaka
Vuk Radišić.

NIKOLA DRAGOLJEVIĆ

(XIV—XV vijek)

KADA HTJEH POBITI

A se leži Dabiživ,
na svojej zemlji,
na plemenitoj.

Kada htjeh pobiti —
tada i umrijev!

Usiječe na me kami
Milutin Kablović,
u Goduši.

A pisa
Nikola Dragoljević.

O STARJEŠINAMA CRKVE PRIJE GOSPODINA
RASTUDIJA

V' ime otca i sina i svetago duha.

1. Jeremis, 2. Azarija, 3. Kukleč, 4. Ivan, 5. Godin, 6. Tišemir, 7. Didodrag, 8. Bučin, 9. Krač, 10. Bratič, 11. Budislav, 12. Dragoš, 13. Dragič, 14. Ljubin, 15. Dražeta, 16. Tomiš.

Se pišu predrečenije redove, ki su se narekli u red crkve, prije gospodina našega Rastudija.

O STARJEŠINAMA CRKVE GOSPODINA
NAŠEGO RASTUDIJA

Se pišu, v ime otca i sina i svetago duha.

1. gospodin Rastudije, 2. Radoje, 3. Radovan, 4. Radovan, 5. Hlapoje, 6. Dragoš, 7. Povržen, 8. Radoslav, 9. Radoslav, 10. Miroslav, 11. Boljeslav, 12. Raatko.

O KNJIZI OKOVANOJ SREBROM I ZLATOM

V ime otca i sina i svetago duha.

Sej knjige napravi tepačija Batalo, svojim dijakom Stankom Kromirijaninom.

I okovav je srebrom i zlatom, i odiv krosnicom — prikaza je starcu Radinu.

A napisaše se sije knjige u dni kralja Dabiše, ot rojenja sina božija 1393. lito, po umrti kralja Tvrtka drugo lito.

O TEPAČIJI BATALU KOJI BIŠE MNOGO SLAVAN

Sej spravi knjige tepačija Batalo, koji biše mnogo slavan, koji držaše Toričan i Lašvu.

A za njim biše gospoja Resa, Vukca vojevode kći.

A biše joj jedan brat vojevoda bosanski, a drugi knez bosanski, a tretji ban hrvatski.

A tada Batalo tepčija držaše Sanu.

I grediše mu na voznicih vino iz Kremene u Toričan.

A on biše mnogo dobar dobrim ljudjem, i mnogo slavan dobrim krstijanim.

I zato ga bog množaše, u viki vikom, amin.

DIJAK IZ BLAGAJA

(Kraj XIV vijeka)

SLOVO O VLASTI

Sij
kami,
varda!...
Či li je bio?
Či li je sade?
Či li neće biti!

STJEPAN DABIŠA

(26. aprila 1395)

GOSPODSKO SELO U HUMSKOJ ZEMLJI

Izvoli kraljevstvo mi, po običaju gospotstva, svaki blagi i dobri obraz skazovati i tvoriti virnim slugam', a najliše sukrvnikom i čedom svojim, tvo-
re že milosti i zapisanija vsakomu, že po viri i do-
stojaniju jego.

Takožde, stvori milost kraljevstvo mi, i s bogo-
ljubimom gospojom, bogom darovanom mi kralji-
com Jelenom, kraljevstva mi vsepočtenomu ditetovi
mojej, kćeri Stani, dasmo joj naše selo gospodsko
u Hlmsci zemlji, u ime Velijake, s vsimi pravimi
kotari i mejami.

I da se to selo ne odnime gospoji Stani, za nje
života nikadare. A nakon nje života to selo dajemo
knezu Juriju Radivojeviću i njegovu kućnici, a nje
kćeri Vladici, i njiju ditci i njih poslidnjemu, viku
vikoma da jest plemenito.

SLOVO O VITEZU

Va ime božije.
 Se leži Tvrdiša Banović,
 dobri vitez —
 na svojoj,
 plemenitoj ...

DOBRI

I. dobri ži,
i dobri umre...

PREDRAG VOJINOVIĆ

(XIV—XV vijek)

BRANKO

A se leži Branko Benković
na svojoj zemlji,
na plemenitoj
baštini.

I postavista na njem bratija bilig:
Milbrat i Milko,
i sin Pavko.

A pisa ga
Predrag Vojinović.

(17. maja 1395)

NE ŠTEDEĆE SVOJIH GLAVA U TURAČKIH
BOJIH

Pride prid kraljevstvo virni naš župan Vlkmir Semković — skazuje nam kako, za rečenoga kralja Tvrtka, izbiše se Koljane na Dlmni i učiniše meju sobom 7 mrtvih krvi, na viri gospodskoj.

I da zato je, rečeni kralj Tvrtko, vse razagna i zemlju zarabi, a rečeno selo, Kolo u ime, da rečenomu Vlkmiru i njegovima bratoma, Tvrtku i Stipanu, za selo za Jelšenicu, koje od njih uze.

I rečeni župan Vlkmir nas umiljeno moli, kako da bismo im i mi potvrdili i zapisali rečeno selo, u ime Kolo, za njih' službu i viru.

I mi, slišavše milostivo njegove prošnje i molbe, i paki, smislivše njih' virne službe što nam poslužiše vsegda virno i srdačno, najliše u turačkih bojih, ne štedeći svojih glava za nas — potvrdismo im i dasmo našim novim danjem, rečenomu županu Vlkmiru i bratu mu Tvrtku i Stipanu, rečeno Kolo na Dlmni, sa vsimi pravimi i kotari i mejani, njim' i njih' poslidnjemu — da jest plemenito viku vikoma.

U DOBRI ČAS

A se leži Bogdan Hateljević,
Radiča vojevode sluga.

U dobri čas rodih se u Dabrje —
u družini pravo čineći.

I umrijuh —
gospodinu vjerno služeći.

A saj biljeg
sinove moji postaviše.

(25. marta 1397)

VSUDI KUDI BUDU MOĆI DOSEĆI

Izvoljenijem boga oca vsedržitelja i pospiješenijem sina jedinorodnago i savršenijem vseprisvetago duha!

Da je vidomo vsakomu čoviku sadišnjemu i posliduštumu i da jest vično i pametno sijom poveljom i zapisanijem — kako dojde k nam' Rapaijo Gučetić, doslan od kneza, vlasteo i vse općine grada Dubrovnika, i nam' donese zapis: kako knez, vlastele i vsa općina grada Dubrovnika, primiše i zapisaše mene, kneza Pavla Radinovića, za svojega brata i građanina, a tozi bjesmo iskali od njih da nam učine.

I zato, mi, knez Pavao, sin svetopočivšago gospodina i roditelja mi, gospodina kneza Radina Jablanića, obeštavavam se i zapisuju knezu, vlastelem i vsoj općini grada Dubrovnika — da sam Dubrovniku prijatelj viran i da prijam gradu Dubrovniku.

I da sabludam njih' trgovce i njih' trg od svakoga zla, vsudi kudi budu moći doseći, i da mogu njih' trgovci slobodno dohoditi, s trzmi i s potribami, po vsoj mojoj državi i po vsih koji nas slušaju, stojati, koliko im bude ljupko, i pak, slobodno poći sa vsijem, bez vsake zabave — sabludeni i obarovani.

A tomuzi svidoci, naše vlastele: Gojić Gaočić, Čepnija Gradisalić, Vukša Gaočić; a od Primorija:

Vukosav Kobilačić, Ljubiša Bogdančić, Vukosav Po-
znanović.

Lita roštva gospoda Isusa Hrista tisuštno tri-
sta i devet deset i sedmo lito, miseca marta dva-
deseti pet' dan, na Blagovijest.

Za veliko virovanije postavismo našu pečat.

A upisa dijak Radosav Milosalić, kadi bjesmo
u Konavlah, na Ljutoj.

VRSAN KOSARIĆ

(XIV—XV)

GLAS IZ TAMNICE

A se pisa Vrsan Kosarić —
sužanj koji se ne raduje...

KRALJICA JELENA

(13. maja 1397)

DA JE PRIDAN NA VELIKOM SUDIŠTU U DJAVOLJE RUKE

Va ime otca i sina i svetago duha.

Da je vidomo vsakomu človjeku, malomu i velikomu, kako kraljevstvu mi knez i vlastele dubrovački doslaše posaobinom počtenoga muža, protobistjara Žoretu, našega virnoga slugu i protobistjara, koji kraljevstvu mi govori velmi mudro i počteno i nas veoma umiljeno i velmi u vsem počteno moli od strane rečenih vlastel grada Dubrovnika — da bismo rekli da ne bude carina nijedna pred Stonom na Maslini i na Slanom, jer prvo nijesu tuzi bile.

I mi, čuvše podobne i u vsem počtene prošnje i molbe rečenih vlasteo grada Dubrovnika, zapovidjesmo i ovakozi učinismo savjetom sa bogodarovanom mi velmožami vlasteo kraljevstva mi, rusaga bosanskoga, s vojevodom Hrvojem i sa knezom Pavlom i s vojevodom Sandaljem i s tepačijom Batalom i s inijemi mnozimi vlasteli i vlasteličići našega Kraljevstva, da je vjeki vikoma neporečeno s ovem našem zapisom i poveljom:

... Mi, gospoda kira Jelena, po izvoljenju božju kraljica Srbljem, Bosne i Primorju i Zapadnem stranam' i k tomu... izuvidjesmo i obnadosmo, jer prvo nijesu bile carine na mista više pisana, hotjesmo i zapovidjesmo — da ne bude carine nijedne

prije Stonom na Maslini i na Slanom od sele i do vijeka, jer i prvo nijesu bile.

I saj sva više pisana tko gode potvori da je proklet otcem i sinom i svetim duhom, bogorodicom, anđeli i arhandeli i svemi svetimi i da bi se odrekao vjere anđela na umrli čas i da je predan na velikom sudištu u djavolje ruke u vječni pakao, kako Juda skariotcki.

I za bolju svjedočbu i tvrđavu sej povelje, postavismo pečat našega gospodina kralja Stefana Dabiše...

V' dvori kraljevstva mi, u Sutisci.

DIJAK IZ KONJICA

(1398. godine)

GOJSAVA

A se leži gospoja Gojsava,
kći Jurija Baošića,
a kućnica vojevode Radiča.

A prista u kuću kaznaca Sanka
i župana Bilijaka
s počtenijem —
i prija svoju viru
i višnju slavu...

SLATKO PROSIŠE I MOLIŠE

Dojdoše velič'stvu kraljevstva mi od slavnoga grada Dubrovnika plemeniti vlastele i poklisarje, a na ime Žun Žurković i Mihoč Rastić, govore razumno i č'sno o vsih dilih kraljevstvu mi.

I meju inimi rabotami — slatko prosiše i moliše, govoreće da bi im platilo kraljevstvo mi što im osta dužan brat kraljevstva mi, bivši slavnoga spomenutija gospodin kralj Tvrtko.

I mi, vidivši prošenije, pravo i dostojno govorenije, i, takoje, razgledavše povelji i listove i kletvi gospodina kralja Tvrtka, kako da bi se ne ukratila krasna ljubav i dobri zakoni, koji su vazda postali meju kraljevstvom mi i meju Dubrovnikom...

Vse toj razgledavše i vidivše — stvorismo svit s kraljevstva mi s poglavitimi vlasteli, koji u to vrime bihu pri nas, vsi s nami jedinosrdno naslidujuće cara nebeskago, koji kripi kraljevstvo mi u dobrih dilih...

Uslišasmo prošnju poklisarev dubrovačscih i stvorismo im milost, i zapisasmo po sih naših poveljah — da im platimo i plaćamo dvi tisući i pet sat i petdeset dukat', što im je ostal dužan kralj...

DIJAK IZ BOGUTOVA

(XIV—XV vijek)

VLČ I BRATIJA

I postavi bilig sij
sin mu Vlč i bratija njegova:

Ljubjen i Medoš i Pribil
i bratija,

Tko će pisanije sije pogubiti —
proklet bogom i sinom ...

STJEPAN OSTOJA

(15. januara 1399)

SEGA PISANIJA NE POTVORITE

I tuj izidoše prid kraljevstvo mi vsepočteni mu-
žije, vlastele dubrovačsci i poklisarije, koji bihu
doslani kraljevstvu mi od vlastel' i od općine grada
Dubrovnika, na ime: Žun Žurgović i Mihoč Rastić
i š njimi Nikola Gučetić.

I uspomenuše kraljevstvu mi od rečenih vlastel'
i od općine, govore za zemlje, što su i koje su od
Kurila deri do Stona, do njih mīsta — jere za tej
zemlje praroditelji (moji), gospoda raška i bosanska,
dobrim obitovali su im se.

I zato, za njih virno posluženije, kako je rečeno,
mi, po milosti božijej kralj Stjepan Ostoja, s voljom,
pače i s hotinijem vlastel' i velmož' kraljevstva mi,
dah u baštinu i u plemenito vlastelem i vsoj općini
grada Dubrovnika, s milostiju i utvrždjenijem, zem-
lje od Kurila deri do Stona, sa vsimi seli i zaseoci
i s ljudmi i vsimi mejami i s pravinami i s vodami
i s pašami i s drvmi i s dubravami i s grmjem i sa
vsakim inim dostojanijem.

I sa vsimi pravimi kotari tihi zemalj' i seol re-
čenih, a na ime sije i sije sela: najprvo Kurilo, (za-
tim) Osalnik, Ljubač, Gromača, Orašac, Trsteno,
Mračevo, Brsečevo, Mravinac, Dulgo, Malkove i
druge Malkove, Slano, Trnova, Podgora, Čepikuće,
Podinmoč, Kotezi, Zaton, Visočani, Točilnik, Smo-
kovljani, Ošlje i Topola.

I ta sela zgora pisana, sa vsim dostojanijem njih', dasmo njim u vike vikoma, u plemenito do skončanja svijeta, da su voljni i oblasni njimi u viki, oni i ditca i unučja njih' dokle svit stoji, kako prava i plemenita gospoda vrhu pisanim selmi i vladaniju.

I kada stvori siju milost kraljevstvo mi, tuzi bihu kraljevstva mi vlastele, a na ime: vojevoda Hrvoje, knez Paval Radinović, vojevoda Sandalj, tepacija Batalo i vojevoda Vlatko Tvrtković, vojevoda Vukašin Milatović, vojevoda Paval Klešić, knez Priboje Masnović, knez Radoje Radosalić, knez Radoje Dragosalić, knez Vojslav Vojvodić, knez Vukašin Zlatonosović, knez Kovač Dinčić.

I kraljevstvo mi priseže i roti se s vrhu pisanimi našimi vlasteli — da sije pismo i zapisanije, koje stvori kraljevstvo mi našim srčanim prijateljem, da je kripko i neporečeno u viki, a pače, da ih sbluda kraljevstvo mi od vsake skrbi i pečali kako našu srčanu bratiju i prijatelji.

I kogaže bog izvoli gospodovati po nas, molju kako gospodina i brata, sega pisanija ne potvorite, iže darovah za pravu ljubav vlastelem dubrovačskim, za porabotanije i za čast njih'.

Tko li bi se potvoril da je proklet...

Pisano na Usori, va slavnoj našoj vojsci u Lišnici, va lito...

DIJAK IZ HRASNA

(Kraj XIV vijeka)

A JA NE MOGU BITI KAKO VI

Dobri junak ja bih . . .

Molju se ja vas —
ne ticajte . . .

Vi ćete biti kako ja,
a ja ne mogu biti kako vi!

PETAR STUK

(XIV—XV vijek)

SLOVO O MOJSLAVU

U to doba bjeh junakom
i mil bratiji
i gospodinu
Novaku.

I vjeroše me,
kako dijete svoje...

Ali,
smrt me umori...

Da žalu me družina!...

(5. marta 1399)

VSE SAM MU PLATILA ŽUTIMI DUKATI

Kraljevstva mi mnogo počtenim prijateljem, knezu i vlastelem i općini grada Dubrovnika, smireno pozdravljenije!

Vlastele, najprije bismo radi uvidti za vaše dobro zdravje i dobro stanje.

A mi, hotinijem božijim, zdravo smo dokoli nam je zdravo gospodin kralj i vlastele.

Tako mi je spovidil protovistijar Žore: da je vaša prijazan ka mni to učinila — kako da ste uzeli moje zaklade u svoje ruke od Nališka.

Na tom zahvalamo kako vlastelem i vserdačnim prijateljem, jere ste učinili bolje — kako je vam' triba bljusti svoje plemštine i obita, kojim ste se obitom obitovali momu gospodinu, kralju, i meni.

I jošte se ja uzdam u vašu prijazan da ćete činiti bolje i u vsem k nam', kako i činite.

Vlastele, bog vi — čim sam godi bila dužna Nališku vse sam mu platila žutimi dukati. A, eno knez Juraj Radivojević, koji mu je dukate dal i brojil iz svoje ruke, a on vam neće inako reći!

Tima, vlastele, oto poslah moga slugu Petrina k vašoj prijazni. Molju vas, kako vserdčene prijatelje, udajte mi tej moje zaklade po Petrini ka mni!...

BARTOL BRAJKOVIĆ

(XIV—XV vijek)

BOLJERADOV UNUK

A se leži Bratmio Brajković,
Boljeradov unuk,
na svojoj zemlji,
plemenitoj.

Tko li će sij bilig pogubiti —
pogubi ga bog!

A postavi pismo
sin njegov najmlađi, Bartol,
svojemu ocu na ovaj greb...

(25. avgusta 1399)

SVRŠUJE DJELOM ŠTO JEST RJEČJU REKAL I OBETOVAL

Smišljaje veliku ljubav i srčanu prijazan nerazdjelimu koja bist među gradom Dubrovnikom i s praroditeljimi našimi i pak s roditeljem našim, kaznacem Sančkom, i s bogopotrebnim gospodinom županom Bjeljakom, i pak vide, što je svijetu neskovno: presrdačnu i krasnu ljubimu prijazan koju pokazaše i vsegda ukazuju, pače djelom tvore gospoda dubrovačka k' mnije, a mi, hote harni biti, a pače i djelom ljubav pokazati Dubrovniku i vsoj općini, smisliv i smotriv v' mojem srdci kako bih Dubrovniku veliku ljubav i srčanu prijazan dobrimi djeli i tvorom pokazal, nabijedi me pričista i pođoh u Bosnu presvijetlomu gospodinu kralju Ostoji.

I pomenuh mu v' slavnojo uzvišenje kraljevstva prečasnu službu i razlike precijene dare koje su primali gospoda bosanska od Dubrovnika, mole slavu kraljevstva da bude miłosrdan Dubrovniku častnimi darmi.

I tuj mi se obetova kraljevstvo, a govore: »Kada dojdu k' mni posli vlastele dubrovački, hoće biti vidimo vsakomu kako ću Dubrovnik darovati župom, vladanijem, kako srčane prijatelji!«

I, az Radič, toj slišav ot kraljevstva, veselo i mnogo vsesrdno upisah gospodi dubrovačkoj, mole

i prose da pošlju poklisare gospodinu kralju, i navještuje dare koje im će gospodin kralj dati. I gospoda dubrovačka primiše za svjet brata svojego Radiča i poslaše gospodinu kralju vlasteli svoje, poklisare, slatcijemi i mnogo poštenimi riječmi i s časnim darimi.

I tuj gospodin kralj vidje krasnu ljubav i časnu ljubav koju pokazuje Dubrovnik v' uzvišenije kraljevstva, svezav se z gospodom i s vlasteli i s velmožami kraljevstva i s vsom Bosnom, kako te platiti krasnu službu i časnu ljubav dobrimi djeli Dubrovniku.

I tuj, prizvav ime Hrista boga, gospodin kralj i vsa Bosna darova i zapisa u plemenito v' vjeki gradu Dubrovniku vse Primorije gospodina kralja i Bosne, ot Kurila deri preko Imotice do sela koje se imenuje Džići.

I pak, kako gospodin kralj svršuje djelom Dubrovniku što jest nama rječiju rekal i obetoval, blagodarismo boga, koje mu je ukrijepil srce na tom, i pravimo mole boga da bude milosrdan Dubrovniku gradu, da se ima zapisanije i vladanije u vjeke.

VESEOKO KUKULAMOVIĆ

(XIV—XV vijek)

SLOVO O RADOJICI BILIĆU

Se kami
Radojice Bilića.

Milostiju božijom
i s pomoću roda moga
izidah mnogočasnu grobnicu
i postavih si kamen na grobnici mojej
i ugotovih si vični dom
za života svojega —
ako hoće gospodin bog
sebi i drugu mojemu.

Molju
bratiju
i strine
i neviste
pristupite
i žalite me
i ne popirajte me nogama.

Jere ćete biti vi
kako jesam ja,
a ja neću biti
kako jeste
vi...

A se pisa
Veseoko Kukulamović.

NEPOZNATI KRSTIJANIN

(XIV—XV vijek)

1.

ISCJELJENJE BOLESNE ŽENE

Žena krvotočiva jest — ljudije božiji, eže Hristos očisti od grijeh' ih'.

A vračeve — zakonici.

A dvanadesete ljeti — dvanadesete apostol, iže vse dni grijehe obličajut, jako že i Hristos reče u jevandelji: ašte ne Hristos prišal i ne glagolal im, grijeh ne bi imjeli...

2.

PRIČA O MILOSRDNOM SAMARJANINU

On človjek jest — plijenici.

A Jerusalim — žilište svetih.

Jeriha — mir.

A jazvi — grijesi.

A jerej — Mojsij.

A levgit — Ivan Vodonosac.

A Samarijanin — Isus.

A olj i vino — milost božija.

A skot — zakon.

A gostinica — crkva.

A gostinik — Petar.

I dva pinjeza — vjera Jidina.

3.

PROROČANSTVO HRISTOVO

Avram, Isak, Jakov i vsi duhovni proroci — ljudije božiji sut.

A sinove carstva — otstupnici ježe uvede Sotona u skrovišta skudilnije.

4.

PRIČA O BLUDNOM SINU

On' človjek jest — otac nevidimi.

A sin manji — anđeli ježe shini Sotona.

A sin stariji — anđeli iže vinu ocu služe.

A telac upitjenij — Hristos.

5.

PRIČA O BOGATAŠU I PRISTAVU

On' človjek — knez vijeka.

A ikonob — starješina crkve jego.

A dlžnik — zakonici iže po vse dni grijehe otpuštaju človjekom, i tako gube duše človječ'ske.

6.

PRIČA O BOGATOM I UBOGOM LAZARU

Bogati človjek — sinove vijeka, ideže jest prostranoje žitije. To je i gospodin vijeka.

A ubogi Lazar — ljudi božiji.

A Avram — otac nebesni.

A lono — krilo.

7.

ČUDO SA PET HLJEBOVA

Pet hljebi sut — četiri jevandelisti i vjera Jidina.

8.

O ISCJELJENJU SLIJEPCA

Brenije — milost božija iskupil mir sa, ideže potreba jest očistiti se človjeku.

RADOMIL DIJAK
(1400—1401)

BATALO

A se leži
uzmožni muž
tepčija
Batalo
bosanski.

A pisa
Radomil dijak.

KRSTIJANIN HVAL

(Godine 1404)

PISAH ZLATOM KAKO I ČRNILOM

1.

Uram Hrvoje,
veliki i slavni vojevoda bosanski.

2.

Va ime oca i sina i svetoga duha.

A sije se knjige pisaše ot ruki Hvala krstijanina, na počtenije slavnomu gospodinu Hrvoju, hercegu splitskomu i knezu ot Dolnjih kraji, i inim drugim zemljam'.

Timže molju vi, bratije, kto budu pročitati sije pismo, ašte česo ne umil' budu svršiti v' sijem pisaniji, prostite!

A čtušte — pominjajte toga komu se pisaše, a pisara toliko koliko je vam' razumiti ot toga meštarstva.

A pisaše se i dovršiše v' lito rožd'stva Hristova, 1404. lito, v' dni episkupstva i nastavnika i svršitelja Crkvi bosanskoj, gospodina dida Radomira.

3.

Si pisah zlatom, kako i črnilom.

DIJAK IZ DIVINA

(Prva pol. XV v.)

IVAN MRČIC

U dobru prebih...

I ovi kami postavih,
i ostavih...

I legoh,
na Polovinu.

Tko li će uzeti,
da je proklet...

STJEPAN OSTOJA

(6 januara 1404)

DASMO MU SVE ONO ŠTO JE NJEGOVO BILO

Dajemo viditi vsakomu človičku komu se dostoji — da mi prizvasmo k' sebi vojevodu Pavla Klešića.

I dasmo mu vse onoj što je godire njegovo bilo do pošastija od nas, izloživše grad Visućega i s onim što je primorja pod Visućim bilo.

A za toj hoćemo dati vojevodi Pavlu zamjenu podobnu.

A vratismo mu njegov grad u Dlamoči i vse njegovo što je u Dlamoči bilo, i u Dumni, i u Bosni.

I primismo mu našom virom i rotom — da ga ćemo u tom, u vsem, kripiti i držati.

I s timi ga s vsim pridasmu gospodinu didu i njegovim strojnikom i vsoj Crkvi bosanskoj, u njih' ruke i njih' obarovanije.

I da mu se ne učini nik'dare nijedno hudo — što ga ne bi ogledala Crkva bosanska i vlastele bosansci,

DIJAK KULDUK

(Početak XV v.)

MILAC

Se leži
Milac Crnič.

Dobri živ,
dobri i umrije.

Sina u njega ne biše —
sinovac kamŕ postavi...

To mu pisa Kulduk.

EPISKUP IZ JANIĆA

(8. januara 1404)

DA MU VRATI ŠTO MU JE BILO BEZ KRIVINE UZETO

Mnogopočtenomu vladuštomu grad' Dubrovniku, knezu, vlastelom i vsoj općini, smireno i umiljeno pozdravljenije!

Takoj pravi gospodin episkup Crkve bosanske:

Oto poslasmo po vojevodu Pavla naše strojnike i krstjani da pride opet u svoje, jere na to najdosmo gospodina kralja da mu opet njegovo vrati — jere mu je bito bez krivine uzeto.

Zato smjerno zahvaljujemo vašoj ljubvi i zahvalismo što ste doslej u sebe počteno pridržali.

I jošte molimo vašu milost — da ga počteno i odpravite.

I jošte vam pravimo:

Vas cijeca, jere nam ste bili općenici, jeda vam je takoj vidjeti poslati svoja dva vlasteličića s vojevodom Pavlom do kralja — jeda biste koji sklad i mir š njim učinilili, jere bi nam drago (bilo) da biste u miru prebivali!

Pisano je u gospodina episkupa, na Janićah...

HOTČANIN

(Početkom XV v.)

MIRISAV

A se kamen
Mirisava Mišinića.

U dobroga gospodina vojevode —
hotih i mogoh...

KRSTJANIN HVAL

(Godine 1404)

ZNAMENJE VELJE JAVI SE NA NEBESIH

I znamenje velje javi se na nebesih: žena oblčena v slnce, i luna pod nogama jej, i na glavi jej vijenac ot zvjezdju dvanadeset.

I v črijevi imušti v'pijet bolešti i strajušti roditi.

I javi se ino znamenje na nebesih, i se, zmij črman velij, imije glav' sedam, a rogov' deset, i na glavi jegu vin'c sedam.

I hoboti jegu vleki tretiju čest zvizd' nebesnih i vloži je v' zemlju. I zmij stojaše prid ženoju hostetiju roditi, da jegda rodit se čedo izijast je.

I rodi sina mužaska pola, iže imat upasti vse jeziki žazlom želiznim. I vashišteno bist čedo jej k bogu i k prestolu jegu.

Žena že bježa v' pustinju, ideže jej bi mjesto ugotovano ot boga, pitijet tisuštu dni i dvista i šest deset.

I bist bran na nebesi: Mihail i anđeli jegu bran stvoriše s zmijem, i zmiji bra se i anđeli jegu.

Ne vazmogu — i mjesto ne obrite se im na nebesi.

I inizložen bist zmij veliki i zmij drevni, naričajemi dijavol i sotona, lasten vsu vasseljenu, i vložen bist v zemlju, i anđeli jegu s njim uloženi biše.

I bist glas velij na nebesi, glagolje: »Njinije bist spasenije i sila i carstvo boga našego, i oblast

Isusa Hrista jago — jako nizložen bist klevetnik
bratje naše, oklevetavaje nas prid bogom našim dan
i nošt.

I ti pobidiše i za krv agnjeću i za slovo muče-
nija ih, i ne uzlobiše duše svoje do smrti.

Sego radi — veselite se nebesa i živušte na
njih! A gore zemlji i moru, jako snide k vam dijavol
i, imije jarost veliju, vjedi jako malo vrijeme imat.«

I togda vidiv zmij jako inizložen bist na zemlju,
gonjaše ženu jaže rodi mužask' pol'.

I dani bista ženi obi krili orla velikago da parit
v' pustinju i v' mjesto svoje, ideže pripitija bivaše
tu vrijeme i vremena i pol vremena, ot lica zmijeva
(skrita).

I izloži zmij iz ust' svojih vodu jako rijeku, da
je v' rijeci potopit.

I pomože zemlja ženi, i otvrze zemlja usta svoja,
i požrije rijeku, ježe izloži zmij iz usta svojih.

I razgnjevav se zmij na ženu, ide bran stvoriti
sa sjemenom jej i s'bludajuštima zapovijedi božje
i vjeru Isuhristovu uzradujut se.

KATARINA VUKČIĆ

(Početkom XV vijeka)

SJETI SE, GOSPODINE

Sjeti se,
gospodine,
rabe tvoje Katarine,
žene uzmožnog muža Sandalja,
velikoga vojevode bosanskoga...

BRAĆA PETROVIĆI

(Prva polovina XV v.)

DA SE ZNA

Da se zna —
kako bi u Marka Petrovića
osam sinova, od plemena Pojmilića.

I usikoše kamen
na oca Marka i mater Divnu.

HRVOJE VUKČIĆ HRVATINIĆ

(15. januara 1404)

SUPROTIV KRALJU OSTOJI — NA NJEGOVU POGIBIO I RASUTJE I PROGNAJJE

Mi, gospodin Hrvoje, po milosti božijej slavni duk spalicki i veomožani, veliki vojevoda Kraljevstva bosnaskog' i ka tomu, i mi, knez, vlastele i vasa općina boguljubimago grada Dubrovnika:

Obitujemo jedna strana drugoj, i takoj stavismo i složismo vasi zajedno biti suprotiv kralju Ostoji, na njegovu pogibio i rasutije i proganjanje van Kraljevstva, v' svih prvo prizvav ime gospodina Isusa Hrista.

I zato, mi gospodin Hrvoje od seli obituju dvignuti vojske naše i poslati je priz Neretvu u Humasku zemlju i tuj va ime Hristovo projaviti i proglasiti gospodina Pavla Radišića kralja bosnaskoga i našom moćiju u vasem uzdržati ga i pomagati ga na vasu našu silu.

I mi, grad Dubrovnik, takoje obitujemo zajedno s gospodinom Hrvojem va vase učiniti što moremo suprotiv kralju Ostoji, u pomoć rečenomu gospodinu Pavlu Radišiću, po moru i po suhu, po ovih mistih okolo nas, s našimi ljudmi i s inimi — koje budemo moći nagnuti na to.

A na vase više pisano obituje gospodin Hrvoje gradu Dubrovniku i, takoje, grad Dubrovnik gospodinu Hrvoju, postaviv ruci na svetom evangelju i

na časnom krsti Hristevi, vse više pisano što smo obitovali meju sobom — da vršimo i da učinimo i nikakor nitko nas semuj obitu ne polipsati.

A tko se potvori i poreče — da je proklet...

I jošće obituje Dubrovnik gospodinu Hrvoju:

Našimi posalbinami i na naše traćenje i slati i moliti našeg gospodina privisokog kralja Žigmunta, kako da ga stavimo na vsu našu moć u milost u rečenoga gospodina kralja, jere veće nere kralj Ostoja — moći će biti vridan i koristan rečenomu našem gospodinu.

DIJAK IZ UBOSKOG

(XV vijek)

DABIŽIV

A se leži
Dabiživ Radovanović.

Čoče,
tako da si blag!...

TVRTKO TVRTKOVIĆ

(24. juna 1405)

ŠTO IM RAT ZADA I MIR PRIVRŽE

Biv na kupi s' gospodinom hercegom Hrvojem Splickim i s' vojevodom Sandaljem i sa vsimi vlasteli rusaga bosanskoga, zboriv i besidiv bez nijednog propajstva, cilo, svršeno — najdosmo i obnajdosmo kako grad Dubrovnik i vlastele dubrovačsci od postanja Bosne i Dubrovnika bili su vazda virni i prisrčani prijatelje našim prvim i nama.

I k tomu, što im rat zada i mir privrže i pravim' njihovim veliku zlobu i štetu učiniti povelj Ostoja, bivši kralj Bosni, obnajdosmo da im je vse suprotiv bogu i pravdi zli učinil i velike kletvi pobil, i zapise koje su učinili i zapisali gospoda prva bosanska, raška srpska... i hotiše bespravedno da njim' pomete i potvori, a bez nijednog njih' zloga uzroka.

A vse tozi čisto i otvoreno obnajdosmo.

BI RIČ I DJELBA ZA SELO LISAC

Bi rič i djelba meju kraljevstvo mi i vlastele dubrovačcimi za selo Lisac i zaseoke Imotica i Trnovicu, jere ne bihu pisana imenom u povelji koju imaju za Primorje. Govore njim' kraljevstvo mi:

»Vaše tozi nij!«

A govore kraljevstvu mi vlastele dubrovački:
»Gospodine kralju, pače je naše, jere po njih' milosti, gospodin kralj i vsa Bosna nam' da vse Primorje, ot Kurila deri do Stona, sa vsami seli i zaseoci i sa vsami kotari — da je naše u vike, i naših poslidnjih. A ti rečeni: Lisac, Imotica i Trnovica, jest od dostojanja i od kotara rečenoga Primorja, sela i zemlja!«

I tozi čuvše kraljevstvo mi, imavše svit i cil zgovor s gospodinom hercegom Hrvojem i vojevodom Sandaljem i s inimi velmožami kraljevstva mi, sa vsim, ako ne bihu u povelji imenom pisane — da Dubrovniku za to ne udi, jer su u kotarih rečenoga Primorja.

Najdosmo i obnajdosmo... i takozi povelismo — da im se u ovojzi povelji upišu, potvrde i ustanove, na vičnu pamet.

U OVU NEPRAVEDNU RAT

Učinih s gospodinom hercegom i po svitu s vlasteli bosanscimi i više togaj, da je vidomo svakome:

Tko godi je Bošnjani ali Kraljstva bosanskoga prije rata bil dlžan komu godi Dubrovčaninu, volja poklad imal od Dubrovčanina, volja na viri mu uzeto na gospockoj, a može Dubrovčanin tozi istinom pokazati — da se ima Dubrovčaninu vratiti i platiti.

I vsakoje ubistvo človičje, krviprolitje, koji su u ovuj nepravednu rat učinjena, i vsakoje rane i ubijenja i zle riči i hotinja zla, koja su bila meju bosanscimi ljudmi i dubrovčćimi, oboji obljubismo... i jednosrdno prostismo i blagoslovismo.

I takozi pravimo i povelivamo:

Da nitko ne uzmože, niti smiti bude uspomenuti ni iskati krvi, ni ine osvete, ni vražde, ni u jedno vrime — dokoli stoji svit.

Tko li se obrite, potvoriv se — da je gospodstvu mi neviran, i da se raspe!

ŠTO SUDIJE ODLUČE NITKO NE MOŽE POTVORITI

A što je uzet vojevoda Sandalj i knez Paval Radinović, volja ini Bošnjani, ljubo Kraljstva bosanskoga, komu godi Dubrovčaninu dobitak, volja ine riči u siju rat, tomuj uzetju da je sudja knez Vukac Hranić i š njim vlastelin drugi bosanski, koga š njim kraljevstvo mi pošlje.

I k njimi i š njimi zajedno da budu sudje dva vlastelina dubrovačka, koja općina dubrovačka pošlje.

A tomuj budi ovim sudjam stanak u Konavlah, ali u Trebinju, ali u Popovi, od ovih treh mist' jedno — gdi bude hotinje kneza Vlkca Hranića.

A što bude otlučeno i poznano po ovih četirih sudjah, ili po većem dilu od četireh sudja rečenih, da je krivo uzeto i ne po pravdi ljudem dubrovačcim — da se ima platiti i vratiti!

I što godi budu otlučili rečene sudje svrhu toga uzetja — da je tvrdo i stanovito i da nitkor togaj ne more potvoriti.

A tomuj stanku u rečenom mistu budi rok šest misec' ot danas naprida.

DIJAK IZ KLJUČA

(1404—1415)

SMRT POD GRADOM

A se leži Radonja Ratković.

Pogiboh pod gradom, pod Ključem,
za svoga gospodina vojevodu,
za Sandalja.

RADIČ RADOJEVIĆ

(1405—1420)

SÂM

Se zlamenije kneza Radoja,
velikoga kneza bosanskoga...

A postavi jega sin njegov, knez Radič,
z božijom pomoću i svojih vjernih,

A s inom, ni jednom inom pomoćju —
nego sâm on.

KOČERINAC

(1410—1411)

VIGANJ

Va ime oca i sina i svetago duha, amin.

Se leži Viganj Milošević.

Služi banu Stipanu
i kralju Tvrtku
i kralju Dabiši
i kraljici Grubi
i kralja Ostoju.

I u to vrime —
dojde i svadi se
Ostoja kralj
s Hercegom
i z Bosnom.
I na Ugre
poje
Ostoja.

To vrime,
mene,
Vignja,
dojde
končina.

I legoh
na svom
plemenitom
pod Koćerinom.

I molju vas,
Ne nastupajte na me —
ja sam bil kako vi jeste,
vi ćete biti kako jesam ja ...

SANDALJ HRANIĆ

(4. marta 1410. godine)

DO LAHKA I DO TEŠKA VRIMENA I DO VSEGA ŠTO PRIHODI

Kunu se i zakleh se bogom živim i vsimi njega ugodnici i virom koju viruju i dušom mojom, materi mi bogom danoj, gospoji banici Anci, na to da ju primam za mater ka me jest rodila.

A kako da joj jesam bezgrišni, pravi i počteni sin, sa svakom počtenom ljubavju i prijazaniju, dobrim hotinijem, kako tribuje sinu materi ka ga je rodila od srca svoga.

I da ju hoću hraniti i počtovati kako mater ka bi me rodila.

I da je neću ostaviti za života moga i ne ni za čijure volju i ni za kojure rič segaj svita, voljnu ali nevoljnu — ni za blago, ni za grade, ni za jednu stvar rečene matere moje, banice Anke.

Ni nje kuće, ni nje općine, ni nje udržanija, doma nje i našega, kako pristoji sinu u matere svoje, do lahka i do teška vrimena i do vsega što prihodi...

...dokoli bi ne bilo matere mi, rečene gospoje banice Anke, suproću meni takovo učinjenje kako bi mogli reći dobri ljudi je ki se imenuju od Bosne i od Hrvat' i od Bnetka i općine dubrovačke — da je za to podobno ostaviti sinu mater svoju.

I, česa bog ne dopusti, ako bi se zgodila smrt Katarini — da ne imam dovesti u kuću u svoju

ine žene za kućnicu na mesto gospoje Katarine, za života gospoje banice Anke, hotinijem ili znanijem mojim.

I na vse toj: takoj primamo da uzroka ne moremo ni čemo učiniti, ni čemo tomu pogrišiti odlučenijem i neprijateljskim učinjenijem na odlučenje od matere moje, rečene gospoje banice Anke — dokoli bi timi stranami imenovanimi zgora ne osvi-dočena takova krivina, za ku bi tribi učiniti sinu k materi zlu volju, ali odlučenje od nje.

I to vse zgora pisano tvrdu i potvrdih virom mojom, kom' duši spasenija ištu...

DIVAN MILOŠEVIĆ

(Početak XV vijeka)

STOJISAV

A se leži Stojisav Milošević
na svojoj zemlji,
na plemenitoj —
koga mnogo ljudi znaše ...

A se čini Pribil Bjelopčelanin,
a pisa Divan,
sin jegov.

(2. aprila 1412)

KADA HOTIHOMO POJTI NA UGRE

U toj vrime, kada hotihomo pojti na Ugre gospodinu kralju Žigmundu, umirivše se š njim — tada u Vas'nicah, na tij put greduće, zajasmo u gospode Jelene, bogomdanom mi hercegovice, nje navlastitih pinjezi šest tisuće dukatov zlatih.

I, paki, prišadše od tuda s Ugar, drugoč — pod Zvečajem, takođe zajasmo u teje gospode Jelene, hercegovice li, nje pinjezi navlastitih četiri tisući dukatov zlatih.

I mi, hoteći zgoru imenovanoj gospođi Jeleni, hercegovici nama dragoj, tih deset tisući dukatov nama zajmjjenih platiti njoj, i da joj bude zadovoljno u tom od naše strane — dasmo joj u tuj plaću:

Za prvo zajmjjenih nam šest tisuća dukatov zlatih zapisasmo joj po sem otvorenom našem listu u vike neporečenim danjem — grada našega Kotora, sa vsom župom našom Vrbanjom, pristojnom i služećom rečenomu gradu.

A za one četiri tisuće dukat', naam zajamših i zgoru imenovanih, toj gospođi Jeleni hercegovici, takođe dajemo i zapisujemo u vike neporečenim danjem — kuće naše koje imamo u mnogo plemenitom gradu Dubrovniku u Dalmaciji, sa vsim onim što k tim kućam' rečenim pristoji.

I hoćemo da je voljna, rečena gospoda Jelena hercegovica, od sada naprid u timi kućani i vsim onim što k njim' pristoji, i zgoru rečenim gradom Kotorom i župom Vrbanjom — sa vsimi da je voljna grad' togaj ili tuj župu ili tej kuće, ili vse to nakup prodati i darovati i darovati u vike i sebe udržati onakoj kako joj bude ugodno.

Kako smo mi bili vsim tim voljni... tu, zgore imenovanu, gospođu Jelenu hercegovicu, samu stavimo i ostavljamo i u to š njom ne mišamo ni ukladamo nijednoga človika: ni našega bližnjega, ni brata našega nijednoga, ni sina, ni sinovca, i vsakoga živa človika ruku od toga savsim iznimamo...

DIJAK IZ VRPOLJA

(Godine 1413)

DOM MOJ OŽALOSTIH

V' dni gospodina
vojevode Sandalja.

A sej leži knez
Pokrajac Oliverović.

Bratijo i vlastele,
ja Pokrajac,
gospodinu momu sluga,
što mogoh v pravdi, toliko hotjeh.

U mom domu bog mi podili —
ja mogah gospodina moga i druga moga
u poštenije prijeti.

I u tom mom dobru
dođe smrt u vrijeme života —
dom moj ožalostih!...

KAKAV JE BIO VLATKO VLAĐEVIĆ?

A se leži Vlatko Vlađević —
koji ne moljaše nijednog človjeka,
gospodina!

A obidje mnoge zemlje,
a doma pogibe...

I za njim ne osta
ni sin,
ni brat.

A na nj usiče kami
njegov vojevoda Mitoš
s Lužina,
božijom pomoću
i kneza Pavla
milostiju,
koji ukopa Vlatka
pomenuv boga.

NEPOZNATI DIJAK

(Poslije 1415)

VOJEVODA MIOTOŠ

Se leži vojevoda Mitoš, sa svojim sinom Stipkom,
svome gospodinu Vlatku Vlađeviću kon nogu,
koji mu posluži živu, a mrtva pobiliži,
božijom pomoću i kneza Pavla milostju.

A sakopan je na plemenitom.

I pravi vojevoda Mitoš:

»I mnogo ot moje ruke na zemlji bi,
a ini nikor ot mene ne bi mrtav —
neh ga ubiti!...«

(6. jula 1418)

PO NAVODU ZLA ČOVICA POSTAVIH CARINU

Po navodu zla človika postavih prid Ctonom, u Zablatju, carinu — tko godi grede u Ston: ili Dubrovčanin, ili Vlah, ili Srbljin, ili tko ini, i takode iz Stona, da plaća carinu.

I toj vidinijem dojde vlastelem i gospodi dubrovačkoj i oni milostivo posilaše i mnogi šti ka mni po svojih listih — da tu carinu svrgu, zato jer prvo nije bila ondi, pri Ctonom.

Ja, vidiv i smisliv njih' počteno pisanije, i njih' slatko i mnogo milostivo mene primljenije, i zapisanije za svojega slatkoga brata i srčanoga Dubrovčanina i građanina...

Hotih i odlučih va srdačnih skrovištih srca moge, i, kako govori sveti psaomista David: »Dobri podvig' podvigoh se!«, i pojdoh va slavni grad Dubrovnik k mojoj bratiji, k mojim prijateljem.

I u mojem srcu vidivše jere njima nije ugodna onaj carina da jest na mojoj zemlji, i poznavše doistine da taj carina nima biti pri Ctonom...

I jošte odviše, vidiv zapisanije gospođe, prisvitle gospođe kraljice Jeline, bivše gospodina prisvitloga i počtenoga pomenutija, gospodina kralja Dabiše, u kojoj se udrži da pri Ctonom na nijednom mistu ne ima biti, ni da bude, ni jedna carina što u Ston ili iz Stona grede, zato jer nikadar nije prvo bilo...

I vse toj vidiv i razmisliv va srci mojem — najdoh i obnajdoh da ondi nigdir pri Ctonom carina ne ima biti, toliko na onih koji gredu priko moje zemlje u Ston, koliko koji gredu iz Stona priko moje zemlje — i zato svrgoh ju, da je veće u vike ne bude!...

ŽIVOT I SMRT OZRISALA KOPIJEVIĆA

Smrti ne poiskah...

Navidjen od kraljevstva bosanskoga
i gospockoga srbskoga —
za moga gospodina službu
bodoše me
i sikoše me
i oderaše.

I tuj smrti ne dopadoh.

I umrih
na roštvo Hristovo.

A gospodin me vojevoda
okrili
i ukopa
i pobiliži.

(24. juna 1419)

DAŠE MI I DAROVAŠE POLAČE
U DUBROVNIKU

Obitujemo i zavezujemo se gradu Dubrovniku i njego vlastelem na vsu našu moć više rečenu župu od vsakojega nasilja i zlih ljudi braniti, kako da si gospoduju i uživaju mirno. I još obitujemo rečenomu knezu i vlastelem i općini: za ni jednog človika volju koji bi na sem sviti... njim' i vsemu njih' ne uđiti ni njih' odtisnuti, pače im prijaznovati srdčano i pravo, kako i oni nama jesu se zapisali do dni i do vika.

A oni, knez, vlastele i vsa općina grada Dubrovnika, vidivše veliku ljubav našu i srčanstvo, hotiše da tolika ljubav harna bude, za slatku ljubav i srčanstvo koje jest među nami, na počtenje i uzvišenje nas rečenih, primiv Dubrovnik više rečene pola župe konavalske, kako je rečeno, primiše s milosrdjem.

I daše mi i darovaše i druge polače u Dubrovniku s mistom, koje polače bile su prvo njih' vlastelina Simeta Gradića, a jesu tej polače blizu onej druge moje polače — sdruže se zajedno. I obitovaše mi stratiti od svojih pinezi — napraviti i narediti tej polače, obi mnogo krasno, lipo i slavno i častno.

I još daše mi i darovaše... baštine v' župi dubrovačkoj koje se kupe za tri tisuće perpera, a da

tej kuće i baštine nama i našem plemenu nikadare ne mogu na manje priti, ni se kojim uzrokom iz naših ruku izeti viku vikoma, ni za jednu rat, ni za jedno pridružje, ni za jednu stvar sega svita.

I u ko(je) godi bi vrime toga rečenog dila Konavli njim' rat ne branila, kralja bosanskoga i ugarskoga i cara turskoga i nas rečenih, gospodovati i uživati — vazda da se ima, kako je rečeno, davati na vsako godište pet sat' perpera dinari dubrovačkih, nam' zgora rečenim, viku vikoma.

RADOVAC VUKANOVIĆ

(Početkom XV v.)

CARINA U VOJEVODE

A se piše Radovac Vukanović,
koji znaš carinu u vojevode:

I dok mu ne sgriših —
prijatelje ne izgubih!

(1. novembra 1423)

PREPORUČEN BUDI GOSPODINU DUŽDU
I OPĆINI BNETAČKOJ

Odlučismo pokazati da ljubav i jedinstvo, pri-
jazan i dobri mir bude među nami i uzmožne naše
bratije i kuće naše, s presvijetlim i uzmožnim go-
spodinom Frančeskom Foscari, po božijoj milosti
dostojni duž' bnetački i općine bnetačke, za koju
stvar, dohodeći nam na pameti — da plemeniti muž
gospodin Ivan Čorži, počteni poklisar rečenoga pre-
svijetloga gospodina dužda i općine bnetačke, lani
tri krat bil je pred nami.

Obraćajući pamet našu koliko smo pripravnici, i
naprijede vele veće pripravnici, učiniti stvari ke su
ugodne rečenomu gospodinu dužu i općini bnetač-
koj, i pomišljajući velike trude koje je imao po-
klisar koji u različna vremena velekrat je bio pred
našim gospođtvom — mnogo nas je pripravio uči-
niti onej stvari koje nam je rekao, i odnijeti od
pameti naše izgubljenje grada Kotor.

A za koju stvar po ove naše otvorene liste
obećavamo u ime božije rečenomu gospodinu Ivanu
Čorži da mi... hoćemo — da turme i karvani,
bosanske i vsake ine karvane, da im je slobostina,
da mogu poiti u Kotor i indije, kudi im je ugodno
za njih' korist, kako su i prije hodili.

I da po ni jedan put i zakon po nas, ni po jed-
nom našem, ne budu usilovani u našem gospođtvu,

nego one u njih' slobostine sa vsakojim njih' blagom hodeći, steći i vraćajući se, gradu Kotoru i indije, gdje budu hotjeli — pustiti ćemo i učiniti ćemo pustiti, plaćajući one turme prave, carine i trgovine, ke se plaćaju po inih po našem gospoctvu...

I one četiri Kotorane ke imamo u taliće, dobro da su učinili nevjeru za koje bi nevjeru imali ponesti vsaku muku — da rečeni gospodin duž' i općina bnetačka vidi i pozna našu dobru volju k sebi, hoćemo i jesmo kunteni, prvo za čast gospodina boga, i pake, i za ljubav gospodina duža i općine bnetačke, i za mobe nam' mnoge, učinjene po rečenomu poklisaru, da nje preda od naše strane rečenomu gospodinu dužu i općini bnetačkoj i onomu gospoctvu.

Mi, uzmožni gospodin vojevoda Sandalj, i bratija, i hiža naša, i naš ostanak — preporučen budi gospodinu dužu i općini bnetačkoj.

DIJAK IZ PROZRAČCA

(1423—1434)

PAVAO KOMLINOVIĆ

A se leži knez Pavao Komlinović
na svojoj plemenitoj,
na Prozračcu,
u dni vojevode Sandalja —
koji ga virno i počteno služaše.

Učrto na plemenitoj...

(31. decembra 1427)

U MENI I U SINU MI — VLASTELIN I KNEZ
I VIJEĆNIK I SUDJA, KAKO U VLASTELI
DUBROVAČKOJ

Budući va velikoj slavi i gospoctvi mojih prijeroditelja plemenito naše, i potom za našu službu milosti i gradove i župe i zemlje koje primismo od kraljevstva bosanskoga, nam' dano i zapisano u naše plemenito va rusazi i državi bosanskoj, i kraljevstvom i vsijem rusagom bosanskim nam' potvrđeno i ustanovičeno...

I bude po milosti božjoj v' plni državi, gospoduje i uživaje, i ot toga dajuće i udjelujuće slugam i plemenitim ljudem, na moji volju daje i zapisuje u baštinu i u plemenito, v' sih svih vidiv i razmišliv v' srdačnijeg skrovištih srdca mojega veliku ljubav i srdčanstvo kneza, vlasteo i vse općine grada Dubrovnika...

Koju v'zda milosrdno, srd'čno i bez mjere v' vsakojem počtenju prostriješe i pokazaše k našim prvim i k našem gospoctvu, i pokazuju i čine, kako i po pisanimah koje od njih primismo, vidjeti jest — a sadi jošte veće počtenu ljubav i prijazan koju učiniše i pokazaše gospoctvu mi po svojih počtenijeh posleh v' ovoj vrijeme naše.

I v' vsemu tomuj hote harni biti i počtenijem njim v' vijeki platiti, hotjesmo mi, gospodin voje-

voda Radosav Pavlović, vsesrdno i jednovoljno, i sin mi knez Ivaniš, i naše natražje što je po muškom koljenu, pravo i počteno od srca našega, razmišliv... njih veliku i krasnu ljubav i srdčanstvo...

Primismo s milosrdjem kneza, vlastele i vsu općinu grada Dubrovnika i njih posljednje nam' za bratju i srčane prijatelje i da stojimo za njih' i za njih' ostanak kako za kojega godje nas, i da ih čuvamo oda svakoga neprijatelja kako kojega godi nas.

I ako bi ih koja teškoća dopala ot koje godje strane — kneza, vlastele i vsu općinu dubrovačku i njih natražje i njih posljednje — da stojimo o one kako za kojega od nas, jer se i oni nam' takođe objetovaše.

I ako bi mi se po kojem vremenu zgodilo dojt u Dubrovnik meni, vojevodi Radosavu, ili mi sinu knezu Ivanišu — da bude u mnije, u vojevodi Radosavu, i sinu mi knezu Ivanišu, vlastelin i knez i vijećnik i sudija, kako u kojem godje vlasteo dubrovačkih drugonadesete.

I počtovaše mene, gospodina vojevodu Radosava, i sina mi kneza Ivaniša i naše posljednje — knez, vlastele i vsa općina, daše mi i darovaše polaču s mjestom u Dubrovniku, koja je bila protobistara Žorete, da se napravi i uresi, gdje bude potrebno i kako je podobno, da jest na vidjenje, jer jest gospocka polača.

Daše je mni, gospodinu vojevodi Radosavu, i sinu mi knezu Ivanišu, i našem ostanku, pravomu i počtenomu srca našega, što je po muškom koljenu, ali nakon toga po ženskom koljenu što bi od našega srdca...

I ako bi se u koje vrijeme zgodilo ter ja, gospodin vojevoda Radosav, ili moj sin knez Ivaniš, našli se na mori, objetovaše mi knez, vlastele i vsa općina... uzeti nas u njih' drijevijeh, gdje se njim' bude moći, i naše natražje — na njih traćenje i spenzu.

I privesti nas sebi u Dubrovnik. I da nas ne dadu, ni mojega sina Ivaniša, ni našega natraška, nijednom našem neprijatelju — ni za strah, ni za blago, ni za nijednoga človjeka volju segaj svijeta!...

RADOVAN IZ MEDVJEDE

(Sredina XV vijeka)

ZA SVOGA ŽIVOTA

Ovoj kamenje uzvuče Radovan
s milim bratom,
s krstijaninom
s Radašinom,
za života —
na se.

ANA OBRADOVA

(XV vijek)

KLET I PROKLET

A se leži Vuk,
sin kneza Obrada,
sa sestrom
Jelom.

I pokamenova ga
mati Ana...

Klet i proklet
tko će kreti u me!

(25. oktobra 1432)

NIŠTOR NIJE UGODNIJE NEGO LI MIR
I LJUBAV SA VSACIJEM ČLOVJEKOM IMATI

1.

O velemožna silo presvetago duha, bože slavni
va trojici, va otci že reku i sinu i svetomu duhu,
presveta trojice nerazdjelima, slava tebi iže va ime
tvoje vse vršimo, i toboju uzdržimo zemlju i vla-
danje koje je bog nam' dao!

Smislismo u našoj pameti, kolicijem milosr-
djem bog ljubi narav čolvječuju — posla svooga
sina slatkoga u velicijeh mukah da ih izbavi iz gri-
jeha...

I po uskrsenju, kada htje uziti na nebesa, da
sjede z desnuju stranu otca boga, božstvanijom rje-
čju reče apustolom: »Mir daju vam! Mir ostavljam
vam!...«

2.

I mi, gospodin vojevoda i sin mi knez, učinih
razmirje i rat z gospoctvom dubrovačcijem: s kne-
zom, vlasteli i sa vsom općinom, po nagovoru zlijeh
ljudi, s kojega razmirja ni jedna korist ne biva
jednoj strani i drugoj, pače — čteta i rasap i manj-
šina.

I smisliv v' skrovišna skrovišta srdca mojega
nepovinuju ljubav i prijazan, rote i zapise, koje su

bile od roditelja mi i brata ni, i moje, i sina mi, s knezem, vlasteli i sa vsom općinom grada Dubrovnika...

Spamtih se i smislih u našoj pameti da ništore nije ugodnije gospodu bogu i ljudem svjetovnijem nego li mir i ljubav sa vascijem človjekom imati...

A na vlastito s svojimi dobrimi i ljubimimi i starijemi i srdčanijemi našimi prijatelji, kako su vazda bili našoj kući knez, vlastele i vsa općina grada Dubrovnika, dobri i počteni i srdčani prijatelje.

Tuj smislih u pameti u mojoj da nitkor ne može biti bolji stežnik semuj miru među mnom i vlasteli dubrovačcijemi koliko gospodin naš, plemeniti gospodin mi kralj bosanski Tvrtko Tvrtković.

I buduće pri gospodinu kralju Tvrtku, pomolih ga kakoto gospodina mi i prijatelja obiju stranuju — da bi poslao svoga vlastelina u Dubrovnik, i tegnuo ih besjedom o miru među mnom i vlasteli dubrovačcijemi.

3.

I, po milosti gospodina našega kralja Tvrtka, posla knezu i vlastelom dubrovačcijem — da bi doslali svoje vlasteli i poklisarje gospodinu kralju Tvrtku za mir među nami s vlasteli dubrovačcijemi. I oni dobrovoljno i ljubovno poslaše svoje vlasteli gospodinu kralju, kneza Živka Gundulića i kneza Nikšu Žurgovića.

I tuj se nađoh... s rečenim poklisari dubrovačcijemi pri gospodinu kralju Tvrtku i vele nas, obje stranu, gospodin kralj svjetova — da bismo primili za mir.

I ja se zgovorih vele dobrovoljno i milostivo s poklisari dubrovačcijemi — da bih hotan miru, i primam za mir. A oni rekoše: »Tomuj mi nijesmo voljni! Da dobro bi — da biste doslali svoje dobre ljudi u Dubrovnik«.

I mi, gospodin vojevoda Radosav Pavlović, pošlah moje dobre ljudi u Dubrovnik, počtenoga muža Radina krstijanina i kneza Sanka Bogavčića i kneza Ivaniša Hrebeljanovića i moga kućanina Ostoju dijaka.

I oni ih dobrovoljno i milostivo primiše u besjedi. I besjediše s knezom i s vlasteli... i moji dobri ljudi doslaše ka mnije besjedu što bjehu besjedili s knezom i s vlasteli... i na koju počtenu besjedu i dobru i prijateljsku ljubav vsesrdno i dobrovoljno primih.

4.

I zato... dajemo na vidjenje vsakomu človjeku komu se podoba i pret koga lice ov list naš otvoren dojde, a ili bi pred gospodina cara turskoga, a ili pred gospodina kralja ugarskoga, a ili pred gospodina kralja Tvrtka bosanskoga, ili inoga Bošnjana, a ili gospodina srpskoga, a ili latinina, a ili ine vrste človjeka:

Učinih dobri i počteni mir i pravo, milostivo i ljubovno bractvo i srđčano prijateljstvo s knezom i vlasteli i sa vsom općinom grada Dubrovnika, onakoj na vse — kakoto je bilo među nami i prvo rati... takoj da je i sada, i bolje, u vijeki vjekoma, amin.

IVAN MARŠIĆ

(XV vijek)

SLOVO O KONČINI

Živih na zemlji mnogo ja —
Osamdeset osam lita.

A ništa ne nesoh!...

STJEPAN TOMAŠ

(22. avgusta 1446)

PRIDASMO IH DIDU MILOJU I DIDU
KON DIDA

Mi, gospodin Štefan Tomaš Ostojić, kralj Srb-
ljem, Bosni, Primorju, Humsci zemlji, Dalmaciji,
Hrvatom, Donjim krajem, Zapadnim stranam, Uso-
ri, Soli, Podrinju, i k tomu...

Slavu vazdajem nepristano gospodinu mojemu
vladici Hristu, iže va načetak nebes' divnim utvrje-
njem utvrdi i vasseljenuju svojeju voljeju osnova,
za milosrdije že milosti pride s nebese človikoljubno
na zemlju, i padše človičje suštvo pristupljenje so-
boju oboživ na nebesa uzide, timže i pogiboše ovce
domu Izraviljeva ka istinomu pastiru i bogu va-
zvraćene biše, timže i skupetri carski po vsoj va-
seljenoj utvrjujuće se i kraseće se slave boga vse-
držitelja.

Takoje i az, Štefan Tomaš Ostojić, rab božji,
kralj zgora rečeni, spodobljen bih kraljevati va re-
čenih zemljah roditelj i praroditelj naših, tvoriti
mi pravde i milosti i dare i zapisanija našim virnim
slugam, vsakomu že po viri i po dostojanju jeho.
I izvoli kraljevstvo mi po običaju gospoctva mi
vsaki blagi i dobri obraz skazivati i tvoriti našim
virnim slugam', za njih virna posluženija.

Togda stvorismo milost našu gospocku našim
virnim i drazim slugam, knezu Pavlu i knezu Marku
i knezu Juriju, sinovom poštenoga spomenutija vo-

jevode Ivaniša Dragišića... dasmo im i darovasmo sadinjim našim novim dobrovoljnim darom i zapisasmo timij našim otvorenim listom, pod naše velike višuce obustrane pečati:

Grad Kiljuč i što im je bilo u držanju, i varoš Podključ s pravimi mejami i kotari, i selo Ribice s pravimi mejami i kotari, i selo Rudinice s pravimi mejami i kotari... toj vse više pisano — gradove, župe, sela i vsaka prihodišta koja od toga pristoje, dukate i ine dohotke... dasmo i darovasmo našim virnim i drazim slugam..., da im se toj ne ima poreći ni potvoriti ni na manje donesti, ni za jednu neviru ni zgrihu kraljevstvu našem, što ne bi ogledano gospodinom didom i Crkvom bosanskom i dobrimi Bošnjani.

I s timij, sa vsim više pisanim, pridasmu ih gospodinu didu Miloju, i didu kon dida, u ruke crkovne.

VUKOSAV ŠTIRUNOVIĆ

(Sredinom XV vijeka)

SLOVO O TRAJANU

Počteno žih,
a počteno i legoh...

(3. februara 1449)

TISUĆE DUKATA U TRGOVINU KNEZA
NIKOLE TROGIRANINA

Pride prid obraz kraljevstva mi muž vazmožni, knez Nikola Trogiranin Dikari Senjski, i načini s nami:

Da ima pribivati u našem kraljevstvu za našega slugu i učiniti s nami općeno trgovanje.

Da mi imamo dati iz naše komore 6 tisuć dukata, u dukatih ili u srebru, a više rečeni knez Nikola da ima dati drugu 6 tisuć dukat.

I da se ti dukati imaju postaviti zajedno u općinu i držati 5 godiš' od onoga vrimenta kada se stavi zajedno, i da timi pinjezi ima tržiti na sve 4 strane, kuda mu bude bolje viditi.

I da ima staviti jedan stacun u Splitu, drugi u Hvojnici, tretji u Jajcu, a da mu mi imamo dati kuće u naših mistih, gdi mu bude potribovati.

I da mi, rečeni gospodin kralj Tomaš, imamo uzimati u tih stacunah toj što nam bude potribno u našu kuću i za naš dvor, a da imamo plaćati kako i inim trgovcem — pošto bude pravo.

Jošte hoćemo da vsa srebra koja dohode u našu komoru i koja se nalaze u naših mistih na prodaju — da se imaju dati njemu za gotove dukate, pošto ih mogao bude kupovati.

A da ti trzi i taj srebra imaju biti dobitija na
poli, i štete — čega bog obrani!

A što bi ga koja škoda našla u našem rusagu
— da je naš razlog, izam turske sile...

PETKO KRSTIJANIN

(Do 1448. godine)

SMRTNI POSTAVIH BILIG

Smrtni postavih bilig za života,
a čekah smrt
u dvoru vojevode Stipana.

I u ime počteno
hranih njegovu dušu...

(15. avgusta 1451)

UZDANJE NIJE U NEPRAVDI NI U BILO
KAKVOM SVJETOVNOM GOSPODSTVU

Smišljaje i razmišljaje u pametu mojoj srčane i počtene ljubvi i velike prijazni, koji imaše moji prviji i roditelje moji, s počtenim knezom i vlasteomi počtenoga grada Dubrovnika, obljubljujuće kneza i vlastele dubrovačke za svoju bratiju i za srčane upvane prijatelje svoje, a grad Dubrovnik za počtenu i uzdanu kuću svoju — a toj sebi i svojim posljednjim u vijeke da im je temeljito...

Kako sve toj poznah i vidjeh po ljubvenijeh i kriptijeh zapisih i po velicijh rotah, koje meju sobom bihu po pismih učinili i utvrdili, i videći da tolike ljubvi i prijazni sklad i rote naš roditelj ne gledaje k bogu ni k pravdi, i pogrdiv velike rote i zapise koje naši stari i roditelje, i on sam, s velikom ljubvom i tvrdinom bihu učinili — od svega togaj na manje dojde i sve potvori knezu i vlastelom dubrovačcim.

I saviše, brez ni jedne pravde, pače ni za nijedan uzrok... učini njim' rat i razmirje, i stvori velike štete u kotaru njih', žeguće kuće i trujuće vinograde i plinujuće njih' imanja, i vsaka ina zla čineće njim' kako godi mogaše, i nastojeće za naprida vsakim zlim' protiva njim' kojim' mogaše — i poside, uze njim' župu njih' Konavli, protiva bogu i pravdi i protiva zapisom počtenih njegovih starih i njega samoga.

Smišljaje k bogu i k pravdi, i da u bogu jest vsako upovanje, a ne u krivini ni u jednom svjetovnom gospoctvu, videće velike tvrdinje i rote po pismih, koje bihu učinili naši počteni prvi i naši roditelje..., bojeće se da takove kletvi i rote ne padu vrhu nas i naših posljednjih, i ne hoteće da tolikaj ljubav, milošta i sklad na manje dojde — složih i utvrdih i u vsem ustanovih meu nama... bractvo i jedinstvo, sklad i prijazan u vsem, kako se u zapisah meu našimi starimi i njima uzdrži...

I jošte... da koliko meni dopusti gospod bog moći, da na vsu moju silu budu, i da sam držan nastojati povratiti i osloboditi knezu i vlastelem grada Dubrovnika Župu konavaosku, sa vsimi svojimi pravinami i razlozi pravimi, onakoj kako im se u pismih uzdrži, koju župu roditelj naš bez razloga i pravde uze i posjede njim.

Pače, i saviše, obituju i hoću, da im sam držan rečenu Župu konavaosku oda svakoga inoga — tko bi im hotio dati koju godi zabavu — da sam držan ja braniti, kripiti, pomagati, kao pravi i srčani prijatelj njih... Videće da naš roditelj bez uzroka i krivine... učini njim velike štete, togaj radi, hoteće njim' namiriti takove štete i njih odobrovoljiti protiv nam — obituju i hoću njih' počtiti i darovati zemlje kotara našega na krajište njih' kotara, kako da naši i njih' prijatelje nas pohvale.

I, jošte... zapisuju, hoću i tvrđu, da — dopustiv mani gospod bog gospoctva — da nisam voljan, ni da mogu, nikadare zabraniti ni zaustaviti ni jedne moji ljudi, ni Vlahe ni Srblje, slobodno hoditi u Dubrovnik, trgovati tako soli kako ine trge i vse ine svoje posle slobodno opraljati; pače, ni ine gospode ljudi da nisam voljan priko našega kotara ustaviti, ni braniti hoditi slobodno svojimi trzi i s inimi svojim opravami u Dubrovnik...

Obituju i zapisuju... da nisam voljan, ni da mogu učiniti gabelu od prodaje soli nigdir u vsem našem kotaru, razma od onih gdi su naredila gospoda stara prva, bosanska i srpska, a toj jest:

jedno u Drivih, a drugo u Dubrovniku, tretje u Kotoru, četvrto u Zeti, u svetoga Srđa na Bojani.

I jošte... obituju knezu i vlastelom grada Dubrovnika — da ni za volju, ni za strah cara turskoga, ni kralja ugarskoga, ni kralja aragonskoga, ni za jednoga inoga gospodara, ni gospode i človika koji bi na svitu bio volju — nijedno razmirje učiniti knezom ni vlastelom grada Dubrovnika, ni u njih' kotaru, ni u njih imanju...

Ako li bih... po sebi, ali po mojih vlastelih, ali po mojih ljudeh, a ali po družih, izlizao iz pisma, ali iz rota više rečenih, ali kojom bilo hitrostju — da više rečene rote i kletve padu vrhu mene i moga ostanka, i da sam pričestan Judi, koji boga izda na krst, Žudijem koji upijahu: »Propni! Propni!...«, i onim' koji mu trnov vinac na glavu stajahu.

A po ovi put učinih ja, rečeni knez Vladisav, ovuj kletvu, dokole mi godi rečeni knez i vlastele dubrovački čine pravu prijazan i pravu pomoć u vsem, kako su mi obitni da im ću na vsem, na ovom — stati pravo.

Pisan' va lita rožastva Hristova... u Drinaljevu.

A ovi list pisah mojom rukom.

RADOJE IZ PRIDVORICE

(XV vijek)

SLOVO ZA OSTOJU

Saj kami
Ostojin.

I ovo pravi
Radoje:

O,
da je prost!

BLAGODAT I ISTINA

1.

Oče naš, iže jesi na nebesih..., hlib naš nasušni daj nam danas..., jako tvoje jest carstvo i sila i slava u vik', amin.

2.

Poklanjamo se ocu i sinu i svetomu duhu.
Dostojno i pravedno jest.
Poklanjamo se ocu i sinu i svetomu duhu.
Poklanjamo se ocu i sinu i svetomu duhu.
Blagodit gospoda našego, Isusa Hrista, budi s' vsimi i u viki, amin.
Blagoslovite, opraštajte nam', amin.
Budi nam, gospodi, po glagolu tvojemu.
Otac i sin i sveti duh otpusti i prosti vam vsa prigrišenija vaša.

3.

Iskoni bi slovo, i slovo bi ot boga, i bog bi slovo... I slovo plot bi i v'seli se v' nj. I vidihomo je slavu, jako inoćedago ot oca, ispl'no blagodit i istina... Jako zakon Mojsijem dan' bi, a blagodit i istina Isuhristom bi dana.

DIJAK SEMORAD

(XV vijek)

VLATKO

A se leži
Vlatko Vuković...

Dobri junak i čovjek.

KRSTIJANIN RADOSAV

(1443—1461)

KNJIGA ZA KRSTIJANINA GOJSAVA

Si knjigi piše Radosav krstijanin — Gojsavu krstijaninu.

A pisaše se u dni gospodina kralja Tomaša i dida Ratka.

Gospodo, ako sam što loše postavio — nemojte se tomu n' porugati, jere mi sta ruci trudni, težeći.

Čtite, i blagoslovite!

A vas bog blagoslovi, u viki, amin.

KALINOVČANIN

(XV vijek)

DOBRI

Va ime oca, i sina,
i svetago duha:

A sije dobri ležiju...

* * *

(XV vijek)

MOLITVA ZA ŽITO I VINO

Sveti, polju tom pomози!...

Zaprešta te, djavle, bogom živim,
koji podrži nebo i zemlju!

Zaprešta vaskrsnutijem Hristovim
i četiri jevandelisti:
Markom i Matijom,
Lukom i Ivanom,
i 310 svetije otaca,
i četiri rikami
koje ophode svu zemlju —
da nemaš oblast
ni na žitu,
ni na vinu!

MIOGOST IZ KALINOVKA

(XV vijek)

RIJEČ ZA VUKAŠINA

I sije
sin moj postavi
Vukašin...

Bog mu dobrome
plati!...

STJEPAN TOMAŠ

(18. decembra 1451)

LJUBITI PRAVDU A ZLOBITI NEPRAVDU

Knez i vlastele vladuštago grada Dubrovnika doslaše do nas muža izabranoga i viteza, kneza Alviza Gučetića, s potuženijem velicim' nepravd' i s poseženijem posionom rukom vojištanom i ognjem u njih' držanija i kotare herceg Stipan Vukčić.

Vidivše mi kraljevstvo počtenu prijazan i ljubav više rečenoga kneza i vlasteo... i podobno pitanje, hotijuće se zapovidiiju mi božijom kripiti, priporučujuće nam ljubiti pravdu a zlobiti nepravdu, učini mi kraljevstvo pravdu i miloštu knezu i vlastelem vladuštago grada Dubrovnika, po sem našem listu...

SUPROTIV HERCEGU STIPANU VUKČIĆU

I jošte mi kraljevstvo ukripi i utemelji ljubav i srčano prijateljstvo i jedinstvo, u volju i u nevolju, suprotiv hercegu Stipanu Vukčiću... i njegovu vladanju i njegovim gradovom i njegovim slugami, sa vsom našom gospockom kraljevstva moćju i našimi slugami, i našimi prijatelji, vojištanim načinom na polji, kako mi se gospoctvu i kraljevstvu dostoji, ne imajuće teškoće ali vojske turske na sebi.

I jošte mi kraljevstvo obitova i primi, i sin mi knez Stipan, knezu i vlastelem više rečenim — ne učiniti mira ni sklada ni jednoga s hercegom Stipanom, bez volje i hotinja više rečenih, kneza i vlastel vladuštago grada Dubrovnika.

I jošte... na koju godire stranu jesam prijatelje sebi našao, ali ih najdu naprida — da imam tejere prijatelje najti i njima.

U SVOJE RUKE, U SVOJU OBLAST I ZA SVOJE BAŠTINSKO

Dah i daju, počtih i počtovah, darovah i darivam, knezu i vlastelem i vsoj općini vladuštago grada Dubrovnika u baštinu i za baštinu i za plemenito viku vikoma, njim i njih poslidnjim, Vrsinje, sve po kotaru, sa vsimi seli i zaseoci, s polji i z gorami, stranami, pašami i vodami i s planinama, lugovi i sa vsimi zemljami, pravinami i mejami njih...

Dah i daju, darovah i daruju, počtih i počtuju, u baštinu i za baštinu, i za plemenito, u vike vikoma... svu župu Dračevicu po kotar, s Sutorinom i s Morinjem i gradom Novim i s Risnim, sa vsim kotarom do meje kotorske...

Da su knez i vlastele rečeni od danas na prida, z božjem blagoslovom i kraljevstva mi, i sina mi Stipana blagosovom, iskati i primiti u svoje ruke, ali s portom turskom, ali s pinezom, ali s moćju svojom ali inih, ali po koji godire njim drago način, uzeti i primiti u svoje ruke i u svoju oblast i za svoje baštinsko više rečene sve baštine, i u njih zidati kaštele, ali sada ali za vrime koje ima dojt, bez vsakoga oporočenja ali inoga, kako sve u baštini svojoj i u plemenitoj.

VITOJE IZ SLIVLJA

(XV vijek)

ZA SEBE I ZA NJU

A sej postavi Vitoje,
na se —
i na svojeju
milu
i dragu
kućnicu.

PODUBOVČANIN

(XV vijek)

ZNAMENJE

A se leži Zagorac Brajanović.

Bratije, koji vidite ovo zlamenje —
pomenite!

Bratije,
ja sam bio kako vi,
a vi ćete biti kao i ja!

LASTVANIN

(XV vijek)

ODLAZAK MEĐU SVOJE

A se leži Vlatko Branković,
s Tanarova i veće,
sa sinom.

Gospođa Medana postavi —
te Vlatku dođe...

(19. jula 1453)

PROSTIH I BLAGOSLOVIH

...Očistiv i sjediniv srdce moje,

Sa vascijem, pravijem i dobrovoljnijem hote-
njem i istinijom, vsesrdčanom i počtenom ljubvom,

I odnimiv i odvrgav vsaku zlobu i nenavist,
neprijaznenu, do sada bivšu,

Naredih i utvrdih i pravo namjestih, od svrše-
noga i dobrovoljna srdca mojoga,

Pred gospodinom bogom živijem i pred vsjemi
svetijemi, do vijeka bogu ugodivšijemi,

Cijelo i pravo i dobrovoljno prostih i oprostih,
vsu zgrjehu i suprotivštinu, veliku i malu,

Kućama našijem —

Počtenoj gospoje Jelene i sinu mi knezu Vla-
dislavu i svjem vlastelom i vlastečićićem Humske
zemlje,

Tko su godje i kako su godje i po koji godje
način odstupili od mene s gospojom Jelenom i s kne-
zom Vladislavom —

Pravo i istinijo i nelicemjerno, prostih i bla-
goslovih...

RADIN PLAVIČIĆ

(XV vijek)

DOBAR TI SAN

Se leži Luka,
sin Pavla Plavičića.

A se piše
brat njegov Radin.

Brate,
dobar ti san duši tvoje.

Amin.

KOVAČ RADIČ

(XV vijek)

BLAGO

A se piše na krstu Jurja —
da je znati svakomu čoviku:

Juraj Ivanović kako stekog blago —
i š njega pogiboh!

VUJAN DRAGIŠIĆ

(XV vijek)

RAB BOŽIJI

A sije leži
i rab božiji
dijak Vujan Dragišić

Prosti mu, bože, grehe!

(19. jula 1453)

UGAĐATI I SLUŽITI — LIJEPO I DOBRO
I PRAVO I POČTENO

Učinih... s vascijem, milostivijem, srčanijem hotjenjem i pravom roditeljskom, istinojom ljubvom — milost i čast i dobru volju sinu mi, knezu Vladislavu, kada dojde ka mnije i smjeri se preda mnom.

I dozva do sebe šta je učinio, koju zgrjehu gospodaru velikomu, i što je učinio bezpravadno i suprotivno manije, roditelju svojemu, kada dojde ka mnije, s velicijem smjerstvom i dozva po dostojnom pravdi do sebe.

I reče mi — postaviti opet u moje ruke vlasteli i ine sluge i gradove i prihodke, i vse s čim je odašao bio od mene...

I reče mi — da će od sijem sega biti vjeran polag mene gospodaru velikomu i menije... roditelju svojemu, poslušan i ugodan...

I reče mi — da će biti skladan i jedinan s mojijem sinom i bratom svojijem, s knezom Vlatkom — oba pod moj posluh, na službu i vjernost...

I reče mi — da mi neće ni jednoga suprotivstva po svojoj volji učiniti, nego da će mi ugađati i služiti, lijepo i dobrije i pravo i počteno, kakono ugodni sin svomu roditelju.

I za toj, takoj više rečeno učinjenje i objeto-
vanje sina mi, kneza Vladislava... primam i pri-
mih milostivo i pravo i dobrovoljno k sebi opet
kneza Vladislava, za pravoga i ljubimoga sina, i za
pravoga brata sina mi Vlatka.

I na toj postavismo svjedoke i sreditelje vjere
naše: djeda bosanskoga i š njim 12 poglavitijeh
krstijan i 12 našijeh plemenitijeh vlastela — ako
mi svrši knez Vladislav više rečene objete za moga
života, ugoctvom i pravijem posluhom... kakono
sin svomu roditelju.

UGARAK

(XV vijek)

JEDAN U MAJKE

A se leži Bogčín,
kneza Stipka Ugrinovića sin,
na svojoj zemlji,
plemenitoj.

Družino,
žalite me —
mlad sa sega svita otidoh,
a jedan bih u majke...

A se pisa Ugarak.

I GRAD NE POTRIBUJE SLNCA NI MISECA

I vidih nebo novo i zemlju novu, i zemlja prva-
ja prideta i mora nest k' tomu.

I grad sveti Jerusolim vidih niz'hode s' nebese,
ot boga prigotovan, jako nevistica ukrašena mužu
svojemu.

I slišah glas s' nebese, glagoljušt: Se skinije bo-
žije s' človiki, i veseli se s' njim', i ti ljudi je jego
budut, i sam bog s njim' budet bog.

Isus Hrist otimet vsaku slzu ot očiju ih. Smrti
ne budet k tomu, ni plača, ni v'plja, ni bolizni k
tomu — prva mimo idut.

I reče mi sidje na pristoli: »Se nova s'tvoru vsa!«
I reče mi jako: »Sija slovesa virna i istova sut!«

I reče mi: »Bih az alpa i o(mega), načetak i
kon'c. Az žežduštemu dam jemu ot vodi životnije
tunje.

Pobiždajej nasludit sija i bude jemu bog i t'
budet mnije sin!

Strašivim že i nevirnim i skvrnim i ubicem i
ljubodjejcem i idolatrom i vsim l'živim', čest im u
jezeri gorušt看 ognjem i župelom, ježe jest smrt
vtoraja!«

I pride in ot sedam anđel imuštih i sedam fijaľ
isplnjenih sedam 'jazv' poslidnjih, i besidova s mno-
ju, glagolje: »Gredi da ti pokažu agn'ču ženu!«

I vede me na goru veliju, visokuju zilo, i pokazami grad veliki, sveti Jerusolim, s'hodešt s'nebese.

I imušt slavu božiju i svitilo, i svitilo ježe jest podobno kameni dragomu, jako kameni jaspu i hro-stalunu.

I imušt stijenu veliju i visoku i imušt vrata 12 i na vratih 12 anđel, i imena napisana jaže sut obima na desete kolinoma sinov' Izdrailjev.

Ot istoka vrata troja, ot sivera vrata troja, ot juga vrata troja, ot zapada vrata troja.

I stijeni gradu imušti osnovanije dvanadesete, i na njih' dvanadesete imenije obimanadesete apostoloma agnj'čima.

I glagolje s mnoju, imiješi mjeru trst zlatu da izmirit grad i vrata jeho i stini jeho.

I grad na četiri ugli stojit, dlgota jeho jelikože i širota. I razmjerni i grad trstiju na stadij dvanadeseti tisušti: dlgota i širota i visota jeho rav'n' jest.

I razmiri stijenu jeho 244 lak't i, u miru človiču — ježe jest anđelska.

I s'zdanije stijeni jeho as'p, i grad zlato čisto — podobno st'klu čistu.

Osnovanije stinijni gradu vsacim dragim kamenijem ukrašeno. Osnovanije prvoje as'p. I as'p Petar' skazajet. Sampir Pavla skazaje. Halkidon Andreja skazaje. Četvrti izmar' gadon Jovana jevandelisti skazaje.

Peti sardikos Jakova skazajet. Šesti s'r'di Filipa skazajet. Sedmi hrusolit Vr'tolomia skazajet. Osmi vuril Tomu skazajet. Deveti tupaniz Matija skazajet. Deseti hrusopas Tadjaja skazajet. Jedan na deseti akint Simona Zilota skazaje. Dvanadesete amepust Matia skazajet.

I oboja na desete vrata — dvanadesete bisera. Jedina každo vrata budut ot jedinoga bisera. I put gradu zlato čisto — jako staklo čisto l'stešte se.

I crkve ne vidih tu — gospod bo bog vsedržitelj crki jemu jest agn'c.

I grad ne tribujet sl'nca ni miseca da svitit v' njem — slava božija prosvještajet i svitilnik jemu jest agn'c.

I pojduť jezici svijetom jego i cesarije zemlj'sci prinesut slavu i č'st svoju v' nj.

I vrata jego ne imut zatvoriti se u dne. I u noći nest tama.

I prinesut slavu i č'st jezikom v' nj.

I ne imat v'niti v' nj vsak skvrnitelj i tvorej mrzosti i l'žu, n' t'k'mo napisati v' knjigah životnih agn'čih.

STJEPAN VUKČIĆ KOSAČA

(Godine 1454)

VAZDVIGOH HRAM

Az, rab Hristu bogu,
gospodin herceg Stefan —
vazdvigoh hram
svetago velikomučenika Hristova
Georgija ...

Mole se jemu —
da pomolit se o mnije grešnom
vladici mojemu Hristu.

STJEPAN TOMAŠ

(7. januara 1456)

NE BOJEĆI SE NIJEDNOGA HUDOGA

Dah vjeru i riječ našu gospocku vlasteličićem i vsim trgovcem dubrovačkim, njim' i njih' imaniju, izuzimajući kuću Paska Stipašinovića i Latinčića:

Da svobodno hode i trguju po našem rusagu i minuju u ini rusag, nam' plaćajući prave carine, gdi je podobno — ke su bile za dobroga spomenutića, za strica mi, gospodina kralja Tvrtka, i za mene — ne bojeće se nijednoga hudoga, ni zavr'tice, ni za jedan priuzam, ni za jedno priduzije.

I zapovidad našim slugam': vojevodam' i knezovom i inim vlasnikom našim, gdi bi se prigodio koji trgovac dubrovački u momu rusagu — da ih imaju sablusti i obarovati oda vsake zavr'tice i propratiti gdi je podobno.

I na to im dah taj naš otvoren list, pod našu srednju zakonitu pečat.

Pisano u gradu našem, u Jajcu...

DRAGIŠA DRAGILOVIĆ

(XV vijek)

DRAGILO

A se leži Dragilo Miletić,
na svojoj zemlji,
na plemenitoj,
u Dopascih.

Pravih četir deset ljeta
su svojim rodom.

A volim čovjek —
komu mu godje služiti gospodinu.

A komu godje služah —
vjeran bješe.

I se pisa Dragiša,
sin njegov.

DASMO MU U NAŠEM RUSAGU
STO KUĆA LJUDI

... Učini milost gospoctvo ni poštenomu vlastelinu i našem vjernomu sluzi logofetu Stjepanu, dasmo mu u našem rusagu sto kuć' ljudi, također da ih ima u baštinu, kako i ovaj više pisana sela, on i njegova djetca i njegovi posljednji u vjeke vjekom.

I, šta bog ne daj, ter bismo ne mogli osloboditi srbskoga gospoctva, i došao bi k nam' u naš rusag logofet Stjepan, ali njegova djetca, ili z gospođom despoticom Jelenom i š njenom dječicom, osvjen njih da mu gospoctvo ni jošte prida u našem rusagu svrhu oveh sto kuća i učini poštenu hranu protiv njegove službe, i da ga držim u svakomu poštenju.

I jošte učini milost gospoctvo ni poštenomu vlastelinu, našem vjernomu sluzi, logofetu Stjepanu, da je slobodan, on i njegova djetca i njegova kuća, ot vojske ot turske i od ine, od vsake, izamše kada gospoctvo ni grede našom glavom na koju vojsku — tada da i on bude polag nas svojimi slugami.

PAVKO RADOHNIĆ

(XV vijek)

MOLBA

Ovi kami usijekoh na se,
za života.

Molju seke,
bratijo i gospodo:

Nemojte mi kosti
pretresati!

(1461. godine)

I MOJA ĆE PROPAST POVUĆI ZA SOBOM
I MNOGE DRUGE

Dojde glas kraljevstvu mi kako car turski Muhamed namjerava dojučeg ljeta udariti s vojskom na mene i da je zato sve potrebito pripremio. Tolikoj sili turačkoj ja sâm ne mogu odoljeti. Umiljeno sam molio ugarsku i bnetacku gospodu i Jurija Kastriota jeda bi mi u ovoj nevolji pohnali u pomoć, što molim i tebe, svepoštenog, uzmožnog i presvijetlog gospodina i oca. Ja ne ištem zlatih brda, ali bih bio rad da moji neprijatelji kao i ljudi u mojoj zemlji uznaju kako mi tvoja pomoć neće uzmanjkati. Jere, ako Bošnjani budu vidjeli da u ovoj rati neće biti sami i da će im mnogi ini pomoći — hrabrije će u rat iti i vojevati, a tagdi i turačka vojska neće bez straha u moje vladanje naprasno ulisti. Prilazi u moju zemlju su veoma teški, a utvrde na mnogim mjestima nedobitne, tere ne dopuštaju da se prodre u moje kraljevstvo.

Predhodnik tvoj blagorodni Eugen ponudio je roditelju mome, dobrog spomenutija gospodinu kralju Tomašu, kraljevski vijenac i hotio izgraditi crkve i postaviti episkope u rusagu bosanskomu, ali te dobre uvjete roditelj naš nije mogao primiti — nije htio da na sebe navuče navist i gnjev turačku — jere je bio još nov vjernik i još nije bio prognao nevjernike i maniheje iz ovoga kraljevstva. A ja

— sam pače kao dijete kršten i učio sam latinsku knjigu i tvrd u katoličkoj vjeri pa se ne bojim onoga čega se moj otac bojao. Stoga više od svega jest moje željanije da od tebe primim krunu i svete episkupe što će najbolje znamenije biti da me nećeš u hudobi ostaviti. S pomoću tvojom dati ću svoj Bosni veće upvanje, a nenavidnicima veći strah.

Za života moga roditelja povelio si neka mu se pošalje oružije, sakupljeno za križarsku vojnu protiv nevjernika, ali je ono ostalo u Dalmaciji u mletačkoj ruci, jer to nije bilo u volji bnetičkom vijeću. Neka tvoje blagorodije zapovijedi da se to oružje meni pošalje! Sada će tvoje poruke naići na više razumijevanja jere i Bnečani drugčije mniju i govori se kako su navijestili da će se zaratiti sa Turcima. Jošte molju da pošalješ također u Ugre svoje poklisare, eda bi preporučili ove moje potrebe i naputili ih da svoju vojnu silu združe sa bosanskom. Tako bi se Bosna mogla lasno spasiti — inako će sasvim propasti. Turci su odavno u momemu kraljevstvu podigli nekoliko tvrdih gradova, tere laskaju seljacima, prikazujući ljubaznost prema njima i obećaju im svakojakom hitrostju da će svaki od njih biti slobodan koji od nas k njima otpadne. Ovi ljudi su srdačni i prosti i nevidima im je lukavost turska i obmana, tere umišljaju da će ta svoboština koju im daju u obit trajati u vjeke vjekoma. Takvim zavaravanjem zavedeni ljudi kraljevstva mi mogu liše od mene otpadnuti. Ostavljena od njih ni vlastela se neće moći dugo braniti i obarovati u svojim gradovima.

Ako bi se Mehmed zadovoljio zadobivši moje kraljevstvo a dalje ne bi hotio iti i iskat, tagda bi mene mogli ostaviti sudbi koja me snajde, tere ne bi trebalo uzbuniti ostali hristijanski svijet odbrane moje radi. Ali nezasito častoljubije nema nikada svojih međa — nakon mene napasti će na Ugre i na Primorije koje je u oblasti Bnetaka, pa će preko Kranjske i Istrije tjerati sve do Italije, koju bi htjeli privesti u svoje vladanije i u svoju oblast. I o Rimu sultan često misli i onamo ga srdce mami. Kada bi

se na moju nesreću slučajilo da zbog slabe skrbi krstjanske nenavidnik osvoji moje kraljevstvo, našao bi u njemu najprikladniju zemlju i najzgodnija mjesta skrozi koja bi ispunio svoju zlu nakanu. Ja prvi očekujem zato burno to zlamenije, a za mnom će svi ini — Ugri i Bnečani i ostali jezici okusiti gorčinu svoje sudbine, a ni Latini neće ostati u miru jere je tako Turčin odlučio.

Ovo ti javljam — da je svakome vidimo komè se podoba, jere je sve istinito i tvrdo, da kasnije ne kažeš da ti nije bilo znano i da mene ne potvoriš zbog mojeg nemara i neskrbi. A moj roditelj je predšasniku tvome Nikoli i Bnecima proricao kob koja će zadesiti Carigrad i tu mu se nije dala vjera. Krstjanstvo je zato na svoju velju štetu izgubilo onaj carski grad, stolicu patrijarha i temeljac Grčke. Sada — ja za sebe takvu sudbu proričem. Ako mi vjerujete i budete pomogli, onda ću se spasti, inako — propašću. A moja propast neće biti samo moja — ona će povući kao bujica i mnoge druge

DIJAK IZ MRŠIĆA

(XV vijek)

DIBAC

A sej leži Dibac zlatar
i svojom ženom,
milostiju
božijom.

Za moga života
komu god služih —
služih mu pravo,
vjerno...

DIJAK IZ VLAHOVIĆA

(XV vijek)

NE TIKAJ U ME!

A se leži knez Vlač Bijelić,
u svojoj crkvi,
u svetom Lazaru.

Človječe,
tako da nijesi proklet —
ne tikaj u me!...

DIJAK IZ JASENE

(XV vijek)

BIH ŽIVOMU RAD

A se leži Milorad Mrčić
s dobrim sinom,
s Ivanišem.

Bih živomu rad —
a mrtva sahranih!

DIJAK IZ VLAHOVIĆA

(XV vijek)

SLOVO O VUKOSAVU VLAĐEVIĆU

S mojom drugovah družinom
i sagiboh na razmirnoj krajine,
kon moga gospodina.

I donesoše me družina
na svoju plemenitu baštinu.

I da je proklet —
tko će u me taknuti!...

O TRGOVINI BOLANIM I NEBOLANIM SREBROM

Stvori gospoство mi milost našu gospocku rečenomu i mnogo počtovanomu gradu Dubrovniku i vsoj općini vlasteo dubrovačkih... da od sada naprida što bi godi njih trgovci ili njih sluge srebra nosili iz našega rusaga u Dubrovnik ili inude kude im drago, što bi se godi našlo u koga njih trgovac ili sluga srebra nebolana — da mu se ne more ino uzeti srebro nego onoliko samo koliko se najde srebra nebolana. A onoj što je bolano da ponese na slobodnu, ili mu u Dubrovnik ili inuda kuda mu drago, bez ni jedne zabave kraljevstva mi, ni vlasteo mojih, ni vlasnika, ni carinika naših.

DA SE PRAVOMU NE MOŽE UZETI ZA KRIVOGA

Takođe, stvori gospoство mi milost našu gospocku rečenomu i mnogo počtovanomu gradu Dubrovniku i vsoj općini vlasteo dubrovačkih po više rečenih vlasteleh i poklisarih — da od sada naprida ne bude nikadar veće u našem rusagu ni jednomu Dubrovčaninu ni slugam njih ni jednoga priuzma ni za jedno tuđe pridužje, nego da se nađe po zakonu — tko bude dužan, onaj istac da ima platiti.

A da se pravomu ne može uzeti za krivoga ni jedno imanje pravoga!...

DA IM JA PLATIM IZ MOJE KOMORE

Obitovasmo našim drazim i srčanim prijateljem, knezu i vlasteli i vsoj općini vlasteo dubrovačkih, za onoj srebro koje je uzeo gospodin roditelj mi, kralj Tomaš, tri sta i pet litar i osam unač, i ot toga im je srebra plaćeno litar sto trgovcem — na toj im ja, gospodin kralj Stipan, dah moju rič gospocku i obitovah — onoj što im nije doplatio roditelj mi, gospodin kralj Tomaš, srebra dvi sti i pet litar i osam unač, da im ja, gospodin kralj Stipan, platim iz moje komore, koliko se priče uzmože, knezu i vlastelom, ili komu oni reku, ili koga došlju.

DA DINARI DUBROVAČKI HODE SLOBODNO PO NAŠEMU RUSAGU

Pridoše kraljevstvu mi mnogo počtovani mužje, vlastele i poklisari poklisarstvom od mnogo počtenoga grada Dubrovnika i nas umiljeno pomoliše od strane naših drazih i srčanih prijatelj... da bismo oslobodili da pinjez njih dubrovački hodi po rusagu kraljevstva mi, kako je i prvo hodio.

I mi, čuvše njih počtene i prilične mobe a prave, satvorismo milost gospodsku... oslobodismo i učinismo da njih' dinari dubrovački hode slobodno i da se sprate po našem rusagu — da slobodno trguju njih trgovci i iní vsaki človič, kako je prvo bilo za prve gospode, kraljeva bosancih.

Za to tvrdo zapovidamo slugam kraljevstva mi: vojevodam, knezovom, županom, carinikom, svakoga stanja ljudem, svakomu u svoju prav — da im niktor ne ima priz toj ni jednu zabavu učiniti.

Na toj im dasmo taj naš otvoreni list, pod našu sridnju zakonitu pečat, u našem slavnom stonom gradu, u Jajcu.

NI JEDNE NOVŠTINE NI BEZAKONJA NI ZAVRATICE

Zapovidismo i zapovidamo slugam' kraljevstva mi: vojvodam, knezovom, županom, carinikom i vsake vrste vlasnikom našim — da nitkor ne smi u našem rusagu nijednomu trgovcu dubrovačkomu ni slugam njih' učiniti ni jedne novštine, ni bezakonija, ni zvr'tice, nego da se uzima na njih po zakonu prava carina, kako je bilo i za prve gospode kraljev' bosanskih, jere im smo na to dali rič i viru našu gospocku.

KRV U MIRU

Na Ričici bjeh z bratom,
sa Stamenim ...

I ubi me Radmio Božinić —
i svojom bratijom.

A brata mi isikoše ...
I učiniše vrhu mene
krv nezajmitu

Neka vje —
tko je moj mili! ...

NE ZNAJUĆI SVRŠENJE ŽIVOTU MOJEMU

Neka je svidenje svemogućega gospodina boga i u znanje samovladuštago i bogoljubimago gospodstva dubrovačkoga:

Jere, ja, gost Radin, budući milostiju božijom namjestan u mojoj pameti, na svako cijelo i istino ufanje da mi je nepotvoreno, za mene i kon mene, postavih u kneza Tadioka Marojevića i u sinovca mu Maroja Naokovića, kako se i šta zdrži i uzdrži u zapisijeh i načinijeh, koja pisma jedna jesu u notariji gospodstva dubrovačkoga, a druga pisma jesu u mene, u gosta Radina, za ti, za isti poklad.

Kada bi se što zgodilo mene, gostu Radinu, smrt li, ali kojim drugim uzrokom, taj pisma ostaju i jesu otajna boga, koji se zdrže u imenu, u više rečenijeh pismah i poveljah, za koji poklad sada odlučih i razredih na bolji i na praviji način — nego što se i kako imenuje u prvije pismah.

Sada, ovo i posljednje od prvijeh pismo učinismo, da združi sva ina, i po sem pismu mojem, gosta Radina, da se hoće i ima razrediti i učiniti za moje rečeno imanje... da se svakomu momu surodniku, a ili sluzi, ali prijatelju, na punu i na tvrdo, moje razređenje:

Najprvo, za moju dušu, gosta Radina, šest sat dukata zlatijeh da se dade na službu božiju... Trista dukat da se imaju i hoće dati u ruke netja

mi, gosta Radina Seoničanina, da on to razdijeli s pravom dušom i dobrijem načinom, krštenijem, koji su prave vjere apostolske, pravijem krstijanom — kmetem i pravijem kmeticom — krstijanicam... Takođe, i mrsnijem ljudem — prokaženijem i slijepim i hromim i gladnijem i žednijem i starcem i staricom — da se ima i hoće davati, kako koga videće, na blage dni...

Toj sve, više pisano i imenovano, kako se i što u sem pismu zdrži... rečenomu gostu Radinu, svrhu njegove vjere koju vjeruje i posta koji posti, da ne može ni hoće na manje donesti ni učiniti... nego razdijeliti i razrediti pravo i cijelo i istino za moju dušu, kako se i što više imenuje — ako neće biti pričešnik božijem neposlušnikom, i ako hoće da mu je mirna i pokojna duša prid višnjijem gospodom bogom, i prid svetom trojicom nerazdijelimom — tijem pravo da upokoji moju dušu, koliko ushoće gospodin bog svemogući.

Takođere, po ti način, riječ po riječ, slovo po slovo — od tih je najprije šest sat dukat ostalo na ufanje božije druga trista dukat, u oblast i razgledbu kneza Andruška Sorkočevića i Tadioka Marojevića, da su oni počelo i svrha razrediti i razdijeliti rečeno zadušje moje, gosta Radina, po pravom pravilu: ništetnijem i ubozijem, slijepijem i hromijem, sirotim udovicam, za sve to povje i ostavih u njih moje rečeno zadušje svrhu vjere i duše i plemenstva njih — da dijele kako koga vide...

Ja, gost Radin, ne znaje svršenja životu momu — kada li, gdje li, u koje li vrijeme — naredih i sredih i raspisah ostalo pravo imanje moje, sve potpuno, meni za mene, na moju volju, po svem, u svem i posve...

Toj sve više pisano i imenovano, na ufanje božije razdijelismo, da dobar način i razdjelbu učine tomuj svemu više pisani, počteni i više imenovani vlastele, knez Andruško Sorkočević i knez Tadioko Marojević, i s njim moja dva sinovca, Vladisav i Tvrtko.

RADONJA VLAĐEVIĆ

(XV vijek)

SLOVO INOKOSNOG SINA

A sej leži Vulkobrat Vlađević,
božiji rab.

A se greb mu djela
sin mu Radonja.

Tugo moja,
a tko li će mene?...

ANONIM IZ ZOVOG DOLA

(Prije 1468. godine)

OSVEĆENA POGIBIJA

Sije leži Vukša Mitrović.

Ubiše me —
na službi gospodina moga.

Ma osveti me Rade Pribisalić —
kako je vidito dobromu gospodinu!

DIJAK IZ BRANKOVIĆA

(1463—1480)

POGIBE NA BOJU DESPOTOVU

A si bilig
Mahmuta Brankovića
na svojoj baštini,
na Petrovu polju...

I pogibe
na boju despotovu.

Da je blagoslovena ruka
koja siječe
i pisa.

DIJAK IZ OPRAŠICA

(Druga pol. XV v.)

POČTENO I GLASITO

A si je bilig
počtenoga viteza,
vojevode Radivoja Oprasića.

I dokle bih,
počteno i glasito prebih.

I legoh u tuđoj zemlji,
a biljeg mi stoji na baštini.

A biše u Bogiše tri sinove: Vukašin i Bjelijak i Juraj, najmlađi. Vukašin i Bjelijak oba umrijesta, a osta u Bjelijeka jedan sinak, i taj je sij Juriše...

A sada nikoga inoga nije bližnjega sinovca knezu Brajilu nego Juraja, sina brata Brajilova Bogiše, koji se zove podrijetom Hvalović.

I mi koji smo tomuj vješti toj i svjedočimo...

I mi se na toj zaklesmo našimi vjerami i dušami — da smo toj pravo svjedočili.

TOMAŠ BORO

(XV vijek)

VRIJEME ROĐENJA I VRIJEME SMRTI

A se greb...
sina Luke Stjepanova.

Rodih se u veliku radost,
a umrh u veliku žalost.

A se kipi jesu Tomaša Bore —
jeda mu deseto vrijedi!...

DIJAK IZ GRAHOVČIĆA

(XV vijek)

DOBRO KNJIGU ZNAŠE

Sije leži Mihoijo Grahovčić,
prave vire rimske —
koji počteno hoćaše,
i bogu se moljaše
i dobro knjigu znaše.

Daj mu bože duši —
da bude spasen!...

(26. jula 1470)

OD TOGAJ POKLADA I IMANJA —
NI MALO NI VELE NE OSTA...

Bože, v ime tvoje, amin.

Ja, Alibeg, sin kneza Ivana Vlahovića, česneger i sklav velikoga cara i velikoga gospodara, amir sultan Ahmedbega, daju znati svakomu i svake vrste človjeku, kako od istočne strane tako od zapadne, tako muslomaninu kako kaurinu, pred koga se iznese ovi moj list otvoreni — kako, budući se smiloval veliki gospodar na gospodina hercega Vladka, među ine milosti koje mu je učinil, mene, Alibega česnegara, svoga sklava, posla svojim listom vjerovanijem k mnogo počtenomu knezu obranomu i k vlastelom dubrovačcim, zapovjedaje im da rečenomu gospodinu hercegu Vlatku dadu i vrate poklad i imanje roditelja mu gospodina hercega Stjepana, što je bio postavio u komun dubrovački.

Tad gospodin knez obrani i vlastele i sva općina vlastela dubrovačkih, čuvše i poslušavše zapovijed carevu i znanje i vidjenje moje, Alibega, česnjegera i sklava više rečenoga, i u znanje i vidjenje Mehemeda, poklisara gospodina Ajazbega, gospodara kraljevi zemlji, i u znanje i vidjenje Hajradina, poklisara gospodina Hamzabega, gospodara hercegovе zemlje, navlašte na toj oba poslana, a po riječi i po zapovijedi carevi — da mnogo počteni knez obrani i vlastele dubrovački budu dati i vratiti rečeni po-

klad gospodina hercega Stjepana, a sinu mu hercegu Vlatku, kako se i po listijeh udrži, koje su listove donesli rečeni poklisar... koji poklad vaskolik, od mala do velika što godi je bilo pristojalo od njega gospodinu hercegu Vlatku i bratu mu gospodinu knezu Stjepanu — sve podpuno daše im i vratiše, kako se udrži na puno po listu gospodina hercega Vlatka i gospodina kneza Stjepana, koji su pisali s našim znanjem i našim vidjenjem i dali mnogo poštenomu knezu...

Da se zna — jer im je zadovolj učinjeno i sve inokupice vraćeno, i veće od togaj poklada i imanja ni malo ni vele ne osta u mnogo poštenoga kneza i vlastela dubrovačcijeh — vse im daše i vratiše...

ANONIM IZ BOLJUNA

(Druga pol. XV v.)

I MEKA I BLAGA

Ovo legoh —
na svojoj plemenitoj odmirači.

I ta je — meka, a blaga...

VLATKO I STJEPAN HERCEGOVIĆ

(26 jula 1470. godine)

DA SE NE MOŽE ISKATI NI JEDNIM NAČINOM KOJI BI SE MOGAO REĆI ILI SMISLITI

Božjom milostju, mi, gospodin Vlatko, herceg svetoga Save i veće, i ja, gospodin knez Stjepan, brat rečenomu gospodinu hercegu Vlatku, obadva sinove i nasljednici slavnoga spomenutja glasitoga gospodina hercega Stjepana:

Smišljaje našom pametju zapovjed božiju i procjenu svjetovnu, kako ima čovjek životovati sa vsacijem s pravom pravdom, jer s togaj ishodi i naste među prijateljmi svakoja prava ljubav i dobra prijazan, ter hoteće k tomu napredovati i vidjeti svakoj dobri razlog, navlaštito od poklada našega roditelja više rečenoga, što je bio postavio na postavu u naše bratje i srčane prijatelj', gospodina kneza obranoga i sve općine vlasteo dubrovačcjh, kako se udrži u pismu koje nam su učinili i dali rečeni gospodin knez obrani i vlastele dubrovački, koji poklad postalja po svom testamentu neki dio plemenitoj gospođi hercežici Cicilije, našoj majci bogom danoj, neki dio našem bratu gospodinu vojevodi Vladi-savu, a neki dio nam' sinovom svojim, a za dušu svoju 10 tisuć' dukat, koje da dadu i razdjele pitropje rečenoga testamenta, gdje se njim' bolje vidjeti bude, od koga poklada mi dva u velekrat jesmo uzeli za naše potrebe (onoliko koliko je) pisano pod zapisom više rečenijem, u kome je upisan sav poklad zgore rečeni.

Sada dajemo na znanje i na vidjenje svakomu, sadašnjemu i koji će nakon togaj biti, pred koga se iznese ovaj naš list a pod našimi pečatmi vjeronijem, kako sčitavše i učinivše svaki podobni i dobri razlog srčanijemi našimi prijateljimi, gospodinom knezom i vlasteli dubrovačcemi, što smo mi imali i uzeli od rečenoga poklada za naše potrebe, i što smo uzeli i dali gospoји hercežici Cicilije, našoj majci bogom danoj, i što je uzeo brat naš gospodin vojvoda Vladisav svoj dio, i što su dali potropom deset tisuć dukat, koje su dali i razdijelili s našijem dobrijem hotijenjem za dušu više rečenoga našega roditelja — toj sve primamo i stavimo na pravi razlog, jer što su komu dali, dali su s pravdom i z dostojanjem, kako je bilo hotjenje našega roditelja, gospodina hercega Stjepana, a po svom testamentu.

I sve toj, izam sve ostalo što je bilo ostalo rečenoga poklada, prebrojivše, izmjerivše, podpuno sve im primismo, imasmo i uzesmo od mnogo počtovanoga kneza obranoga i sve općine vlasteo dubrovačceh, a po našijeh vlastelijeh i poklisarijeh, po počtenom vitezu knezu Jurju Čemereviću, i po knezu Radiću Grubkoviću, i po knezu Radivoju Bogdenoviću, a s našim listom vjeronijem.

A mnogo počtenomu knezu obranomu i vlastelom dubrovačcjem dasmo i vratismo oni isti zapis od matice u kom je bit upisan vas poklad više rečeni našega roditelja, gospodina hercega Stjepana.

A tomuj biše niže imenovani upisani gosti — ljudi svjedoci, jere smo imali više rečeni vas poklad, kako se po redu odozgor piše, i od rečenoga poklada: ni od dukata, ni od bisera, ni od srebra, ni od dragog kamenja, ni od kova zlatoga, ni od kova srebrnoga, niiti što drugo, ni malo ni veliko, ne osta u gospodina kneza obranoga, vlasteo dubrovačscjeh, sve nam podpuno inokupnice daše i vratiše. Veće od togaj: ni mi, ni tko drugi naš, ni za nas, ni sadašnji, ni posljednji, u vijek vjekoma, da ne može što pitati ni iskati... nijednijem načinom segaj svijeta, koji bi se mogao rijeti ili smisliti...

TRAVUNJANIN

(XV vijek)

ALBERT RAVANČIĆ

(XV vijek)

HUMKO

O, da se zna,
greb Humka Vukićevića...

ALIBEG PAVLOVIĆ

(Druga polovina XV v.)

OTO POSLAH MOJE GLUMCE

Od vojevoda Alibega Pavlovića, zemlji gospodara — mudrim i plemenitim, svakoje časti bogomdarovanijem, gospoctvu dubrovačkomu, knezu i vlastelem, i svoj općini gospoctva dubrovačkoga:

Vlastele, ja ću k vama pravo, a vi ka mnije kako vam je ugodno gospoctvu — da oto poslah moje glumce, Radoja Vukosalića s družbom, na vaše svetce.

Neka nam ste veseli, bogu preporučeni i vasemu slavnomu gospoctvu!

KOVAČ GRUBAČ

(Oko 1477)

AV. 100.000.000 ST. NOVIA

(1991 11/12)

KOVAČ I LAV

Sej siječe Grubač kovač —
a vreba lav!...

KNEZ IZ KRUŠEVA

(Prije 1471)

JUROJE

A se leži župan Juroje,
kojino pogibe na počtenoj službi
za svoga gospodina,
a pobiliži ga
knez.

PETAR STJEPANOVIĆ

(Druga polovina XV vijeka)

RADOJE

Sije leži dobri Radoje,
sin vojevode Stipana,
na svojoj baštini,
na Batnogah.

Si bilig postavi na me
brat moj,
vojevoda Petar.

ANONIM IZ KUNOVA

(Druga polovina XV vijeka)

MOLITVA OT TRESKA I OT GROMA I OT BIJESA I OT GRADA

Zapreštaju vam, dijavole i studeni grade i suhi vjetre, arhangelom Mihailom, sa vasemi silami nebeskimi, i Gavrilom i Urilom i Rapailom, i Arapatilom i Epimilom i Putošem, i Rumiom i Nahronotom i Paonom — da ne prihodite ka sijemu metehu kunovskomu!...

Zapreštaju vam, dijavole i grade, sedmi riječi, koje reče Hristos, na krstu viseći, bogu: »Oče, oprosti onim koji me muče, za ljubav tvoju — i ja prostim, za ljubav tvoju!...«

Zapreštaju vam, dijavole, slavnijem prestolom i serapimom — da ne prihodite, dijavole i studeni grade, ka tome metehu!...

Zapreštaju vam, dijavole i studeni grade, trema patrijarsi: Avramom, Isakom i Jakovom, ježe počivaju pod dubom amorijskijem, i vasa imena tvoja zaklinjaju: ime Ancilijaš, Bel, Vratauh, Baršan, Ankibaš, Angluš, Cernicaš, Papiluš, Kozoderac, Dominuš, Rek, Ciper, Lambor, Anmiš, Cernica, Akomiraš, Apomiri..., Araklija, Sotona i Luciper!...

Zaklinjaju vas, dijavole i studeni grade, gospodom bogom i četiri jevangeli, i trista deset svetimi oci i 60 mučenici, i Hristosom i svetijem Jovanom — da ne prihodite dijavole i studeni grade ka sijemu metehu!...

Zapreštaju vam, dijavole i studeni grade i suhi vjetre, sedmi hljebi ježe se u jevangeljju pomenu, i otročetom ježe prija Isus i postavi pred učenike, i slavnijem prišastijem Hristovijem, i svetijemi književnici, i nožem i mačem ježe ureza Petar uho rabu Pilatovu, i angeli ježe otvalista kamen od groba Hristova, i strahom od nedužne straže kraljeve, i sedmi zvijezdami i mačem boduštijem — da ne prihodite dijavole i studeni grade ka sijemu metehu kunovskomu!...

Zapreštaju vam, dijavole i studeni grade i suhi vjetre, 24 stardi sjedešti na prestolu, i munjami i gromi i glasi sjedešti ot prestola, i otroki ježe pojahu pjesan gospodinu, vapesti hadeski..., i vijenci svetijeh ježe položiše prestolom, i knjigami napisanijem... ježe vidje na prestollu na desnice sjedešti, i 4 angeli sjedešti na četireh uglijeh zemlje (i) držešti četiri vjetre zemaljske, i sedmi pečati svetijemi — da ne prihodite dijavole i studeni grade i suhi vjetre ka metehu kunovskomu!...

Zapreštaju ti dijavole i studeni grade trstiju ježe izmjerena bi crkov božija, i brenijem ježe izbra Mihajla arhangela sa zmijami, i 12 apostoli i 12 kamenoma — da ne prihodi grad ka sijemu metehu!...

Zapreštaju vam dijavole i studeni grade 40 čudesi ježe apustoli satvoriše, koja čudesa i zlamenija piše Luka u evangeliju, i slavnijem prišastijem svetago duha..., i velicijem svjetlom Isaja (kada) gređijaše u Damask..., i angelom ježe se javi Kornilu, i snidijem svetago Petra u Česariju, i duhom ježe porazi Iroda cara, i molitvami Pavlovijem ježe zapreti s(ve)ti Pavao ime vu uho vi va tamnice u polunošti, va ide Pavao i sila i rastrgoše se uzi im — da ne prihodite sijemu metehu!...

Stanem dobre, stanem dobre, stanem sa strahom božijem, da stane grad, da ne ide na siji meteh!... I gla(gol)emu gospod reče: »Glagolji siju molitvu: *Od gradasta vi gospodi pomilujsta vi, gospodi pomiluj; arhangele Mihaile i Gavrile i Urile i Rapaille*

i Arapataile i Epimile i Putoše i Rumile i Nahro-
note i Paone, sabludite sijega meteha kunovskog,
od zlogo dažda i ot dijavola i ot čina i ot bogate
te bogactvom bogatoga Simeona Stlupnika, umno-
žite vasakem blagom za ljubav vasemoga boga Sa-
baota — vasem metehu!...»

DIJAK PRIBISLAV

(Kraj XV vijeka)

ZLAMENIJE

Vidi se zlamenije,
čtioče!

Pomenite,
a vas bog blagoslovio!

DIJAK IZ DJEDIĆA

(XV vijek)

SLOVO O SUDBINI

A sije krst
Radoja Mrkšića:

Stah
boga moleće
i zla ne misleće —
i ubi me
grom!...

KOVAČ GRUBAČ

(Oko 1477)

RADIVOJ

A sej leži . . .
knez Radivoj Vlatković.

U toj vrime —
najbolji muž u Dubravah bih!

AKO MNITE DA SAM JA ZABORAVIO PRVO
NAŠE PRIJATELJSTVO — BOG ZNA,
NIJESAM...

Milijem i veledrazijem prijateljem, presvjetloj gospodije dubrovačkoj, knezu i vlastelom — od brata vam Ahmeta Hercegovića:

Vlastele, vi znate kada gospodin herceg umrije kako nam oporuči blago svoje. I ono blago u vašijeh rukah bi. I kada ga podaste momu bratu za isto mene pitaste i ja rekoh da date — do vas mi nije u tome ništa, da u vas jest testament za naše blago.

Da tako je rekao veliki gospodar — da vas pritegnu na tuj svjedožbu! Da, vlastele, molimo vas kako moju bratiju da biste se i vi potrudili za naš posao, jer što mi možemo za vaš posao — činimo!

Jere, ako mnite da sam ja zabio prvo naše prijateljstvo, bog vije — nijesam. I ako se vi za moj posao potrudite i ja ću se za vaš posao potruditi...

I bog vam umnoži gospodstva, vlastele!

BJEHU SE NAMJERILI UGARSKI I MISIRSKI
SULTANSKI VELIKI POKLISARI

Vjedomo da vi je za rabotu od soli razlog što ste bili vaše teftere poslali sa vašem poklisarom Živanom Sarakovićem na čestitu Portu carevu, ali, u

došastiju rečenoga poklisara Živana bjehu se namjerali ugarski i misirski sultanski veliki poklisari, tere teh rečenih poklisara rabota i poslova radi nikako ne bi bolje, i poskoro nikako mu se ne može rabota vidjeti...

A po odašastiju rečenih poklisara, rečeni vaš poklisar prionuv za tuj vašu rabotu, tere s' svem srdcem žestoko i srčano pred nas, bašalare i pred teftendari i pred svom Portom carevom, jako i kruto zahvativ i prionuv u mnogo vrijeme se pri, i zatoj mnogo riječi i besjede učini.

Ali, da zna vaše plemenstvo, jere čestiti car po kazaniju i razabraniju teftendarovi i kadijine knjige i eminovih teftera potvoriti zakon ne bivši, od onih aspri po razlogu nekoliko uzeti od vas zapovjedeše!

Ali, naprijed učinismo da je dobar zakon — kako da ne mogu veće ni emini ni amaldari nekoju potvor učiniti!...

Da znaje vaše plemenstvo — vaš rečeni poklisar Zivan, kako je za ovuj rabotu veliku muku i veliku trudbu primil. Bog zna kako inij vaš človjek za vašu rabotu ovakoj srđčano prionuv ne bi mogal čekati!

A za žito što ste poručenijem Živanu poručili čestitom caru — mnogo govoriv iskasmo. Ali ovuj godinu nikomu žita ne dati, na ovoj skupoj godine, zašto se čestiti car zakleo — togaj radi se i vam ne dade. Ako daja bog napreda hoće po vašoj volji biti.

I paki, što vi kaže Živan — toj su naše riječi. Da ga vjerujete!

I bog vi umnoži!

DONESOŠE MI I PREDADOŠE ČETIRI DESET I SEDAM DUKAT ZLATEH BNETAČKEH

Mi, Ahmat paša, milostjom božijeju i poveljenijem velikoga i silnoga cara sultana Bajazid hana, gospodar svemu Crnomu i Bijelomu moru, dajemo na znanije svakomu čovjeku, pret kim se izneset sija naša knjiga, kako seda došatši vlastele i počtene po-

klisare dubrovačke, knez Nikulin i knez Frančeski, i donesoše i predadoše mi četiri deset i sedam dukat zlateh, bnetačkih, koje dukate sut ot prvih vremen' donosili i predavali nam' i našim ljudem — komu smo mi naručovali.

Zatoj radi im dadosmo sij naš list — da im je v' utvrđenije i v' nepotvorenije. Takoj da se zna!

POSADILI SMO GA U NATOLIJU DA VAŠIM LJUDEM VIŠE NI ZLA NI DOBRA NE UČINI

Vjedomo da vi je — kako ste poslali knjigu s glasom do silnoga gospodina cara, takojdere i do nas, i što gode ste upisali sve lijepo, potanko razabrav, silnomu i čestitomu gospodaru opovidjehmo i v semi mu bi vaše služba draga.

Trebije i po sem sega da pazite i razabirate — i koji gode glas čujete i razberete, koliko gode možete najbrže upisav, posilajte u znanije na Portu gospodina cara, takojdere i do nas — da razbiramo.

I za Živana što nam pišete, razbrah poturčenijem se oslobodi, ali ga smo posadili u Natoliji — e veće vašem ljudem ni zla ni dobra da ne učini.

JEDNA ZLA ŽENA NEKOJIM ČAROLIJAMA JEST TOJ SMELA

Dodoše kaluđeri na Portu gospodina cara od manastira srpscijeh, od Pilandara i od Svetog Pavla, iz Svete gore, i hotješe gospodinu caru da skažu sve malo i golemo — po koji put je ostavio i zašto car Stjepan jednoj crkvi na Jerusolimu nekoji dohodak i kako je onaj crkva pogibla. I poslije, kako je carica Mara s vami načinila da onaj dohodačac dajete u taj dva manastira više rečena. I jeste davali nekoliko godina. I paki, jest nekoliko godina jedna zla žena nekojim vulhovstvom toj smela — i nijeste im davali togaj dohodačca od nekoliko godine.

I ja, tej besjedi čuv od njih i procijeniv kamo će (taj razgovor) poći, ne dah im govoriti gospodinu caru, kako onij ki jesam vaš prijatelj. Zatoj, ako mene za prijatelja držite i moj savjet primate — š njimi se samirite i što im je do sada dužno podajte im i naprijeda, da im njih' rabotica ne gine. Ako li moj savjet ne primite, vi znate, kada opet dođu gospodinu caru govoriti — mi ih zaustaviti nećemo...

IVAN VUKIĆEVIĆ

(Kraj XV vijeka)

BLAGA RUKA

Neka se zna u taj dan —
ko ono postavi taj biljeg mi...

Blaga je ruka sina moga
koja doveže ove kosti...

PRIREDIVAČ ALEKSANDRIDE

(XV do XVI vijek)

S BOGOM TAKMIŠI SE, A NI ČOVJEKOM NE MOŽEŠ BITI

Teško onim ki se nadaju vllhvenoj pomoći —
prilikuju onim ki se naslanjaju na vodu...

*

Lahko bo je premamiti ženu.

*

Ako mi je sada umriti — ne haju! Jere, gdo
rodi ditcu ne umira!

*

Vsakome bo mudromu biva velika zavist.

*

Bogatstvo slavno je vsako — ako ubozim po-
diljuje se. Tako i mudrost pohvalna je — ako tri-
bujućim udiljuje se.

*

Čestitom mužu i bozi i vrazi pomagaju, a zlo-
čestu i bližnji njegovi i družu — ne!

*

Od zemlje tilo stvoreno — paki k zemlji se vrati!

*

Vsaki uzrast človičaski u svom uminju, dobar
je. I starost časna, a ne mnogolitna.

*

Njim' zabavivši se — izbavimo se vse zabave...

*

Bogom takmiši se, a ni človikom ne moreš biti!

Zapada ostavi se, jere da v' njem ne zapadneš!

*

Priklonu glavu ni oštar meč ne siče.

*

U vsakom mudrom — mnogo ludosti je.

*

O, gore zemlji i gradu, kim zavladaju mnozi!

*

Teško onim ki ne primlju od mudrih svita.
Nauči luda i — v'znenavidi te! Daj mudru zabavu
— mudriji bude!

*

Glavu ne razbiv — mozga doseći se ne more.

*

— Kako promislu božiju volja je, tako da bude —
silnim silniji padoše, a nemoćni dvigoše se silom!

*

Posmijanje ust' i pogledanje očiju i postup nje-
gov — kaže šta je u mužu.

*

Bolji je človiku svoj život, nego li vsega svita
bogatstvo.

*

Vsakom mudrom človiku smrt počtena bolja je
nego sramotan život.

*

Vsaki bigaje brži je tirajućega.

I mnoge kučke medvida tiraju — da malo ih
je ka ga ujidaju!

I jednom riknuvšu lavu mnogi zviru umiraju...

*

Ki sijut s radostju, a to nepravedno — s plačem
i žalošću požanju!

*

Ki s radostju uzimaju tuje — ti sa žalostju
svoje daju.

*

Velikim korabom velika padenja jesu. I velici
vitri driva velika polamaju.

Ja, koliko mogoh, toliko učinih — a bog kako hoti učini!

*

Koga bog hrani — toga človek ne pogubljuje, a koga bog ne hrani — vse ruke človečske ne mogu obraniti!

*

Komu bozi protive se, i komu sriča na nesriču prominjuje se — toga bližnji i drazi njegovi i družji ostavljaju.

*

Uznošenje vrimenog kola ima sniženja mnogo velika:

Da vsaki ki mnogo povisuje se — vele ponizuje se. A ki ponižuje se vele i vznosi se mnogo!

*

Zač vitar tirate, koga ne morete stignuti?

*

Bolje je mužu od velike nemoči oboliti, nego li človečaska bezzakonja trpiti.

*

V istini — ništor nij na zemlji počtenije od knjiž(ev)nog razuma. Vridniji je človek knjiž(ev)an od mnogo bisera i kaminja skupocinoga.

*

Muž mudar skrovišće neisčrpeno. I muž mudar nerazdilan je od istine. Jedan muž mudar mnozimi ljudi oblada!

*

Po istini — vsaka vojska od jezika svoga pogiba.

*

Vsaki bo človek smrt svoju uznav — žalošću radost zaminjuje.

*

Zločestim vsim — vsa nevoljna prigajaju se.

Arišotel uprosi Aleksandra: kako more toliko koliko drugi človek nigdo ne učini? Aleksandar reče: »Četiri prijatelji na ovo pomogoše mi: prvo — podateljstvo, drugo — nepotvorno na jeziku, tretjo — pomilovanje, četrto — prav sud!«

*

Kris, car lidonski, mnogo zlata sabral biše, da ali ne bi mu pomoči od njega. Zlato mnogo je — hrabri i vitezi i vjerni i razumni ljudi. Gdo to ima — vse ča godi hoće imati more!

*

Ni vrtara ne ljublju ki iz korjena zelje iskida.

*

One kim zlo učinil jesi — poznati te hote!

*

Vsaka slavo i bogatstvo, u svojih — počteno je, u inih — mrtvo leži!

*

Sudcem dano je ubijati, a caru dano je — pomilovati.

PETAR STJEPANOVIĆ

(Oko 1470—1488)

STO VOJEVODE STIPANA

A se sto
vojevode Stipana Miloradovića.

A ponovi ga vojevoda Petar,
sin mu.

PRIREĐIVAČ ALEKSANDRIDE

(XV—XVI vijek)

KAKO SE ALEKSANDAR VJENČAO S ROKSANDOM

I tako, Aleksandar tiraje sa vsim macedonijskim pukom, i do velikoga Persipolja dojde. I došavši do grada, vidi Darija na putu ležeći: malo živ biše, jedva dihaše, i hotiše zaminiti život svoj smrtju. I ka Aleksandru vapijaše, ležeći:

— Aleksandre, sasjedi brzo s konja i glas moj čuj!...

Aleksandar ozri se k njemu i reče:

— Gdo si ti, ki me zoveš?

Darij reče:

— Ja sam Darij, koga kolo nebesko do neba vznese, a čest neustavna do ada snizi. Ja sam Darij, ki nigda bih vsemu svitu gospodin, a sada nisam ni baščini mojej gospodin. Ja sam Darij, ki od mnogo tisuć ljudi počitan bih, a sada sam na zemlji povržen. I ti si sam vidil, Aleksandre, od kolike slave padoh i sada kom smrtju umiram. Da ti, takoje, smrti ubojav se, ne ostavi me u prahu ovom, pod nogama konjskimi umriti. Nisi bo ti kako Persijanin nemilostiv, da u vsem blag jesi svojim zlotvorom. I tako vsim mudrim tribuje, dobro bo reče: — Ne učini zlo za zlo, da bog izbavi te od zla!...

I to Aleksandar čuv, ričjem Darijevim smili se, brzo s konja sasjede, plašč s sebe zjam i Darija cara pokri, a Macedonam reče na zlata kola položiti ga

i ka gradu ponesti. I sam Aleksandar, drivo nosilno vazam, na rame postavi, i postupi pod njim trikrat, i Dariju reče:

— Tebi, kako tribuje, carski čast učinih, da — ako živ budeš i bolje od ovoga vidiš. A ako li umreš, tilo tvoje kako je tribi hoću sahraniti sa častiju, carski.

I tako, u grad ga unesoše i na zlatu postelju ga položiše.

Aleksandar u mnogocine svite obuče se, i vinac na glavu svoju cara Solomuna postavi, i bakitu zlatu u ruku svoju vazam, na prestoli velikoga cara Darija sjede. I Persidi, zajedno sa Macedonijani, pred Aleksandra došadše, pristupiše i pokloniše se njemu, govoreće:

— Mnogo lita, Aleksandre caru, persidski gospodine i vsemu svitu gospodine!

I tada dovedoše preda nj persidsku caricu s kćerju njeje Roksandom. I njih vidiv Darij prene-može se srcem i poboli dušu i proplakav, Roksandu za ruku vazam i željno pritišće k srcu, i reče:

— Duše i srce i mili svite očiju mojeju, da draga kći Roksando! Ovo tebi muža, koga se nadijah, od Macedonije dovedoh, ne mojim hotinjem, da božjim svršenjem. Njega bog Persidom cara postavi, i vsemu gospoctvu našem i iminju. Ne htih bo toliko brzo pira tvoga učiniti, kako danas prigodi se, da vse podsunčane care i kneze sabrati mišljah na veselost braka tvogega, i radost tvoju s velikim veseljem učiniti hotih. I misto gozbi velikih, mnoge danas na piru tvom proliše se krvi macedonijske i persidske... I tebi sada zapovidad, kći moja, čast na Aleksandra držati kako je tribi, i njega kako gospodina i cara srčeno ljubiti!

I nju za ruku vazam, Aleksandru dovede, i reče:

— Primi, Aleksandre, srčeni i dragi kus srca moga! Primi, Aleksandre, prilipi i mili svit očiju mojeju! Primi, Aleksandre, jedinorojenu kćer moju Roksandu, ku v radosti velicij rodih, sada sa žalostju ostaviv u ad othoju, gdi brzo imam biti ja, i vsi ki su se rodili ljudi na zemlji... Da ovu kako

rabu sebi vazmi ju — ako ti ugodno je, ženu sebi ju. Lipa bo je i mudra, i vele — od dobra roda je...

I to rek, Darij Roksandu doved, trikrat ju cjelova i nju ka Aleksandru dovede.

A Aleksandar s prestola usta i Roksandu za ruku vazam i srčeno poljubiv i lipo cjelovav, na pristolji sa sobom postavi. I prsten s z ruke njeje vzam, na svoju ruku postavi, i Dariju reče:

— Vij, gospodine caru Dariju, da uvjeri si srce, Roksanda sa mnom život ima carstvovati.

I Darij vesel bi vele, i Roksandi reče, kćeri svoje:

— Budi carstvujući zajedno sa Aleksandrom, kćeri, koga vas svit nij vridan vlasa, ki otpade od glave njegove...

I to rek, umri veliki car Darij.

Tada Aleksandar, sa vsimi silami i vojskami svojimi, sprovodi ga sa častju do groba. Kandarkusa i Arizvana, ki bihu ubili Darija, dozvati ih reče. I kada pridoše, reče im:

— Zač gospodina svoga ubiste?

Oni mu riše:

— Smrt njegova tebe gospodina Persidom učini!...

Aleksandar njim reče:

— Kada ste ubili gospodina svoga, ki vam je dobro učinil, da li mene, tujina, nećete ubiti?

I to rek, zapovida ih obisiti.

I reče:

— Proklet budi ki hrani gospockoga ubojicu i gdo hrani grackoga izdajicu!...

I to rek, u grad došad, s Roksandom vjenča se.

BRAĆA RADILOVIĆI

(Kraj XV vijeka)

ŽALOST ZA OCEM

Hasan i Ahmat,
dva Radilovića sina —
velike žalosti radi
pisaše ovo...

I da je blagosloven
tko će projti,
a proklet
koji privaliti!...

DIJAK NAPOVIŠT

(Kraj XV vijeka)

A SE KAMI STAPJANA

V ime otca i sina
i svetoga duha.

A se kami
Stapjana Tridanovića.

A se pisa ja,
dijak Napovišt.

NEPOZNATI BOŠNجانIN

(XV—XVI vijek)

ZA MILOST NJEGOVE STARE GODPODE I ZA SPOMEN I SLAVU BOSANSKU

1.

Kotromanići — koljeno kraljeva bosanskijeh.

Tvartko — bosanski parvi kralj.

Jelena — kraljica.

Dabiša — kralj drugi.

Cvijeta — kraljica.

Ostoja — kralj b(osanski).

Kraljica Gruba.

Stipan — kralj bosanski. Neženjen.

Tvartko — kralj bosanski. Pohodi i Cvijetu od
Diogena.

Jelena — kraljica.

Tomaš — kralj bosanski.

Katarina — kraljica mu.

Stjepan — kralj, koga pogubi car pod Blagajem,
i uze mu gospodstvo...

2.

(Pisa na pogubljenje kralja)

Biše kralj bosanski

plemenit gospodar,
kako kralj ugarski

aliti kako car.

Imaše slavan glas
po svitu daleko —
od njega biše nam
vladanje veliko.

— — — — —
— — — — —

3.

Petar, istije Ohmućevića, po starini Bošnjаниn, a radi nepovoljnog razumirja i pogube bosanske, prišašćah njegovijeh starijeh — sad je Dubrovčanin, koji za milost njegove stare gospode složi i postavi ovo rodoslovlje, za slavu bosansku i svakoga vridnoga Bošnjаниna, dokole bog dopusti i njegova sveta volja izvrši.

Pisano lita Hristova na 1482.

VUKOSAV RADIHNOVIĆ

(XV vijek)

RADIHNA

A se leži pohvalimi junak,
Radihna.

A sije usječe sin mu,
Vukosave.

ANONIMNI BOŠNJANIN

(XV—XVI vijek)

KAKO SE NIKOLA RADANOVIĆ ODVRGAO OD SVOGA GOSPODARA

Ide Pavo Banović slugi svomu govoriti:
— Što se, slugo, odvrže od bogata gospodara?
I ti dođe dvoriti u uboga gospodara?
On ti ima pod sobom sedamdeset i tri grada,
a ja, slugo, ne imam neg dvadeset i četiri,
ali ništa ne manje, hvala bogu velikomu,
hoću tebi od mala koji dijelak učiniti.

A Nikola Radanović banu Pavlu odgovara:
— Hoću tebi istinu, gospodaru, povidjeti:
Kadno ti sam služio bana Petra Kovačevića,
dotle mi se ne bješe bane Petre oženio.
Nije mene hranio kakono se sluge hrane,
neg je mene hranio kako brata rođenoga.
Nije ti se brojila spendza moja ni njegova,
niti su se brojile svile moje ni njegove,
niti su se poznali konji moji ni njegovi.
I mene je hranio prima sebi u trpezi.
Ma kad mi se hotjaše moj gospodar oženiti,
i kad svate kupljaše za otiti po nevjestu,
ja ti cijenjah, gospodaru, s' sobom će me odvestiti
za mladoga djeverka uz njegovu vjerenicu,
a on ti me ostavlja u svojem bijelu dvoru
da mu čuvam dvorove i u dvorim drobnu spendzu.

Kad su došli svatovi prid Petrove bijele dvore,
pođoh tadar da primim pod nevjestom konja dobra,
ali neda nevjesta na konja ni pogledati,
nego sama odsjeda pod sobome konja dobra.
Nije mi se ni na to, gospodaru, ražalilo.
Svatovi su uljezli s nevjestom u bijele dvore,
oni su se posadili za gospodsku za trpezu.
Cijenim da će i mene za trpezu postaviti,
a on me je stavio da im služim dobro vino.
Nije mi se u istinu ni u tome ražalilo!

Onako se u trpezi ta gospoda veseleći —
jedan Turčin dopade prid Petrove bijele dvore
i njega ti poziva na junačko bojno kopje.
Kada ti je Turčina bane Petre razumio
pođe tada gledati uz trpezu, niz trpezu,
jeda bi ga koji god od gospode odmijenio.
Sva gospoda po sopri objednoga pogledaše.
Ja se bijah pogledu bana Petra domislio,
vrgoh kondijer i čašu prid gospodu na trpezu
i na mene postavih Petrove svilene haljine
i njegovu džarkulu na moju na rusu glavu,
i u ruku sam uzeo bana Petra bojno kopje
i ja ti se uzvrgoh na Petrova konja dobra,
pako brzo izidoh ka Turčinu na livadu.

Kada me je zagledao Turčine Zagoranine,
pođe ti mi Turčin ove riječi govoriti:
»Luda sluge ovoga! Ludo li će poginuti —
koji hoće poginuti za svojega gospodara!«
I on konja zateče od Petrova bijela dvora.
Dobro konja zateče, ma rđavo kopjem udri:
kopjem bješe udrio u junačku crnu zemlju.
Kopje mu se bješe i na troje prilomilo.
Tad mu pođoh Turčinu, gospodaru, govoriti:
»Stoj ti meni, Turčine, kakono sam i ja tebi!«
Ne htijaše Turčine i s manje mu se ne mogaše,
a ja konja zatekoh prima njemu uz livadu.
Dobro konja zatekoh, a još bolje kopjem udrih:
kopjem sam ga udario u njegovo živo srce,

na kopju ga iznio iz sed'oca konju dobru,
i on ti je panuo na junačku crnu zemlju.
I ja kordu izvadih, odsjekoh mu rusu glavu.

Na glavi mu bijaše džarkula od suha zlata,
na džarkuli stojaše zlatna kruna od bisera
i na kruni nanizano sedamdeset prstenjaka,
što je Turčin pogubio sedamdeset mladoženja.
Džarkulu sam dignuo sa njegove ruse glave
i nju ti sam stavio na moju na rusu glavu,
s moje glave džarkulu na njegovu postavio,
a paka sam išetao u Petrove bijele dvore
i prida nj sam donio Turčinovu mrtvu glavu.

Cijenim tada, gospodaru, da će mene darovati,
a on meni uzdarja ne odvraća nijednoga.
Nego se je nevjesta iz trpeze podignula
i meni je dignula džarkulu sa ruse glave.
Prstenke je uzela, na ruke ih izredila,
i na glavu stavila zlatnu krunu od bisera,
a na glavu Petrovu džarkulu od suha zlata.
I još mi je, Nikoli, ta nevjesta govorila:
»Za tebe je, hurjatine, džarkula od suha zlata?
Za tebe li prstenjci i s biserom zlatna kruna?«

Tadar mi se bijaše, gospodaru, ražalilo
i tada sam uteko iz Petrova bijela dvora.
A on za mnom, bane Petre, na svojem dobru konju
i mene ti dozivlje iz svojega tanka grla,
jeda bih se povratio ka njegovu bijelu dvoru.
I za to sam otišao od mojega gospodara!

Ali Pavo Banović slugi svomu odgovara:
— Povrati se opeta ka tvojemu gospodaru!
Veće mi su listovi bana Petra dodijali —
da bih tebe povratio ka njegovu bijelu dvoru!...

Ali, na to Nikola banu Petru odgovara:
— Da mi dava sadara do četiri bijela grada
i da meni on dava za dovolje spendze drobne —
ne bih ti se povratio ka njegovu bijelu dvoru!

ANONIM IZ PODSTIJENJA

(XV vijek)

NE GLEDAJE UBJEŽATI

Bratije,
perite i prestupajte,
a ne prekopavajte moga doma vječnoga.

A sej ne gledaje ubježati ...

RADIČ RADOSALIĆ

(Kraj XV vijeka)

NA SVOJOJ PLEMENITOJ BAŠTINI

Va ime boga
i svetoga
Ivana.

Ase leži
Radosav
Valahović.

Neka se zna
jere legoh
na svojoj
plemenitoj
baštini . . .

Se pisa
Radič
Radosalić

A siječe
Mileta
kovač
Krilić.

ANONIM IZ BOGOJEVA

(XV vijek)

ŽALOST ZA VUKAŠINOM

A se leži
Vukašin Dobrašinović.

U toj dobu umrijuh —
Svakomu me žao bi momu...

DIJAK IZ TEOČAKA

(XV vijek)

SEDAM SINOVA

A se leži Veseoko Golubović,
na svojoj zemlji,
plemenitoj.

I postavi njegovi sedam sinov
na njem' bilig...

PRIREĐIVAČ APOKRIFA

(XV—XVI vijek)

POČETIJE SVIJETA

Zašto gospod Bog satvori saj svijet?

1.

U taj vrime, biše jedan angel u Boga najizabraniji, koji bi nazvan Satanail.

On poče misliti, kako bi bio veći od gospoda Boga?

I toj misleći, sjede na prijestol gospodenj.

I dođe k njemu Mihail arhanđel, anđel gospodenj vjerni, i reče mu:

»Ustani, pogani! Nije ti tuj sidjeti!...«

I udri ga nogom.

I on pade pod zemlju.

I svi anđeli, koji vjerovalahu njega, padoše s neba: jedni pod zemlju, a druzi na zemlju, a tretji ostaše pod nebom, na eru. Kako se gdje koji pomenovaše Gospoda našego, tako i ondje ostavaše.

I svi se satvoriše dijavli — koji mišljahu onuj zlu misal, i koji služahu Lučipetra.

I zato jest u oholosti prvi grijeh.

2.

I uzmisli gospod Bog:

»Kako bi mislio jedan grad, kada bi vojsku izgubio?«

Tako i gospod, mislaše kako bi opeta napunio onij kor angela — da bude napuno.

I samisli i satvori človjeka — na spasenje njegovo ...

3.

Prvo Bog satvori človjeku o čem će živjeti.

Paki čudesa velika satvori gospod Bog:

Va ponedjeljnik satvori svjetlost svetu. Nareče svjetlo slunce.

Va utornik satvori vase plode ot zemlje — što jest voća i vase (ostale) plode.

Va srijedu satvori vase zvijeri i skote i ostale živine, koje su na svijetu.

Va četvrtak satvori vase ptice u ajeru i ribe u moru.

Va petak satvori človjeka, a u subotu duh u nj udje.

Satvori ga na priliku svoju, Adama — koji bi prvi človlak.

I kada taj satvori u šesti dni, i sedmi dan u nedjelju satvori pokoj sebje, tere počinu.

I taj dan Gospod postavi nedjelju, i reče — da se u nju nijedno djelo ne djela.

Zato nam jest potrebno vele zlo žiti, jere ne počitavasmo svetu nedjelju.

4.

I taj dan koji satvori Gospod — Adam ne može ni jedan dan bez druga živjeti.

I poče govoriti:

»Gospodine, daj mi druga!«

Gospod reče:

»Adame, lezi na zemlju!«

On leže i usnu.

Ize mu gospod ot rebar' Adamovijeh, i reče jemu:

»Oto ti drug. Adame!...«

5.

Tuj gospod Bog ukaza njim' stan u raj, i tuj ih nastani.

I da im sve tvorenije u ruke, na službu njegovu.

I reče njim':

»Pazite da vas dijavol ne prevari!«

I preda im jedno voće posvećeno, koje zvaše »razumno drevo«, i reče im:

»Da ne pohitite u toj voće, jere kako budete jesti toj voće — sagrešite! Zatoj se čuvajte!...«

Jere, kada gospod raj nasadi, s angeli svojimi — svak si svoje drevo i voće sadaše, ot sakoga gospod va usta uzimaše.

I, tomuj satvori razumno drevo!...

6.

I, Satanail ima zlobu na Adama i na Evgu.

I vasadi lozu i pohot drevnu — da prelasti Adama.

I taki, staše Adam i Evga va raji.

I dođe Djavol i satvori se zmijom.

A tadaj bješe zmija u raj, i hodaše na repu kako i človjek na nogu, i zvaše se Krasna djevica.

Tere se (Dijavol) satvori djevičnom zmijom i glavom djevičnom.

I dođe napastovati Evgu, govoreći:

»Zašto vi nećete jesti onogaj voća.«

Otgovori Evga, i reče:

»Nije nam ga rekao Bog jesti!«

I reče on:

»Kada biste jeli ovoj voće, sve biste znali što Bog zna!«

I tako se Evga uvjeri Djavlu, i ustrže dvije jabučice, i založi. Ona jednom, a drugom Adam založi.

Ona proždrje.

Adam že založiv, spomenu Gospodina i stisnu jabučicu u grlu...

U taj se čas ugledaše — grešnici i nazi.

I dode k njim' gospod Bog.
 I izagna ih iz raja.
 I tuj i zmiju prokle — da veće ne hodi na repu,
 a da je puna jada.

I satvori Gospod ista človeka — plut jeho ot
 zemlje, kosti od mramora, um — ot brzine angelske.

BILJEŠKE
O TEKSTOVIMA I AUTORIMA

4. 在 1940 年 12 月 1 日以前
在 1940 年 12 月 1 日以前
在 1940 年 12 月 1 日以前

1. 在 1940 年 12 月 1 日以前
在 1940 年 12 月 1 日以前

1940 年 12 月 1 日

1940 年 12 月 1 日

KRSMIR BRETOVIĆ (str. 39) napisao je epigraf na svojoj zadužbini, crkvi Sv. Mihaila, u Humcu, u Zapadnoj Hercegovini. Gospodar župe, ili »župi urun« urezao je tipični ktitorski natpis, koji se svojim sadržajem gotovo ničim ne izdvaja od ostalih sličnih medijskih natpisa i ne bi zasluživao neku naročitu pažnju da ne predstavlja najstariji ćirilički natpis u Bosni i Hercegovini, odnosno zapadno od Makedonije. To je i jedan od najstarijih južnoslavenskih natpisa uopće.

Lapidarni tekst spomenika na Humcu (poznatog u nauci kao *Humačka ploča*) sadrži dosta direktnih utjecaja glagoljice, što dokazuje da je na ovom području prije ćirilice bila u upotrebi glagoljica. Vjerovatno u vrijeme podizanja *Humačke ploče* pada i početak prepisivanja glagoljskih knjiga na podesniju i praktičniju ćirilicu. Paleografske i neke druge osobine natpisa govore o mogućnosti da je nastao u isto vrijeme kada i čuvena *Prespanska ploča*, a izvjesni elementi dopuštaju da se datira i ranije.

M. Vego: Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine, I, 14, Sarajevo, 1962.

J. Kovačević: Prvi klesari ćiriličkih natpisa na Balkanu, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 1961.

O TOME KAKO JE SATANA STVORIO OVAJ SVIJET (str. 40) govore dva manuskripta na latinskom jeziku, od kojih se jedan čuva u Parizu, a drugi u Beču. Pariški rukopis nastao je u XIV vijeku i prevod je sa izgubljenog starobugarskog rukopisa, a bečki rukopis, poznat u nauci kao *Bečka tajna knjiga*, nastao je sre-

dinom XII vijeka i prevod je s nekog starobosanskog rukopisa, što se pretpostavlja i na osnovu jedne marginalije u kojoj se na prvom mjestu spominje Bosna.

Ovaj apokrif tipa apokalipse prezentira dualističku kosmogoniju i jedan je od rijetkih primjera na osnovu kojih se može rekonstruirati učenje srednjovjekovnih heretika, koji su imali jedno od najjačih uporišta u Bosni. To je vjerovatno jedna od najglavnijih »knjiga nečastivih«, spaljivanih od Plovdiva u Bugarskoj do Tuluze u Francuskoj.

Tekst koji donosimo predstavlja samo dva odlomka iz *Bečke tajne knjige*. Prevod sadrži niz arhaizama, podobnih starom jeziku Bosne.

V. Doelinger: *Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters, Minhen, 1890.*

J. Ivanov: *Staroblgarski raskazi, Sofija, 1935.*

M. Dizdar: *Kako je Satana stvorio ovaj svijet (Pečatom zlatnim pečaćeno, III), Život 7—8, Sarajevo, 1968.*

MAJSTOR BRATJEN (str. 43) uklesao je natpis na nadgrobnoj ploči župana Grda u Policama kod Trebinja. Oštećena ploča sa natpisom danas se nalazi u Zavičajnom muzeju u Trebinju. Natpis u pismu i jeziku ima velike sličnosti sa Kulinovom pločom iz Muhašinovića i drugim lapidarnim spomenicima tog vremena.

St. R. Delić: *Dva stara natpisa iz Hercegovine, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 1911.*

J. Kovačević: *Prvi klesari ćiriličkih natpisa na Balkanu, GZM, Sarajevo, 1961.*

DIJAK GRIGORIJE (str. 44) jedan je od učesnika u pisanju, a možda i u ukrašavanju znamenitog Miroslavljevog evanđelja, našeg najstarijeg duhovnog spomenika ćirilskog pisma i srpskohrvatske recenzije. Još uvijek nisu riješena mnoga pitanja u vezi sa postankom ovog značajnog manuskripta, pa ni prava uloga dijaka Grigorija. U pismu se rukopis približava Kulinovoj po-

velji i ostalim najstarijim ćirilskim poveljama. Dobar dio istraživača drži da je evanđelje napisano i ukrašeno u Humu, ali ima mišljenja da je nastalo na Kulinovom dvoru, u Bosni, gdje su duže vremena boravili i djelovali braća Matija i Aristodije, zadarski građani rođeni u Apuliji, vješti slikari i zlatari, dobri poznavaoци latinske i slavenske književnosti, proganjani kao heretici.

POVELJA KULINA BANA (str. 45) je diplomatski dokumenat o kome je do danas kod nas najviše pisano. To je prvi poznati tekst pisan na slovenskom jugu na narodnom jeziku, te je od prvorazredne vrijednosti za historičara, lingvistu, paleografa, itd. Prva naša povelja, ugovor o prijateljstvu i trgovini između Bosne i Dubrovnika, postala je obrazac po kome su se dugo vremena kasnije izdavale povelje u mnogim našim zemljama.

Kao originalni manuskript tretira se danas ona povelja koja se sada čuva u biblioteci Akademije nauka u Lenjingradu.

G. Čremošnik: *Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka*, GZM, Sarajevo, 1948.

J. Vrana: Da li je sačuvan original isprave Kulina bana, *Radovi Staroslavenskog instituta*, knj. 2, Zagreb, 1955.

O DIJAKU RADOJU (str. 46), piscu prve naše poznate povelje pisane na narodnom jeziku nije sačuvan nikakav dokumenat, osim onoga što ga je on stvorio pišući Kulinovu povelju Dubrovčanima. Zajedno sa dijakom Grigorijem (ili Gligorijem, kako se potpisuje na drugom mjestu jedan od tvoraca Mirosavljevog evanđelja) dijak Radoje predstavlja prvo značajno ime u našoj pismenosti i književnosti svog vremena, i to ne samo na području Bosne i Huma. Radoje je uveo u ćirilicu i posebne znakove koji ranije nisu bili poznati u ovom pismu, pa je i po tome njegov dokumenat značajan.

HUMSKI KNEZ MIROSLAV (str. 47) potpisao se na jednoj latinskoj povelji Dubrovniku zajedno sa Stevanom Nemanjom, u znak potvrde vjerodostojnosti teksta. Na jednom drugom ugovoru na latinskom jeziku iz 1190. uz kneza Miroslava znakom krsta potpisali su se i mnogi drugi svjedoci. Potpisivanje krstom bilo je u to vrijeme uobičajeno čak i na lapidarnim spomenicima, kao na Kulinovoj ploči kod Visokog, na kojoj ispod samog Kulinovog natpisa o podizanju crkve stoji ispisano sljedeće: »Az pisah Desivoj — križe za bana«.

Natpis kneza Miroslava u Blagaju samo je sačuvan u sitnim fragmentima i njegovo čitanje nije sigurno. M. Vego je pročitao natpis u verziji koju donosimo na osnovu rekonstrukcije izvjesnih historijskih događaja i narodnog predanja. Fragment ove ploče pronađen u Blagaju kod Mostara danas se čuva u Zemaljskom muzeju u Sarajevu.

M. Vego: Zbornik, I, 19.

NATPIS KULINA BANA (str. 48) urezan je u kamenoj ploči, pronađenoj na lokalitetu Zlatarina, u selu Muhašinovićima kod Visokog. Oštećena ploča čuva se danas u Zemaljskom muzeju u Sarajevu — ona predstavlja jedan od najzanimljivijih arheoloških, a posebno epigrafskih spomenika našeg srednjeg vijeka.

Natpis je takođe oštećen i u njegovom čitanju postoje neslaganja, te ovaj značajan spomenik bosanske epigrafike nije ni do danas potpuno i sigurno pročitao. Truhelka je čitao natpis ovako:

*Siju crkv' ban Kulin zida
jегда plijeni Kučevsko Zagorje
i nade na nju grom
i u Podgorje Slipičišt...*

V. Čorović umjesto *i nade na nju grom* čita *i nade na nju pronije*. J. Kovačević predlaže *i nade na nj Ugrom u Podgorje*... P. Anđelić unosi radikalne izmjene u čitanju, nakon duže paleografske i jezične analize teksta. Mi smo se držali ovog, najnovijeg čitanja.

U donjem dijelu ploče, ukrašene starokršćanskim simbolima, postoji niz manjih natpisa (više zapisa, mada su u kamenu!), ali ćemo o njima zbog određenih razloga govoriti na drugom mjestu.

U pogledu datiranja postanka ploče ne bi se mogli prihvatiti Truhelkini razlozi za početak XIII stoljeća — tada je Kulin bio ne samo ban nego i *veliki ban Kulin*. Ćorovićev prijedlog za vrijeme oko 1195. godine je uvjerljiviji, naročito s obzirom na autentične izvore koji govore o podizanju jedne crkve u Bosni u to vrijeme.

P. Anđelić: Revizija čitanja Kulinove ploče, GZM, Sarajevo, 1961.

J. Kovačević: Prvi klesari ćiriličkih natpisa na Balkanu, GZM, Sarajevo, 1961.

NATPISI NA DONJEM DIJELU KULINOVE PLOČE (str. 49) privlačili su pažnju istraživača u vezi sa glavnim natpisom. Truhelka i Ćorović smatrali su da zapisi potječu iz istog vremena u kojemu je pisan i glavni natpis, a takvo mišljenje prihvaćeno je i od ostalih istraživača. Truhelka kaže da se ovdje radi o potpisima onih osoba koje su prisustvovala činu otkrivanja Kulinovog lika (obrazu) što je svečano postavljen nad crkvenim ulazom. Ćorović ipak izdvaja Desivoja, koji bi mogao da bude istovetan sa gramatikom Mateja Ninoslava, dijakom Desojem. J. Kovačević je uvjeren da potpisnici na ploči ovdje fungiraju kao svjedoci, kao što se svjedoci potpisuju na bosanskim poveljama — ktitorski natpis u stvari je povelja u malom.

U reviziji čitanja Kulinove ploče P. Anđelić je podvrgao kritici i čitanje zapisa na donjem dijelu ploče. On smatra da su svi zapisi urezani kasnije, možda u XIII vijeku, a najvjerovatnije u XIV vijeku. Anđelićevo čitanje zapisa je najprihvatljivije, ali njegovo datiranje valja primiti sa rezervom. Jedino bi se natpis Desjena Ratničevića mogao pomjeriti u vrijeme poslije Kulinove smrti, ali nikako u vrijeme Stjepana Kotromanića Drugog — njegova kancelarija ostavila je veliki broj isprava

i ni u jednoj se ne spominje Desjen Ratničević, koji je, sudeći po svemu, bio veoma ugledna ličnost. Taj natpis pripada svakako XIII stoljeću, iz kojeg nam je ostao mali broj pisanih dokumenata, a odnosi se na jednog od banova sa imenom Stjepan.

NATPIS VELIKOGA SUDIJE GRADIŠE (str. 50), uklesan je u kamenu, u stupcu koji je nekada bio dio kamenih vratnica mauzoleja, porodične grobnice sudije Gradiše. Nalaz je jedan od najnovijih, te nije dovoljno ispitan, kao ni samo mjesto nalaza u selu Podbrežje kod Zenice. Čeona strana stupca ispisana je do kraja memorijalnim epigrafom, koji je potpisao Prodan (čitanje ovog imena nije najsigurnije, jer se zapravo samo početak imena sačuvao: *Pro...*), dok je drugi natpis, na desnoj, bočnoj površini, znatno oštećen i zato nejasan, a pisala ga je druga ruka.

Glavni natpis je urezan u sedamnaest redova i predstavlja jednu sadržajnu cjelinu. Epigraf je datiran vremenom *velikoga bana Kulina*, što znači da je pisan u posljednjim godinama Kulinova života, onda kada je on nosio naslov velikog bana, negdje krajem dvanaestog, odnosno početkom trinaestog vijeka. Natpis govori o velikom sudiji Gradiši, koji je sagradio zdanje posvećeno svetom Jurju, čiji se praznik slavi i danas kod pripadnika svih religija Bosne. Vjerovatno se ovdje radi o onoj vrsti mauzoleja — grobnice, koju smo ranije znali (kao što je mauzolej tepačije Batala), ili smo o njima nešto čuli (kao što je hram gosta Radina, za koji je ostavio izvjesnu sumu novaca u svom testamentu). Sličan natpis na grobnici velikoga kaznaca Nespine iz istog vremena, u blizini ovoga, nađen je 1946. godine, a imao je istu namjenu kao Gradišin.

Iz ovog natpisa saznajemo i za ime prvog bosanskog graditelja, Draže(slava) Ohmućanina. Dijak Prodan ovdje se takođe spominje prvi, ali i posljednji put. O njemu, kao i o ranije spomenutim licima, historijski izvori šute.

Š. Bešlagić, Z. Kajmaković, F. Ibrahimpašić: *Ćirilski natpis iz doba Kulina bana, Naše starine, br. X, Sarajevo, 1965.*

DRUGI NATPIS IZ MAUZOLEJA SUDIJE GRADIŠE (str. 51) još teže je čitljiv nego prvi. Osnovni sadržaj natpisa je objašnjenje da je poslije sudije Gradiše umrla i njegova žena, koja je zakopana pored njega — za njima su ljudi žalili i plakali.

NATPIS IZ CRNČA (str. 52) spada u krug onih spomenika po kojima trebinjska okolina uživa glas jednog od najznačajnijih centara pismenosti zapadnog Balkana s kraja XII i početka XIII vijeka. Natpis je pronađen na mjestu gdje je u XI vijeku postojao manastir St. Petar de Campo, o kome govori i *Ljetopis popa Dukljanina*. Knez Hramko je vjerovatno bio ugledna ličnost u vremenu vladavine Nemanjića, koji su uzeli ovaj kraj poslije propasti nasljednika velikog kneza ove oblasti, Mihaila.

Natpis se i danas nalazi na starom mjestu, na kamenom fragmentu u crkvi Sv. Petra, u selu Crnču kod Trebinja.

M. Vego: Novi i revidirani natpisi iz Hercegovine, GZM, Sarajevo, 1964.

PLOČA KAZNACA NESPINE (str. 53) pronađena je u selu Gračanici kod Visokog, nedavno, 1946. godine, čime je znatno obogaćena kolekcija lapidarnih spomenika porijeklom iz središnje srednjovjekovne Bosne. Interesantan natpis dopunjen je likovnom predstavom lova, čiji motiv ima dosta sličnosti sa jednom minijaturom iz Miroslavljevog evanđelja.

J. Vuković—A. Kućan: Jedan stari bosanski nadgrobni spomenik i natpis, GZM, Sarajevo, 1947.

A. Solovjev: O natpisu na grobu velikog kaznaca Nespine, GZM, Sarajevo, 1948.

J. Kovačević: Nadgrobni natpis i reljef kaznaca Nespine, GZM, Sarajevo, 1961.

GRAMATIK DESOJE (str. 54) napisao je prvu poznatu povelju bana Mateja Ninoslava, držeći se prvenstveno uvjeta koje je sadržavala poznata Kulinova povelja, što se naročito i naglašava. Original povelje čuva se u Dubrovniku. Po formatu, povelja spada među najmanje južnoslavenske dokumente i po tome ne bi zaslužila da se nazove poveljom. Dokumentat nije ničim ukrašen, a u njemu je izbjegnuta i simbolička invokacija krsta, zbog čega Gr. Čremošnik vjeruje da je Desoje bio bogumil. Sličnu povelju ban Ninoslav je izdao početkom 1234.

G. Čremošnik: Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka, GZM, Sarajevo, 1948.

NATPIS NEPOZNATOG DIJAKA IZ VIDOŠTAKA (str. 55) prvi je iz niza natpisa iz okolice današnjeg Stoca, koja je bila jedan od značajnih centara pismenosti, naročito u XIV i XV vijeku. O tome najbolje govore natpisi na nekropolama u Vidoštaku, Radimlji, Nekuuku, Dabru, Opličićima, Svitavi, Kruševu, Hodovu i drugim lokalitetima.

Raba božija Marija, svjetovnim imenom Djevica, vjerovatno je pripadala nekoj crkvenoj zajednici, koju je vodio pop Dabiživ. Izraz *podružje* ne znači samo žena, supruga (po nekim i *kćerka!*), nego i *drugarica*, *družica*, odnosno pripadnica jednog društva ili zajednice. Na čelu takve jedne zajednice mogao je stajati pop Dabiživ.

Natpis iz Vidoštaka objavljivan je više puta, a njegovo datiranje se ne podudara. Sa dosta sigurnosti može se pročitati 1231, odnosno 6739. godina po istočnom računanju, kako predlaže M. Vego.

M. Vego: Zbornik, II, 53, Sarajevo, 1964.

POVELJA O VJEČNOM MIRU I PRIJATELJSTVU (str. 56) koju je ban Ninoslav izdao Dubrovčanima, nalazila se u Beogradu, ali joj se od 1941. godine zameo trag — možda je spaljena za vrijeme bombardovanja

grada. Nepoznati dijak unio je mnoge osobenosti u radu na izradi povelje, te se ona razlikuje od svih, ne samo bosanskih nego i južnoslavenskih diplomatskih dokumenata državnih kancelarija. Pečat na povelji bio je tzv. mali, ili tajni, a matrica je antička gema, po primjeru kancelarija zapadne Evrope. Takav *sigillum secretum* predstavljao je po svoj prilici novinu, te iz bojazni da ga Dubrovčani ne priznaju (bio je bez banova lika i natpisa), upozorava ban u tekstu da je pečat ispravan, jer je raniji, veliki pečat nestao! Vjerovatno je pečat izgubljen u nekoj vojni što su je Ninoslavljevi neprijatelji u to vrijeme vodili protiv Bosne.

U pisanju slova anonimni dijak unio je neke novine, koje će daljim razvojem pismu u Bosni dati sasvim specifičan i osebujuan karakter.

F. Miklošić: *Monumenta serbica, XXXVI, Vienna, 1858.*

G. Čremošnik: *Bosanske i humske povelje, GZM, Sarajevo, 1948.*

NATPIS NA GROBNOJ PLOČI ŽUPANA KRNJE (str. 57) nalazi se danas samo kao fragmenat u crkvi sela Arandelova kod Trebinja. Odnosi se na župana župe Vrm. Osobine ovog natpisa vežu ga sa srodnim natpisima župana Pribilše u Policama (Trebinje) i Marije sa Vidoštaka (Stolac), koji su nastali početkom trinaestog stoljeća.

M. Vego: *Novi i revidirani natpisi, GZM, Sarajevo, 1964.*

POVELJA MATEJA NINOSLAVA iz godine 1240. (str. 58) napisana u Dubrovniku 22. marta, izgleda da je djelo dubrovačkog pisara. U njoj su podaci opširniji nego u dvije ranije izdane povelje, a stavovi dati po ugledu na Kulinovu povelju su precizniji. Ovdje se insistira na represalijama u slučaju izazivanja štete. Sličnu povelju izdao je ban Ninoslav desetak godina

kasnije. Ona je po sadržaju ista, ali još opširnija. Neke razlike ipak postoje. U prethodnoj je bilo dvanaest svjedoka, a ovdje je četrnaest. Ninoslav posljednju povelju izdaje *s mojom bratijom i s mojim boljarimi*, a govori u množini: *naši kmeti, naši ljudi, naši vladalci, da vi uhranimo*, itd. Povelja je, dakle, izdana ne samo u ime bana nego i u ime njegove braće, rođene ili rodovske. Na povelji su i dva pečata, mada istovjetna. Ova povelja je, dakle, izdana u ime dva suverena, Mateja i Stjepana, u ime kolektivne vladavine vladarske kuće. Od tada takav će se običaj nastaviti u dinastiji Kotromanića.

F. Miklošić: Monumenta, XXXV.

G. Čremošnik: Bosanske i humske povelje, GZM, Sarajevo, 1948.

NATPIS ŽUPANA PRIBILŠE (str. 60) pronađen je u Policama kod Trebinja, a objavio ga je Č. Truhelka, a po njemu Lj. Stojanović. Donosimo ga ovdje na osnovu revizije čitanja što ju je izvršio Vego.

Oštećena ploča nalazi se u Zavičajnom muzeju u Trebinju.

M. Vego: Novi i revidirani natpisi, GZM, Sarajevo, 1964.

POVELJA HUMSKOG KNEZA ANDRIJE (str. 61) je ponešto prošireni dokumenat prve njegove povelje (iz 1234—1240). Obje povelje su dragocjen dokaz »srazmjerno visokog kulturnog nivoa hercegovačkog primorja u ono doba«, u kome škola Mirosavljevog evanđelja još uvijek djeluje.

Originali obje povelje nalaze se u Državnom arhivu u Dubrovniku.

F. Miklošić: Monumenta, XL.

G. Čremošnik: Bosanske i humske povelje, GZM, Sarajevo, 1948.

NATPIS DESINA RATANČEVIĆA (str. 63) spomenuli smo ranije, govoreći o zapisima, odnosno natpisima na donjem dijelu Kulinove ploče. Odvajamo ga od ostalih natpisa spomenika zbog mogućnosti da je ipak nastao nešto kasnije, za vrijeme vladavine jednog od banova sa imenom Stjepan. Takvo ime nosio je jedan Kulinov sin koji je kratko vladao, zatim brat ili rođak bana Mateje Ninoslava, te Stjepan Kotroman.

PISMO KNEZA ČRNOMIRA (str. 64) odlično odražava stanje u dubrovačkom zaleđu sredinom trinaestog vijeka. Črnomir je imao ugovor o prijateljstvu sa Dubrovčanima, ali se kršio s obje strane. Srpski kralj Uroš I pustošio je dubrovačku okolicu, ali su posljedice toga najviše osjećali ljudi kneza Črnomira, nad kojima su izvođene svakodnevno razne represalije. Humski žitelji iz Konavla i Zubaca, iz predjela od mora do Trebinja, prodavani su u ropstvo, čak i u Italiju.

Črnomirovo pismo je primjer otvorenosti u izražavanju, a nediplomatski, pamfletski ton teksta može da zagrije i savremenog čitaoca.

F. Miklošić: Monumenta, XLIII.

G. Čremošnik: Bosanske i humske povelje, GZM, Sarajevo, 1948.

ANONIM IZ ZGOŠĆE (str. 66) urezao je natpis na prekrasnom obelisku velike zgošćanske nekropole, na kojoj je pronađen i čuveni stećak što se pripisivao Kulin-banu ili Stjepanu Kotromanu. Oba spomenika nalaze se danas u vrtu Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Natpis je teško oštećen, a pokušao ga je rekonstruisati, dok je bio vidljiviji, Č. Truhelka (vid. *Kolijevka i groblje Kotromanića*, Nastavni vjestnik, Zagreb, 1914; *Studije o podrijetlu*, Zagreb, 1941).

PISMO OPĆINE POPOVO DUBROVNIKU (str. 67), kao i protestno pismo Črnomira, rječito govori o nesređenim odnosima između Dubrovčana i njihovih susjeda. Pismo je pisano na već korišćenom pergamentu te predstavlja jedini palimpsest u južnoslavenskoj diplomatskoj prepisci. Zajedno sa ugovorom kneza Radoslava, pismo popovske općine je posljednji humski dokumenat neke humske kancelarije, sve do pojave povelja i pisama braće Sankovića u drugoj polovini četrnaestog vijeka. Pitanje ove duge šutnje ostalo je u nauci veoma slabo objašnjeno.

F. Miklošić: *Monumenta*, XII.

G. Čremošnik: *Bosanske i humske povelje*, GZM, Sarajevo, 1948.

UGOVOR O PRIJATELJSTVU I RATU koji je s Dubrovčanima sklopio humski župan Radoslav, sin kneza Andrije i unuk kneza Miroslava, protiv kralja Uroša (str. 68) takođe je veoma zanimljiv dokumenat o prilikama na jugu zemlje u to vrijeme. Tekst se odlikuje jednostavnošću i preciznošću.

Original povelje čuva se u Dubrovniku.

F. Miklošić: *Monumenta*, XLV.

NATPIS IZ HUMSKOG KOD FOČE (str. 70), koji se danas nalazi na nekropoli u vrtu Zemaljskog muzeja u Sarajevu, pobudio je u svoje vrijeme veliko zanimanje historičara, jer se radilo o spomeniku jednog visokog starješine bosanske crkve. Već po jezičnoj i paleografskoj analizi moglo se vidjeti da je spomenik veoma star. Ukrasi na steli takođe govore o znatnoj starosti motiva. Na jednoj strani spomenika izrađen je simbol gosta, kao učitelja — on u jednoj ruci nosi štap kao znak dostojanstva, a u drugoj knjigu kao znak njegove funkcije. Iz natpisa se vidi da je gost Milutin umro neprirodnom smrću, vjerovatno u vremenu od 1304. do 1318. godine, u doba borbi koje su vođene sa uzurpatorima na bosanski banski prijesto, Mladenom I i Mladenom II Šubićem.

V. Skarić: Grob i nadgrobni spomenik gosta Milutina na Humskom, GZM, Sarajevo, 1934.

A. Bejtić: Povijest i umjetnost Foče na Drini, Naše starine, III, Sarajevo, 1956.

BAŠTINSKA POVELJA STJEPANA KOTROMANIĆA (str. 71) je jedan od onih interesantnih i važnih dokumenata koji su sretnim slučajem pronađeni u Kermendskom arhivu u Mađarskoj. To je prva poznata bosanska darovnica na narodnom jeziku. Počinje uobičajenom verbalnom invokacijom, a zatim se nastavlja veoma čudnovatom intitulacijom: »Az, sveti Grgur, a zovom ban Stjepan...« Takva fraza poznata je iz tri povelje ovog vladara. Smatra se da je ovakvu »mističnu formu« ban upotrebljavao u vrijeme kada je priznavao autoritet Crkve bosanske, a od 1351. godine, kada je ban zvanično priznao katoličku crkvu, on se oslovljava: »Az, ban Stipan, a zovom svetoga Grgura rab«. Kao i u ostalim poveljama do proglašavanja kraljevstva, ni u ovoj povelji nema arenge, koja se vjerojatno u ono vrijeme smatrala praznom blagoglagoljivošću, što bijaše strana Bosancima. Nema ni stavova peticije.

Prva poznata sačuvana povelja Stjepana Kotromanića izdata je u Milama bez datuma, kao i u slučaju ostalih Stjepanovih povelja. Taj nedostatak zadaje dosta muke u datiranju, u kome se stručnjaci razilaze.

Lj. Thalloczy: Istraživanja o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje Kermendskog arhiva, GZM, Sarajevo, 1906.

A. Solovjev: Vlasteoske povelje bosanskih vladara, Istorijsko-pravni zbornik, Sarajevo, 1949.

SVJEDOCI NA PRVOJ BAŠTINSKOJ POVELJI (str. 73) podijeljeni su u šest grupa, prema krajevima u kojima su živjeli. Naravno, najviše ih je iz prave, centralne Bosne i oni se nazivaju *dobri Bošnjani*. Na kraju dolaze dva dvorska pristava, od kojih je jedan

vojevoda bosanski, Vuk Štitković, dok drugi, Vitanj Tihoradić, nema titule. Među ostalim, kako se vidi iz popisa, nalaze se tepčije, župani, knezovi i čelnik. Naravno, tu je i dijak Priboje, koji je napisao ovu povelju i imenovao svjedoke u njoj. Zanimljivo je da u popisu vlastele nema predstavnika iz užeg područja Huma, iako je tada Hum bio u Stjepanovim rukama, što se vidi i iz njegove intitulacije.

Popis svjedoka daje nam lijep uvid u organizaciju banskog dvora i države moćnog bana. Od interesa su i imena potpisnika ovog darovnog akta, posebno zbog njihovih lijepih narodnih imena. Jedino ime župana Ivahna potječe iz kalendara, ali je ono ponarođeno. (Često je u Bosni zbog štovanja apostola Ivana, tvorca Apokalipse).

POVELJA IZDATA U HIŽI VELIKOGA GOSTA (str. 74) ima veliki značaj ne samo za proučavanje vladavine Stjepana I Kotromanića nego i za istoriju Crkve bosanske. U ovom dokumentu ta crkvena organizacija, anatemisana i progonjena kao heretička, istupa javno i legitimno. Ona je prvorazredni faktor u državi i bez njene potvrde akti vladara u odnosu na unutrašnje poslove države manje su vrijedni.

Pisar povelje nije se potpisao. Taj posao obavio je ovog puta nepoznati dijak iz crkvenih krugova, koji nije htio ili nije smio da istakne svoje ime. Povelja nije datirana, a njeno izdavanje stavlja se približno u vrijeme oko 1323. godine.

Lj. Thalloczy: Istraživanja.

NATPIS U CAREVCU (str. 76) iz okolice Glamoča, uklesan je na jednoj ploči, ukrašenoj starohrvatskim ornamentima. Nije sigurno da li je klesar upotrebio neku staru ploču koja je već imala reljef, ili je radio pod uticajem starih majstora, koji su baš u ovom kraju ostavili značajna ostvarenja iz sakralne, odnosno sepulkralne umjetnosti.

Č. Truhelka: Slavische Inschriften in Bosnien, Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien u. Herzegovina, Wien, 1896.

POVELJA BERISLAVA SKOČIĆA (str. 77) jedan je od rijetkih, sačuvanih dokumenata iz područja imovinskog prava. Na osnovu »voljnog zagovora« Skočić, zajedno sa svojim sinovima, daje »u djedinu« polovinu od pola imanja koje se naziva Gomila, i uzdarja konja vranca, te »dva voli svite«. Sankcija ovdje nije duhovna, kao kod darovnica vladara. Ako bi neko od Skočića ovu darovnicu porekao — »da nije Zemljičanin, a gospodinu plaća šest deset djevic'«. Sankcija je, dakle, materijalna, iako nije potpuno jasna, s obzirom na ono »šezdeset djevic'«.

Na darovnici su imena svjedoka — vlastela su, a ni jedan nema određenog zvanja, odnosno funkcije, osim samog Boroja Dobrkovića, koji je knez i kome je namijenjen dar. Ovom darovnicom povećava se broj lijepih narodnih imena, poznatih iz povelja Stjepana Kotromanića.

Dijak Ivaniš Ivanović datirao je svoj dokument na zapadni način, kojim se služila crkva bosanska — od Hristova rođenja. Ivaniš nije pripadao banskoj kancelariji, te se i njegovo pismo razlikuje od pisma pisara te kancelarije. Njegovo pismo valja vezati za neku drugu tradiciju, njegovanu u sjeverozapadnim krajevima gdje su živjeli Hrvatinići.

Lj. Thalloczy: Istraživanja.

POVELJU GRGURU STIPANIĆU (str. 79) ban Stjepan Kotromanić izdao je nakon svoje ženidbe sa kćerkom bugarskoga cara, nepoznatog imena. Na čelu bosanske vlastele koja je dovela djevojku iz daleke zemlje nalazio se veliki knez Grgur Stipanić, koji poslije uspješne ženidbene misije dobi ovom darovnicom na

poklon pet sela. Ime trećeg sela je nečitljivo, nejasno napisano. Taloci ga transliterira i transkribira kao *Unenavišćijakš*, Mazalić ga čita kao *U Nenavištu Jakeš*, a moglo bi se najprije i najpribližnije čitati sudeći po faksimilu kao *Une na višn' Jakeša*.

Darovnica je izdana u vrijeme u kome je ban vladao ne samo svojom očevinom nego i oblastima sjeverne Bosne, što su ranije držali Stevan Dragutin i Mladen Šubić. Dokument potvrđuju svjedoci. Osim onih iz centralne Bosne, od Zagorja, od Rame, od Usore, od Soli i od Trebotića, javljaju se feudalci iz Neretve, od Duvna i iz Donjih krajeva, što znači da je proširio svoju teritoriju ne samo u Humu nego i u današnjoj zapadnoj Bosni, u zaleđu grada Splita.

Garanciju za ovu darovnicu daje crkva bosanska, kao i za onu izdanu Vukoslavu Hrvatiniću, sinu ključkog kneza Hrvatina, brata Grgura Stipanića, što nas uvjerava da su porodice Hrvatina i Grgureva priznale autoritet bosanskih *krstijana* kao najveći i najsigurniji.

DIJAK PRIBISAV (str. 80) napisao je na kraju banove darovnice knezu velikome Grguru Stipaniću, koju su izdali braća Stjepan i Vladislav Kotromanići, krupnijim slovima, jezgrovito i efektno: »A se pisa Pribisav, dijak bana Stipana — koji držaše od Save do mora, od Cetine do Drine...« Ova skladna fraza odvaja se prilično od teksta, te je slobodno možemo pripisati dosjetljivosti dijakovoj, i odvojiti od povelje.

Pismo Pribisavljevo ne razlikuje se inače od uobičajenog pisma banske kancelarije, kao ni jezik pisara. Međutim, njegov se pravopis u izvjesnoj mjeri odvaja od ranije prakse — dok smo do tada mogli naslutiti ikavski izgovor u pisanju *jata*, ovdje je on dosljedno zamijenjen vokalom *i*, što je dokaz sve jačeg prodora narodnog jezika.

Lj. Thalloczy: Istraživanja.

NATPIS O ČOVJEKU KOJI JE ŽIVIO USPRAVNO (str. 81) pronađen je u okolici Turbeta kod Travnika. Urezan je na velikom kamenu u obliku ploče, koja se sada čuva u Zavičajnom muzeju u Travniku. Epitaf je objavio i spomenik opisao Č. Truhelka 1894. godine, u GZM. Novu analizu teksta dao je u istom časopisu za 1943. godinu Jakov Krajinović, koji je ispravio neke očite greške u Truhelkinom čitanju, ali je sam unio suviše neprihvatljivih interpolacija u rekonstrukciji teksta. U našem čitanju držali smo se samo onoga što je evidentno u tekstu epitafa — rekonstrukcija obuhvata minimalne zahvate što proizlaze iz konteksta.

M. Dizdar: Pečatom zlatnim pečaćeno, II, *Život* 2—3, Sarajevo, 1968.

JELISAVETA KOTROMANIC, unuka ugarsko-hrvatskog kralja Stjepana V, kćerka Katarine i srpskog kralja Stjepana Dragutina, a žena bosanskog bana Stjepana Kotromana, izdala je ovu povelju (str. 82) u početku vladavine mladog sina Stjepana, u cilju učvršćivanja njegove vlasti.

Original povelje na pergamentu nalazi se u Narodnom muzeju u Budimpešti.

Lj. Thalloczy: Istraživanja.

M. Dizdar: Pečatom zlatnim pečaćeno, II, *Život* 2—3, Sarajevo, 1968.

NATPIS NA VIJENCU PEČATA Stjepana Kotromanića (str. 83) izrađen je u obliku friza koji teče u dva kružna vijenca oko predstave lika bana — on jaše na konju, sa kacigom na glavi, u oklopu oko tijela, sa štitom u lijevoj ruci, a kopljem u desnoj. Natpis na vijencu ovog pečata najcjelovitiji je i najljepše stilizirani natpis na bosanskim pečatima. Ali, sam pečat nije i najljepši. Prijestolni pečat kralja Tvrtka Prvog je mnogo ljepši — misli se da je najumjetničkije izrađen pečat u srednjem vijeku uopće.

EVANĐELJE DIVOŠA TIHORADIĆA (str. 84) napisao je i umjetnički opremio nepoznati dijak, najvjerojatnije neki Završanin, zemljak Divošev, koji je imao svoju baštinu u bosanskom zaleđu Splita. Kodeks je pisan crkvenoslavenskim jezikom, sa primjesama živog narodnog govora, poznatog i iz dvorskih listina i lapidarnih natpisa. U njemu se nalazi glosa o krinu i bilješke o vlasniku knjige. Patareni su sebe upoređivali sa ljiljanom u polju, a predstavu ovog cvijeta kao svoj simbol rado su uplitali u reljefe na stećcima. Ovo evanđelje odlično je opremljeno iluminacijama i po svoj prilici najljepši je likovni spomenik bosanskog srednjeg vijeka, ako izuzmemo Mirosavljevo evanđelje. Minijature u ovom rukopisu predstavljaju ljudske likove, životinje apokaliptičnih oblika i biljne preplete. Simboli evanđelista, kao i u većine bosanskih rukopisa, dati su u obliku životinja, što se može vidjeti po liku apostola Marka koji je prikazan u obliku lava. Divoševo evanđelje nedavno je pronađeno i zahvaljujući tome danas likovni eksperti imaju mogućnost da nam predstave novu sliku bosanskog minijaturnog slikarstva, za čiji cjeloviti prikaz nedostaju primjerci iz trinaestog i početka četrnaestog vijeka, iz kojeg je upravo Divoševo evanđelje.

Divoš Tihoradić se spominje u dvije povelje Stjepana Kotromanića, u prvoj među svjedocima iz Završja, 15. avgusta 1332, a u drugoj, u funkciji pristava na dvoru, 15. marta 1333. godine.

Divoševo evanđelje pronašla je jedna naučna ekipa 1960. godine u crkvi Svetoga Nikole, u Podvrhu kod Bijelog Polja, u Crnoj Gori. U onom istom kraju iz koga su upravo u Divoševo vrijeme dolazile anateme pravoslavne crkve na Bosance, »triklete babune«, a među njima i kletve na samog bana Stjepana Kotromanića, na čijem je dvoru živio Divoš Tihoradić kao dvorski pristav. Igrom slučaja nešto slično se dogodilo i sa većinom ostalih bosanskih rukopisa — dospjeli su u Rim, Veneciju, Petrograd, i druga mjesta, centre katoličanstva i pravoslavlja. Ipak, to nije samo slučaj — osiromašeni Bosanci poslije propasti svoje zemlje 1463, odnosno 1482. godine, lutali su kao iseljenici svije-

tom i ove dragocjene spomenike svoje kulturne baštine otuđivali prodajom.

J. Đurić i R. Ivanišević: *Jevanđelje Divoša Tihoradića, Zbornik radova vizantološkog društva, knj. 7, Beograd, 1961.*

P. Anđelić: *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine (Doba srednjovjekovne bosanske države), Sarajevo, 1966.*

POVELJA STJEPANA KOTROMANIĆA DUBROVČANIMA (str. 85) od 15. avgusta 1332. godine, reguliše odnose između Bosanaca i Dubrovčana, kao neposrednih susjeda. Ona je rezultat mjera koje su nastale poslije niza sporova pravnog karaktera. Nije sačuvan original ove povelje, koju je pisao »dijak veliki slavnoga gospodina bana Stjepana«. Prepis povelje donijeli su u Dubrovnik dubrovački poklisari Luče Marka Lukarević i Felič Matin Peličević »kako je zakon bio među gospodom bosanskom starom i od počela svetopočivša, da se ne pomete, pače da se zna — ovoj da hrani gospodin ban u svoju kuću, a drugi hrisovoj da hrani... Stjepan

Svjedoci na povelji izdatoj Dubrovniku (str. 86) nisu više specificirani po pojedinim zemljama kao ranije, osim što su posebno navedeni svjedoci iz Završja, iz nepoznatih razloga. Samo dva lica posebno su izdvojena s obzirom na njihovo zvanje: veliki vojevoda Vladislav Galešić i dijak veliki Priboje. Ovdje se prvi put spominje i jedan svjedok iz jugoistočnog Huma — Mioten Draživojević, poznat iz nekih kasnijih spomenika. Za nas je ovdje ipak najinteresantnije ime jednog plemića iz Završja — Divoša Tihoradića (dubrovački pisar ga pogrešno piše Tihoradović, a u povelji izdanoj sljedeće godine još pogrešnije Tihoranić). Zahvaljujući ovoj povelji mi smo sigurni da je vlasnik krasnog evanđelja pronađenog nedavno u crkvi sv. Petra kod Bijelog Polja istovetan sa Divošem Tihoradićem iz Završja, koji je u povelji iz 1333. naveden među svjedocima sa dvora, kao dvorski pristav.

Fr. Miklošić: *Monumenta, LXXXV.*

NATPISI IZ POJSKE (str. 87 i 90) uklesani su u nadgrobnu ploču, koja se sastoji od dva dijela, dosta oštećena. Nalazi se u Zavičajnom muzeju u Travniku. Ploču je pronašao u selu Pojskoj Ć. Truhelka i natpis objavio sa mnogo grešaka u *Glasniku Zemaljskog muzeja* još 1894. godine, ne primjećujući da se radi o dva epitafa. Reviziju Truhelkinog čitanja izvršio je J. Krajinović u *Glasniku* od 1943. uglavnom uspješno, a njegov historijski komentar je veoma zanimljiv. Krajinović pretpostavlja da su epitafe pisali patareni svom uglednom starješini Dragaju.

Tekstove koje donosimo objavljujemo prema vlastitim ispravkama ranijih čitanja (Pečatom zlatnim pečaćeno, IV, *Život* 9, *Sarajevo* 1968).

TEKST O ZGORENJU SVIJETA (str. 88) glavni je dio povelje kojom Stjepan Kotromanić 1333. ustupa »sa koristju i ljubovju« Stonski Rat i Prevlaku (poluotok Pelješac) Dubrovčanima. Taj klasični komad Humske zemlje, na kome su se nalazili i najstariji kulturni spomenici, zadobio je ban izgleda već na početku svoje vladavine, i tako proširio svoj uticaj i granice patarenstva, koje je i ranije u Humu imalo svojih pristalica.

Ban Stjepan Kotromanić je proširio Bosnu do neslućenih razmjera, ali ju je i ekonomski i kulturno unaprijedio. U kojoj mjeri je taj napredak bio snažan, pokazuje činjenica da je prvi od bosanskih vladara kovao svoj novac. Ostvarujući postepeno ali sigurno planove na jačanju Bosne, ban je činio i izvjesne kompromise, za koje je smatrao da mu ne štete, kao što je i ova prodaja Stonskog Rata — za njega je ban dobijao pet stotina perpera godišnje — *do zgorenja svijeta!* Čak ako ban i njegovi nasljednici i ne bi bili gospodari Huma, taj bi se dobitak njima davao, naravno — *do zgorenja svijeta...*

Zgorenje svijeta znači propast svijeta, o čemu govori bosansko apokrifno evanđelje, poznato

pod imenom *Tajna knjiga*. »Zgorenje svijeta« dogodilo bi se na kraju »sedmog vijeka«, kao što se to kazuje u pomenutoj knjizi, kroz usta Isusa: »Otac moj dopustio je Satani da vlada sedam dana, koji su sedam vijekova«. Po toj računici svijet bi propao negdje 1492. godine, pa su mnogi nasljednici bosanskog bana imali ipak vremena da vuku stalnu korist od ove prodaje Stona — *do zgorjenja svijeta!*

O propasti svijeta govore i druge verzije bosanskih tekstova apokalipse, a o tome se kazivalo i u nekim rukopisima stare hrvatske književnosti, što se može vidjeti i u *Bernardovom lekcionaru iz 1495*. To zgorenje svijeta pozna zapadna crkva kao misu za pokojnike pod imenom *Dies irae*.

Povelja ima svečani stil ne samo u svom glavnom dijelu nego i u svojim završnim podacima. Ban Stjepan je ranije uredio sve značajnije odnose sa Dubrovnikom, a ova darovnica, izdana pod Srebrenikom, kao da predstavlja krunu tih dobrosusjedskih odnosa. Zato ban stavlja na povelju svoj zlatni pečat i naglašava da povelje piše u četiri primjerka, dvije latinskim i dvije ćirilskim pismom — sve pečaćene zlatnim pečatima!

Na žalost, ni jedan od ovih originala nije sačuvan do danas, pa ni njihovi zlatni pečati. Vjerovatno je dubrovački pisar izmijenio znatno i jezik povelje, što u izvjesnoj mjeri umanjuje njezinu vrijednost u tom pogledu.

F. Miklošić: Monumenta, LXXXIX.

Đ. Sp. Radojičić: Razvojni luk stare srpske književnosti, Novi Sad, 1962.

NATPIS GOSPOJE KATALINE pročitao je sa fragmenata jednog razbijenog stećka u Vranjevu selu, u Neumu, na hercegovačkoj obali Jadranskog mora. Ostaci ovog zanimljivog spomenika pronađeni su među pedesetak stećaka neumske nekropole, čiji su nadgrobni kamenovi dosta oštećeni, a ima ih i potpuno razbijenih. Neki stećci upotrebljeni su za gradnju ceste, a

neki služe umjesto kolobrana uz cestu. Na nekropoli su se nekada nalazili spomenici humske porodice Nikolića, ali su do danas pronađena samo dva stećka sa natpisima — gospođe Kataline, supruge kneza Nikole, kćerke bana Kotromana i sestre bana Stjepana Kotromanića, te spomenik njenog sina Vladislava Nikolića. Dok je drugi stećak dobro očuvan, na prvom je bilo veoma teško rekonstruisati natpis.

Epitaf na grobu Kataline Kotromanićke i njenog muža, kneza Nikole, napisao je njihov sin Vladislav, a nepoznati klesar je veoma vješto uklesao u kamen njegov sadržaj. Taj veoma oštećeni natpis rekonstruisao je Marko Vego.

Sudeći po sadržini natpisa, Katalina je sahranjena u isti grob u kome je pokopan i njen muž Nikola. Ban Stjepan je priključio ovaj dio Huma svojoj državi poslije 1322. godine, i vjerojatno nakon toga stupio u rodbinske veze sa svojim vazalom, »slugom« knezom Nikolom. Vego zato računa da je Katalina umrla negdje sredinom XIV stoljeća, nakon smrti njenog muža.

O nekropoli u Vranjevu selu i nalazima na njoj M. Vego je pisao u radnji Novi i revidirani natpisi iz Hercegovine, u Glasniku Zemaljskog muzeja u Sarajevu, 1961. godine.

O TRI DOBRA I JUNAČKA DJELA koja učini Vuk Vukoslavić govori povelja Stjepana Kotromanića koju je zajedno sa bratom Vladislavom izdao knezu Vuku i bratu mu Pavlu. Kao što je to kasnije uobičajeno i u našoj narodnoj pjesmi, u toj darovnici nabrajaju se Vukovi podvizi, koje on učini »u vjernoj službi za svog gospodina«, zbog kojih mu se potvrđuje vlasništvo nad zemljama Banice i Peći. S obzirom na činjenice navedene u povelji, dokumenat se stavlja u 1351. godinu. Podvizi o kojima govori povelja vezani su za ratovanje što su ga Bosanci vodili u Raškoj protiv mladog kralja Dušana, kao i kasnije borbe koje je Dušan kao car vodio u Bosni protiv »bezbožnih i po-

ganih babuna« — bosanska vojska u Polimlju bila je opustošila čak i jedan manastir!

Lj. Thaloczi: Istraživanja.

M. Dizdar: Pečatom zlatnim pečaćeno, II, Život, 2—3, Sarajevo, 1968.

KNEZ VLADISLAV STJEPANOVIĆ (str. 93) izdao je povelju Vlatku Vukoslaviću, uz svjedočenje »dvanaest dobrih Bošnjana« u Suhoj, na Prozračcu, »kada grediše najprvo godpodin ban Tvrtko u Hlmsku zemlju«. Vukoslavić je požurio da potvrdi stare privilegije odmah poslije smrti bana Stjepana, a garanciju mu prvenstveno daje najstariji nasljednik iz porodice Kotromanića, Vladislav, zajedno sa ženom Jelenom, i sinom Tvrtkom. Prije ove povelje izdana je još jedna, ali Vlatko Vukoslavić izgleda nije bio zadovoljan te je tražio novu. Umrli ban nije imao sina, te ga je naslijedio Vladislavljev sin, ali on nije sam mogao zbog mladosti da pruži garancije koje su pojedini feudalci tražili. Možda bi ova patromonijalna praksa trajala i duže da ubrzo Vladislav nije umro, a Tvrtko čvrsto prigrabio vlast u svoje ruke.

Sankcija u povelji V. Kotromanića duhovnog je a ne materijalnog karaktera, kao i u većini povelja bosanskih vladara. U ovom slučaju je nešto obimnija, proširena vjerojatno pod uticajem novih prilika, u kojima je i katolička crkva imala više uticaja.

Lj. Thalloczy: Istraživanja.

POVELJU IZDANU U SUHOJ na Prozračcu (str. 95) napisao je dijak Dražeslav, jedan od najboljih pisara i stilista u istoriji bosanske državne kancelarije uopće. Iz ove prve njegove poznate povelje saznajemo da je bio »prvo dijak velikoslavnoga gospodina bana Stjepana«, što naglašava i u drugoj povelji, izdatoj odmah zatim, u istom mjestu. Povelju izdaje, u stvari, knez Vladislav zajedno sa svojom ženom Jelenom, ba-

nom Tvrtkom i knezom Vukom. Zasluga je Dražeslava što je znao da podvuče značaj ovog događaja, kada mladi ban »grediše najprvo u Hlmsku zemlju«. Već u ovoj drugoj povelji Dražeslav nije samo obični *dvorski dijak* nego i *nadvorni pisac*, kojega novi ban, mladi Tvrtko, u oduševljenju lično časti peharom vina sa dvorske trpeze. Dražeslav je taj momenat zabilježio u povelji, rušeći zakone što mu ih je propisivao formular dokumenta. Ovaj dio povelje možemo zato tretirati kao njegov lični, autentični tekst.

Lj. Thalloczy: Istraživanja.

STANAK U MILAMA (str. 96) kao što se vidi iz povelje, održan je poslije povratka kneginje Jelene Šubičke Kotromaničke iz Ugarske, u kojoj je boravila u vezi sa promjenom izvršenom na banskoj stolici u Bosni. Da bi se stvari uredile, Jelena je morala pristati na dosta teške ustupke, kao što je predaja Završja i Humske zemlje, koju je kralj Ljudevit tražio u miraz. Stanak u Milama primio je izvještaj kneginje na znanje, a iskorišćen je i za saglašavanje ugovora između vladara i njegovih vazala, mada još nije pronađen nijedan dokumenat iz kojega bi se vidjelo kakve je sve obaveze davao vazal vladaru. U ime banske vlasti povelju koju donosimo izdao je najstariji član nasljedne vladarske porodice Kotromanića, kneginja Jelena, a ne ban Tvrtko. I ovu povelju napisao je dijak Dražeslav, datirajući je na stari bosanski način »ot porojenja božija...«, po ugledu na dokumente zapadnih kancelarija. Original dokumenta nalazi se u Mađarskom narodnom muzeju u Budimpešti.

Lj. Thalloczy: Istraživanja.

DIJAK BRATOJE napisao je epitaf Pribislavu Pe-tojeviću po strogom formularu, ali je ipak uspio da nam kaže ono što je najbitnije za ličnost pokojnika

(str. 98). Datiranje ovog spomenika izvršeno je po podatku o službi banu Tvrtku, kao što je to slučaj i sa nekim drugim spomenicima toga vremena.

Š. Bešlagić: Kalinovik, Sarajevo, 1962.

O KAŽNJAVANJU PETRA I PAVLA (str. 99) govori pismo bana Tvrtka, sačinjeno povodom pritužbi Dubrovnikana. Malo je u našim arhivima sačuvano dokumenata ove vrste iz srednjeg vijeka, te je Tvrtkov odgovor značajno svjedočanstvo o svakodnevnoj, praktičnoj pismenosti svog vremena. Ona se tu ne kreće u strogim formularima državne diplomatike i njenih uklođenih okvira, te je u stilu slobodna, a u jeziku bogata. Tvrtkovo pismo sačuvano je u prepisu Živote Parmezana, a objavio ga je prvi M. Pucić u zborniku *Spomenici srpski* (II, 27. Beograd, 1862).

NATPIS U ZAUŠJU (str. 101) nastao je poslije 1357. godine, u kojoj je Tvrtko ustupio zapadni dio Huma, od Cetine do Neretve, ugarskom kralju Ljudevitu I, kao miraz koji je pripadao njegovoj rodici Elizabeti, što se udala za Lojoša. Pisac natpisa na dvoru Masna nije imao mjesta da zapiše i svoje ime, iako je to namjeravao.

Š. Bešlagić: Stećci u Blidinju, Zagreb, 1959.

M. Vego: Novi i revidirani natpisi, GZM, Sarajevo, 1961.

TVRTKOVA POVELJA VLATKU VUKOSLAVIĆU (str. 102) počinje iznimnom invokacijom »U ime boga svemogućega«. Tvrtko se tada učvrstio na banskoj stolici, jer dolazi prvi kao izdavač povelje, a za njim brat Vuk i najzad mati, Jelena Šubićka. Između ostalih svjedoka u oči pada ime Vlaja Dobrovojevića, poznatog iz vremena Stjepana II, kao ugledne osobe koju ana-

temišu raški popovi, zajedno sa nekim bosanskim hereticima. Tu su i Miloš i Sladoje, sinovi Divoša Tihoradića, vlasnika čuvenog evanđelja.

Pisac povelje dijak Dražeslav dao je podosta individualnih crta u pisanje dokumenta. On je, na primjer, unio upravni način govora, što predstavlja jedinstven slučaj u bosanskoj diplomaciji. On piše: »Nego li živi u toj vjeri našoj... A služi vjerno našem gospodstvu!...« Jedino u ovoj povelji fungira kao svjedok i jedna žena — u banske i kraljevske povelje ulazile su kao svjedoci samo žene iz vladarske porodice.

Lj. Thalloczy: Istraživanja.

DIJAK IZ KALESIJE (str. 104) izrazio je lijepo jednu prastaru istinu, koja se često potvrđuje u životu. Zbog te istine rezignirao je i Dragac Tihmilić. Sličan tekst, ali drugog značenja, uklesan je na stečku Dabiživa Draškovića, u istom mjestu.

C. Hoermann: Epigrafische Denkmaeler aus dem Mittelalter, WMBH, Wien, 1895.

EPITAF KNEZA VLADISLAVA NIKOLIĆA (str. 106) napisao je dijak Pomoćan, u Vranjevu selu kod Neuma. Njegov spomenik nalazi se u blizini stečka što ga je ranije sam podigao majci Katarini, sestri bana Stjepana Kotromanića I.

A. Benac: Srednjovjekovni stećci od Slivna do Čepikuća, Anali Historijskog instituta JAZU, Dubrovnik, 1953.

POVELJA O PRIJATELJSTVU (str. 107) izdata je u Dubrovniku, poslije velikih neprilika i ratnih operacija u kojima se našao mladi ban Tvrtko. Od njega se odmetnuo brat Vukić, uz pomoć nekih feudalaca, te je Tvrtko morao da napregne sve snage dok Vukića

nije satjerao u Dubrovnik. Kada je tamo stigao, brat je već bio našao drugo utočište. U Dubrovnik je ušao svečano i tu boravio nekoliko dana, okružen pažnjom i nagrađen počastima građana republike svetoga Vlaha. Ugovor koji donosimo rezultat je ugleda koji je Tvrtko ponovo stekao u zemlji i van nje.

F. Miklošić: Monumenta, CLIX.

DIJAK DRAŽESLAV (str. 109) napisao je svoju posljednju povelju u Dubrovniku, nakon slavodobitnog Tvrtkovog povratka u zemlju, odnosno ugušivanja pobune bosanskih plemića. Dražeslav je vjerno pratio Tvrtka na svim njegovim pohodima i bio svjedok svih intriga, pobjeda i poraza. U poznim godinama, na kraju svoga života, dijak Dražeslav je ipak ovdje u Dubrovniku htio da istakne svoje znanje, te je povelju Dubrovčanima pisao pažljivo i kićeno, naročito ukrašavajući pojedina slova svog manuskripta. Radeći na povelji Dubrovniku prije četrnaest godina bio je ushićen Tvrtkovim optimizmom, pa, kada mu Tvrtko pruži ispred sebe pehar vina — i to zapisa. Sada, prezasićen događajima, na kraju svog puta, umoran, on skromno kaže da je njegova vješta ruka ipak malo korisna — nalazio se suočice okrenut prema smrti. I kao što je nekada u Prozračcu, kada je Tvrtko boravio prvi put u Humskoj zemlji, njegovo oduševljenje bilo umjesno, sada je njegova rezignacija imala svoje puno opravdanje.

Original povelje dijaka Dražeslava nalazi se u Državnom arhivu u Dubrovniku.

F. Miklošić: Monumenta, CLIX.

POVELJA PAVLU VUKOSLAVIĆU (str. 110) unosi novo svjetlo u odnose vladara prema vazalu. Desilo se da je i pored svih zaklinjanja Vlatko Vukoslavić okrenuo leđa mladom banu Tvrtku i izručio grad Ključ sa okolicom mađarskom kralju Lajošu, u najkritični-

jem vremenu pred kraljev upad u Bosnu. U zamjenu za ovaj posjed Vlatko je dobio grad Bršćanovac u bje-lovarskoj županiji. Potomci Stipanića — Hrvatinića nisu se, dakle, jednako odnosili prema centralnoj vlasti bosanske banovine. Sin Vukca Hrvatinića Hrvoje postigao je kasnije u bosanskoj kraljevini najveća zvanja i priznanja, a brat Vlatka Vukoslavića, Pavle, takođe je ostao vjeran Tvrtku, što pokazuje i ova povelja iz 1367. U ovoj povelji Tvrtko je energičan. Ne zadovoljava se više samo duhovnom anatemom u slučaju nevjere, nego spominje čak i odsijecanje glave, kaznu smrću, ukoliko bi nevjera poprimila značaj izdaje.

Lj. Thalloczy: Istraživanja.

EPITAF IZ PREMILOVA POLJA (str. 111) isklesan na stećku Stipka Radosalića, jedan je od najljepših u bosanskoj epigrafici. Čitan je i objašnjavan mnogo puta, ali je prva transkripcija ostala na snazi, a prvi komentar najzanimljiviji.

M. Bijelić: Stari bosanski natpisi u Premilovom polju, GZM, Sarajevo, 1890 (III).

M. Dizdar: Pečatom zlatnim pečaćeno (V), Život 11—12, Sarajevo, 1968.

NEPOZNATI DIJAK IZ POLIMLJA (str. 112) napisao je rodoslov prve srpske vladarske loze, sa očitim ciljem da obrazloži legitimno pravo bana Tvrtka na srpsku kraljevsku krunu, kojom se krunisao u Mileševi. Kao izdanak nemanjičke loze po tankoj ženskoj liniji, on je imao prednost pred knezom Lazarom i ostalim savremenici-ma iz Srbije. Ovaj spomenik srednjovjekovne pismenosti iz Polimlja ima veliku vrijednost kao prvi domaći rodoslov. Pisan je na tadašnjem bosanskom državnom području, za potrebe bosanske sredine.

Đ. Sp. Radojičić: Doba postanka i razvoj starih srpskih rodoslova, Istorijski glasnik, 2, Beograd, 1948.

D. Pavlović i R. Marinković: Iz naše književnosti feudalnog doba, Sarajevo, 1959.

NA NEKROPOLI GORICA, na putu od Stoca prema Radimlji, bio je sačuvan epitaf županice Rudine, ali necjelovit, dosta oštećen (str. 114). Čitali su ga V. Vuletić Vukasović (1883. godine), K. Herman (1892. i 1894. godine), Č. Truhelka (1891) i M. Vego (1962), sa manje ili više uspjeha. Naše čitanje je samo jedan novi pokušaj.

Spomenik je otesan u obliku sanduka, koji je kasnije mnogo oštećen.

MILAT PRIPČINOVIĆ (str. 115) ostavio je poruku na komenom sarkofagu pod koji je legao. Možda taj natpis, upućen potomstvu, nije naročito mudar, ali za zavještača predstavlja veliku istinu iz koje se može i drugi naučiti — ona veoma dobro odražava vrijeme u kome je nastala.

Stećak je postavljen u Živanju, u gornjem slivu rijeke Neretve, prema Nevesinju.

M. Vego: Zbornik, III, 179.

GLOSE NEPOZNATOG PATARENA (str. 116) objavio je R. Grujić 1937. godine u *Belićevom zborniku*, opisujući jedno do tada nepoznato bosansko evanđelje, pronađeno u Vrutoku kod Gostivara (zbog čega ga nazivaju i *Vrutoškim rukopisom*). Najzanimljiviji prilozi u ovom manuskriptu jesu kratke glose. One govore o ljudima tog vremena i njihovom pogledu na vjerske i političke prilike. Jedna glosa se nalazi ispod teksta devete glave evanđelja po Mateju. Prepisujući mjesto u kome se govori o tome kako je Isus našao Mateju »na mitnici«, na carinarnici, nepoznati bosanski krstijanin našao se pobuđen da umanji ugled pravoslavnih patrijarha, tumačeći u posebnom crnom okviru značenje riječi *mitnica*. Po njemu, to je mjesto gdje se patrijarsi postavljaju mitom na visoke vjerske položaje. Taj podatak o podmićivanju srebrom i zlatom kao da

je bio odgovor onim raškim rukopisima u kojima su anatemisani bosanski krstijani i krstijanice (patareni), kao heretici što služe đavolu. Druga glosa govori o glosatoru, iako se njegovo ime ne spominje. Glosator se obraća »prepodobnejšem Ratku«, nekom visokom starješini crkve bosanske, koji je zanemario svog dijaka, »gladnog siromaha«. Ratko je vjerovatno u to vrijeme bio *gost*, ili *veliki gost*, jer ga već 1393. godine iz *Batalovog fragmenta* znamo kao episkupa, odnosno *djeda*, vrhovnog starješinu crkve bosanske. Kritikujući pravoslavne patrijarhe možda je nepoznati glosator, bogumilski dijak, aludirao i na same starješine crkve bosanske, koja je već u to vrijeme odstupila od mnogih svojih socijalnih učenja, a njene starješine učestvovala u vlasti uz pojedine feudalce.

R. Grujić: Jedno jevanđelje bosanskog tipa XIV—XV veka, *Belićev zbornik*, Beograd, 1937.

A. Solovjev: Vjersko učenje Bosanske crkve, Zagreb, 1948.

EPITAF DRAGOJA JUNOTIĆA (str. 117) nalazi se urezan u mramoru na putu iz Priboja u Peljave, u zborničkom kraju. Nadimak pokojnika i isticanje imena njegove plemenštine donekle ga izdvaja od sličnih natpisa ove vrste. Ovome natpisu približava se epitaf u Tutnjevcu, u predjelu između Bijeljine i Zvornika, takođe uklesan u jednu tumbu, koja je 1889. godine služila kao korito za česmu. On do kraja nepročitan glasi:

A se leži Dragileh,
plemeniti Dragoljčanin,
na svojoj zemlji...

A postavista dva sina
Dragi i Bogdan...

Č. Truhelka: Natpisi iz sjeverne i istočne Bosne, GZM, Sarajevo, 1895.

POVELJA O KRUNISANJU DVOSTRUKOM KRUNOM (str. 118) je najsvetiji dokumenat bana i kralja Tvrtka, kojim tek proglašeni kralj potvrđuje Dubrovčanima sve ugovore i privilegije ranijih bosanskih i srpskih vladara. S obzirom na svoje nemanjićko porijeklo preko ženske linije, Tvrtko se bez ozbiljnog protivljenja srpskih oblasnih gospodara proglasio ne samo bosanskim nego i srpskim kraljem i mada katolik, možda u duši pataren, krunisao dvostrukom krunom (*sugubim vijencem*) u pravoslavnom manastiru Mileševa. Kasnijim priključivanjem nekih hrvatskih zemalja njegova se država neće više prostirati od Cetine do Drine, nego od Zadra do Kotora, gotovo od Zadra do Skadra. Tada nije više samo kralj Bosanaca, nego i Srba i Hrvata, a njegovo kraljevstvo zauzimaće ogromno središnje područje današnje naše države.

Novi Tvrtkov dijak, logotet Vladoje, bio je izvrstan pisar, koji je dokumente radio na odličnom materijalu. Vladoje je u bosansku kancelariju uveo raški stil, a njegov vokabular ima mnogo crkvenih riječi. Vladoje je ipak poštovao izvjesne specifičnosti iz tradicije bosanskog načina pisanja. Ni Vladoje ne stavlja na svoju povelju znak krsta kao simboličnu invokaciju, iako bi to mogao s obzirom na to da se dokumenat ne izdaje »pro foro interno«.

Povelja kralja Tvrtka, iz koje donosimo samo prvi, svečani dio, čuva se danas u Državnom arhivu u Dubrovniku.

F. Miklošić: *Monumenta*, CLXXXII.

G. Čremošnik: *Bosanske i humske povelje, II*, GZM, Sarajevo, 1950.

EPITAF GOSPODE RADAČE (str. 120) poznat je odavno i dopunjavan više puta. Jireček je prvi tačno pročitao natpis i naučno ga osvijetlio. Vego je upozorio na neke nove historijske komponente u vezi sa natpisom, a posljednje temeljito čitanje epitafa obavio je Š. Bešlagić.

Nešto поближе o pokojnici, Polihraniji — Radači Čihorić, rođenoj Draživojević, ne može se reći jer zato ne postoje historijski podaci. Njen muž Nenac i njegova braća, Vlatko, Dabiživ i Stipko, pripadaju uglednoj porodici Čihorića, koji su imali znatnu ulogu u političkom životu Trebinja i Huma. Polihranijin otac Milten i brat kaznac Sanko, spadaju među prve bosansko-humske vlasteoske osobe, a njihova porodica Draživojevića dugo vremena je imala značajnu ulogu u bosanskoj državi.

Natpis je uklesan u visokom kamenom sanduku na nekropoli u Veličanima, u Popovom polju.

K. Jireček: *Die Edelleute von Hum, WMBH, Wien, 1895.*

M. Vego: *Novi i revidirani natpisi, GZM, Sarajevo, 1962.*

Š. Bešlić: *Popovo (Srednjovjekovni nadgrobni spomenici BiH, sv. VIII), Sarajevo, 1966.*

NATPIS U VRHPOLJU (str. 121) urezan je na jednoj kamenoj tumbi, a govori o županu Medulinu, koji je živio u predjelu Ljubomira, istočno od Trebinja, možda negdje sredinom XIV vijeka. Ovaj epigram o štedrosti i nesebičnosti jedinstven je u bosanskoj epigrafici.

M. Vego: *Zbornik, II, 117.*

GRAD SVETI STEFAN (str. 122) sagradio je kralj Tvrtko 1382. godine u župi Dračevica, na mjestu gdje je kasnije izrastao sadašnji Herceg-Novi. Grad je trebalo da bude glavna luka za trgovinu sa Srbijom, Dalmacijom i Hrvatskom, ali su se Dubrovčani žestoko oduprli razvoju ove luke zbog zaštite monopola soli što su ga imali u svojim rukama. Povelju je pisao logotet Vladoje, a potvrdili su je najugledniji Bošnjaci što su se zatekli u dvoru Bišću, pod Blagajom u Humu.

F. Miklošić: *Monumenta, CXC.*

EPITAF RADANA HRANIĆA (str. 124) »dobrom Bogdanu Ozrinoviću, dobrog Domše Ozrinovića sinu« i pored mnogih pokušaja nije do kraja i u potpunosti pročitao. Ipak, i ovako krnj, natpis predstavlja misaonu cjelinu i spada među najljepše u svojoj vrsti.

Ć. Truhelka: *Slavische Inschriften in Bosnien*, WMBH, Wien, 1896.

NATPIS ŽUPANA PRIBILA u Dobrunskoj crkvi (str. 125) napisan je 1383. godine, a potpisao ga je njegov sin, veliki župan Petar, koji se zamonašio pod imenom Jovan. Natpis je ispisan a freske izrađene u tradiciji istočne crkve kojoj su pripadali ovi dobrunski feudalci. Freske predstavljaju portrete porodice bosanskog kralja Tvrtka, a sačuvan je i portre župana Pribila. Kraj oko Dobruna pripao je Bosni u vrijeme vladavine kralja Tvrtka, a poslije su njime vladali članovi porodice Jablanića — Pavlovića, čija je vladavina ostavila bosanski pečat i uvela bosanske tradicije u život stanovništva. To se naročito dobro vidi po mnogobrojnim stećcima što su se docnije nanizali i oko same Pribilove crkve.

Lj. Stojanović: *Stari srpski zapisi i natpisi*, I, 154, Beograd, 1902 (*Starine*, II, Zagreb, 1885).

Đ. Mazalić: *Starine u Dobrunu*, *Glasnik Hrvatskog zemaljskog muzeja*, Sarajevo, 1942.

NATPIS IZ BUJAKOVINE (str. 126) na lokalitetu Biljeg u fočanskom kraju objavio je Truhelka, ali ga nije uspio pročitati do kraja. Spomenik je ukrašen reljefom konjanika i figurom žene s djetetom. Epitaf na veoma jednostavan način govori o sudbini čovjeka — posljednji njegov put jednak je i kmetu i vitezu!

Ć. Truhelka: *Natpisi iz sjeverne i istočne Bosne*, GZM, Sarajevo, 1895.

PISMO DABIŽIVA ČIHORIĆA (str. 127) jedan je iz niza sličnih dokumenata koji nam može ponešto reći o nivou pismenosti vlastele i vlasteličića onog doba. Kao što je nekada Stipko Čihorić vojevao za svoj račun u dubrovačkoj službi, tako je i drugi član ove čuvene humske vlasteoske porodice radio u službi dubrovačkih gospara. Dabiživu nije uspio nekakav pothvat u dubrovačkom zaleđu i zato mora da se žestoko pravda, kako ga ne bi otpustili iz unosne službe.

Lj. Stojanović: Stare srpske povelje i pisma, I, 175, Beograd, 1929.

EPITAF U KOPOŠIĆU kod Sarajeva (str. 128) jedan je od prvih bosanskih epigrafa što su izazvali zanimanje stručnjaka i ljubitelja starine. Knez Batić je živio u vrijeme kralja Tvrtka i sudeći po svemu uživao je znatan ugled. Njegova žena Vukava, podižući mu spomenik, lijepo je izrazila svoja ljudska i supružanska osjećanja prema njemu. Čini nam se da je najinteresantniji dio natpisa ipak onaj u kome se kaže: »Na visokom se pobolih — na duboku me medn dojde«. Ako prihvatimo da riječ medn (medan) znači kraj, smrt, ili ako to čitamo kao med n, to jest posljednji dan, što opet znači smrt, onda se moramo zapitati o značenju riječi visokom i duboku. Tumači ovog epitafa tvrde uglavnom da se ovdje radi o označavanju lokacije, mjesta gdje se knez Batić razbolio i gdje je umro. Zna se da je Visoko, ili Visoki, bilo središnje, ponekad i prijestolno mjesto bosanske države, ali gdje bi bila lokacija Dubokog ili Duboke, nije se moglo utvrditi. Međutim, postoji mogućnost i drukčijeg tumačenja ove fraze, njene simboličke, odnosno metaforičke strane. Zar se ne bi moglo uzeti da je prije svoje bolesti Batić bio silan i moćan, a da se na vrhuncu svoje snage i moći, na visoku razbolio, odnosno izgubio vlast, a poslije toga, na duboku, kad je sasvim propao, da je umro? Bilo kako bilo, slučaj je htio da je na ovako interesantan način zabilježena njegova smrt. Bez obzira da li

se u tekstu epitafa radi o toponimima ili simbolima, misao zvuči skladno i lijepo, te se nudi da se zabilježi i zapamti.

C. Hoerman: *Epigrafische Denkmaeler aus dem Mittelalter*, WMBH, Wien, 1895.

O TOME KAKO JE NASTAO DUBROVNIK govori se u povelji braće Sankovića (str. 129) što su je napisali Dubrovčanima 1391. Poslije smrti kralja Tvrtka župan Bjeljak i vojvoda Radič postali su toliko silni da su počeli trgovati i pojedinim dijelovima Humske zemlje, što im je kasnije stvorilo dosta neprilika. U borbi za vlast Sandalj Hranić uhvatio je Radiča, zatvorio u tvrđi grad Blagaj i, po nekim izvorima, oslijepio. I poslije potpune propasti Sankovića nisu Dubrovčani zaboravili njihove usluge te su pomagali pojedine članove te porodice, a Radičeva žena Gojsava bila je dubrovački gost u Cavtatu, o kome upravo govori povelja koju donosimo.

Ubrzo poslije smrti vojvode Radiča propala je i moćna porodica Sankovića. Ona nam je ostavila nekoliko lijepih primjeraka tadašnje pismenosti, a neka pisma imaju i izvjesnu književnu vrijednost, kao ova povelja Grubanca Hlapčića, koji je bio »rab župana Bjeljaka i vojevode Radiča, i njiju dijak«.

F. Miklošić: *Monumenta*, CCIV.

C. Jireček: *Die Edelleute von Hum*, WMBH, Wien, 1895.

NATPIS HRELJE nalazi se na veoma oštećenom kamenu, prevaljenom na seoski put uz rječicu Presjenu kod Sarajeva. Stećak je lijepo ukrašen. Pretpostavlja se da bi se natpis mogao odnositi na Hrelju Radogostića, spomenutog u dubrovačkim dokumentima od 2. avgusta 1352.

Š. Bešlagić: *Trnovo, Naše starine XI*, Sarajevo, 1967.

TEKSTOVI O CARINAMA KRALJA DABIŠE (str. 133 i 136) veoma su zanimljivi za ekonomsko izučavanje razvoja Bosne, ali su i lijepi primjeri pismenosti svoga vremena. Ovlašćenje Dragoju Gučetiću pisano je na Ceceni, »u dvorih rečenoga našega protovistijara Žorete«, a svjedoci i ručnici su ovom dokumentu dvorski službenici Gojak Dragoslavić, knez Dragić Hrvatinčić i »naš poštteni kapelan Milac i Juraj Voljetic«. Listina je sačuvana u prepisu Ruska, sina Kristifora ljekara, logofeta dubrovačkog, a po zapovijedi kneza Mišeta Bubaljevića i njegova Maloga vijeća. Pismo je od kralja donio u Dubrovnik bosanski vlastelin Radoslav Šemković.

Lj. Stojanović: Stare srpske povelje i pisma, Beograd, 1929.

NATPIS NA GROBU IVANA (str. 134) pronađen je na jednoj nekropoli od stotinjak stećaka, smještenoj na Prečkom polju, na sjevernim obroncima Treskavice. Mramor je ukrašen sa četiri figure, šematski izrađene.

M. Dizdar: Pečatom zlatnim pečaćeno, V, Život 11—12, Sarajevo, 1968.

SLOVO O TUĐINI (str. 135) uklesano je u jednom nadgrobnjaku koji se nalazi uzidan u ogradi mosta na Drini u Goraždu). Natpis se možda odnosi na Dragišu Gojsalića, rođaka Sandalja Hranića, spomenutog nekoliko puta u aktima dubrovačke kancelarije s početka petnaestog stoljeća. *Čuždnome željeti ovoga svijeta*, vjerovatno može da znači *Putniku željeti ovoga svijeta*. Putnik bi ovdje označavao *tuđinca*, čovjeka koji je u ovome svijetu samo na prolazu, *gosta*.

Đ. Mazalić: Kratki članci i rasprave, GZM, Sarajevo, 1950.

M. Dizdar: Pečatom zlatnim pečaćeno, V, Život 11—12, Sarajevo, 1968.

NATPIS KRSTIJANICE BJEOKA (str. 138) urezan je u kamenom sarkofagu, s postoljem od kamene ploče, smještenom na maloj nekropoli u Vlaholju, ispod planine Treskavice. Gospođa Bjeoka (ili Bioka) vjerovatno je u starijim godinama primila *duhovno krštenje* i tako postala *krstijanicom*, izabranim članom crkve bosanske, za razliku od pristalica koji su mogli da griješe kao *mrsni ljudi*.

Š. Bešlagić: Kalinovik, Sarajevo, 1962.

DAROVNICA KRALJA DABIŠE vojevodi Hrvoju Vukčiću (str. 139) kojim ga nagrađuje za njegovo junačko držanje u borbi protiv Turaka, jedan je od mnogobrojnih dokumenata iz kojih se vidi da se Bosna odupirala Osmanlijama decenijama. Za nas je ovaj tekst zanimljiv po nečemu drugome — ovo je najslikovitija bosanska povelja, a po mnogo čemu i najpoetskija južnoslavenska povelja uopće.

Đ. Šurmin: Hrvatski spomenici, I, 95, Zagreb, 1896.

M. Dizdar: Jedna poetska bosanska povelja, *Odjek* 10, Sarajevo, 1965.

PROTOVISTIJAR ŽORE BOKŠIĆ (str. 141) bio je krupni trgovac olovom, voskom, kožom i drugim bosanskim artiklima, pa i robljem iz Bosne. Vjerovno pismo Dubrovniku, za protovistijara, pisao je po diktatu kralja Dabiše logofet Tomaš Lužac, lijepom i uzornom minuskulom.

NATPIS NA STEČKU RADIVOJA KRIVUŠIĆA (str. 143) donosimo zbog njegove iznimne formule u invokaciji. Umjesto *cara nebesnoga i milosnoga* neki čitaju *cara nebesnoga i zemaljskoga*, a neki opet *cara nebesnoga i zmijnoga*, što bi upućivalo na korijene dualizma u sferama vjerovanja srednjovjekovnog čovjeka

oko Neretve. Zmij ili zmaj, simbol je carstva zemaljskoga, u kome je Satana gospodar.

Natpis se nalazi na stećku u obliku sarkofaga, u posljednje vrijeme smještenog u park pred zgradom starog Radničkog doma u Mostaru.

EPIGRAF POPA BOGČINA (str. 144) iz Polica kod Trebinja, nije do kraja pročitani ni protumačen. Od tri natpisa u Policama kod Trebinja ovo je najmlađi i Vego ga stavlja u kraj XIV ili početak XV vijeka (Novi i revidirani natpisi, GZM, Sarajevo, 1964).

NATPIS BOŽIČKA BANOVIĆA (str. 145) pronađen je u selu Hrvatima kod Banovića. Uklesan je u kamenu sarkofag. Spomenik su podigli Hlapac, Obodan i Branko, ali se ne vidi jasno u kakvom su srodstvu s Božičkom. Vjerovatno su bili iz istog bratstva. Mogućno je da spomenuti ljudi spadaju u Božičkovu družinu. Natpis je objavljivan više puta, sa osjetnim razlikama.

B. Pavlović i I. Renđeo: Stećci govore, Zagreb, 1954.

DABIŠINA POVELJA GOJKU MRNAVIĆU (str. 146) objavljena je na latinskom jeziku. Ona govori o još jednoj teškoj provali Turaka u Bosnu, preko Glasinca i Romanije, prema Vrhbosni. Porijeklo teksta je diskutabilno s obzirom na Mrnavića, kome je darovnica namijenjena, ali je sam sadržaj najvjerojatnije istinit, prepisan iz nekog nepoznatog originala, što su ga Mrnavići imali u rukama.

F. Miklošić: Monumenta, CCIX.

A. Solovjev: Vlasteoske povelje bosanskih vladara, Istorijsko-pravni zbornik 1, Sarajevo, 1949.

DIJAK DRAGOJE (str. 147) ostavio je svoj zapis o žalosnoj sudbini Braje Tvrdjevića, uklesan u Zaseoku, u zborničkom kraju. Brajino tijelo ne počiva na baštini svojoj nego leži u zemlji tuždi, u tuđoj zemlji. Odmah poslije Brajine smrti njegov pastork Prehtjen Radosalić i sin OZRKO požurili su da mu podignu biljeg od mramora. Ali, *dobri sin OZRKO* nije dočekao ni da se ukleše natpis na spomeniku njegovog oca, jer je i sam, ožalošćen, umro. U kratkom epitafu sadržana je čitava jedna mala tragedija.

T. Dragičević i V. Vuletić-Vukasović: Starobosanski natpisi, I, GZM, III, Sarajevo, 1890.

D. Vidović: Srednjovjekovni nadgrobni spomenici u okolini Zvornika, *Naše starine*, III, Sarajevo, 1956.

DABIŠINU POVELJU DUBROVČANIMA (str. 148) pisao je, uz svjedočenje kraljice Jelene i istaknutih bosanskih feudalaca, Tomaš Lužac, koji još za života logoteta Vladoja nosi naslov vicekancelara. Tomaš je bio domaći čovjek i odličan učenik izvanredno dobrog učitelja Vladoja. U pisanju ima dosta individualnih crta, a u tehničkoj opremi dokumenata potpuno se vraća staroj bosanskoj tradiciji.

Original povelje nalazi se u Državnom arhivu u Dubrovniku.

F. Miklošić: Monumenta, CCXX.

NATPIS U PUHOVCU (str. 151) uklesan je u jednoj tumbi, s bočne strane. Posvećen je gostu Mišljenu, jednom od najviših dostojanstvenika crkve bosanske, te je značaj natpisa i zbog toga velik. Na kraju epigrafa nalaze se inicijali GM, pa se pretpostavlja da je autor teksta sam gost Mišljen.

Patareni su odbacivali knjige Starog zavjeta, ali su poštovali one ličnosti iz njega koje se spominju u Novom zavjetu. Tako i Avrama, zaštitnika gostoprimstva.

U jednoj glosi *Srečkovićevo evanđelja* spominje se »krilo Avramovo« (»lono«), pod koje će Abraham kao otac nebesni primiti *izabrane* (tj. patarene), što i gost Mišljen podrazumijeva u svom epitafu.

Ć. Truhelka: *Slavische Inschriften in Bosnien*, WMBH, Wien, 1896.

A. Solovjev: *Vjersko učenje Bosanske crkve*, Zagreb, 1948.

EPITAF KNEZA RADIŠE ZLOUŠIĆA (str. 152) uklesan je u jednoj ploči na nekropoli u Kruševu kod Mostara, u blizini spomenika Ivana Maršića. Ispod ploče ozidana je oveća grobnica u koju je zakopan knez. Stećak je ukrašen plastičnim predstavama okruglog štita, sa mačem, polumjesecom i rozetama.

M. Vego: *Novi i revidirani natpisi*, GZM, Sarajevo, 1961.

EPITAF DABIŽIVA DRAŠKOVIĆA u Kalesiji (str. 153) izdvaja se od množine sličnih natpisa jednom snažnom sentencom, koja je razbila monotoniju natpisa. Kada htjeh pobiti — tada i umrijuh! Pisac epitafa, Nikola Dragoljević, hoće da kaže nešto drugo nego što je rekao njegov nepoznati zemljak obilježavajući grob Dragca Tihmilića. Pokojnik je poginuo u nekoj bici u koju je pošao da bi ubijao, ali se iz nje nije vratio jer je i sam bio ubijen! Epitaf kao da parafrazira klasičnu poslovicu: »Tko se mača laća, od mača i gine!«

C. Hoerman: *Epigrafische Denkmäler aus dem Mittelalter*, WMBH, Wien, 1895.

ZAPISI STANKA KROMIRIJANINA (str. 154) nalaze se zabilježeni na marginama *Batalovog evanđelja*, u dvije sadržajne cjeline i četiri dijela. U prvoj temat-

skoj cjelini popisane su starješine patarenske crkve »prije gospodina našega Rastudija«, a zatim slijedi popis bosanskih starješina što počinje sa samim Rastudijem, a završava se djedom Ratkom, savremenikom Stanka Kromirijanina, dijaka na dvoru tepačije Batala. Dijak je zapisao u drugom zapisu i nekoliko toplih rečenica o Batalu. Za njega je rađeno ovo skupocjeno evanđelje, od kojeg su sačuvana samo četiri lista, a oni se nalaze u Lenjingradu. Prije nego što je predao naručiocu knjigu okovanu u srebro i zlato, dijak ju je prikazao na provjeravanje patarenu Radinu.

Lj. Stojanović: Jedan prilog k poznavanju bosanskih bogumila, *Starine XVIII*, Zagreb, 1866.

A. Babić: Bosanski heretici, *Sarajevo*, 1963.

NATPIS NA KAMENOJ STOLICI U BLAGAJU (str. 156) ima epigramski karakter i jedinstven je primjer sentence o pravdi i sudijama što je svakodnevno dijele. Sudije su prolazne, a sudište je vječna ustanova. U ovom epigramu sadržana je ideja o potrebi pravednog dijeljenja pravde, koja je i u ono vrijeme nemilosrdno kršena.

Sudačka stolica iz Blagaja nalazi se sada u vrtu Zemaljskog muzeja u Sarajevu.

M. Dizdar: Pečatom zlatnim pečaćeno, V, *Život* 11—12, *Sarajevo*, 1968.

DABIŠINA DAROVNICA KĆERI STANI (str. 157) izdata je u Sutjesci »rukoju kraljevstva mi logofeta Tomaša Lušca«, u prisustvu najznačajnijih bosanskih prvaka onog vremena. Original darovnice nalazio se u Bečkom državnom arhivu.

F. Miklošić: Monumenta, CCX.

EPITAF TVRDIŠE BANOVIĆA U KOVANJU (str. 158) objavio je Č. Truhelka sa veoma oštećenog mramora. Pokojnikovo ime on čita kao Trtiša, a M. Vego kao Triša. Biće da se ovdje radi o jednom od hipokoristika starog bosanskog vlastelinskog imena Tvrtko, te ga mi čitamo kao Tvrdiša, s obzirom na uobičajeno ispuštanje slova u bosanskoj lapidarnoj epigrafici i postojanje ovakvog oblika u pisanim dokumentima tog vremena. Gdje je Tvrdiša dobio zvanje viteza, ne zna se, kao ni drugi podaci o njemu. Zna se za nekoliko Bošnjaka koji su u vrijeme razvijenog feudalizma nosili to zvanje. Takav naslov imao je vojvoda Hrvoje, a kasnije su poznati kao vitezovi Pribisav Pohvalić i njegov imenjak Vukotić. Bosanski feudalci naročito su se istakli na viteškim igrama u Budimu 1412. godine.

Č. Truhelka: Natpisi iz sjeverne i istočne Bosne, GZM, Sarajevo, 1895.

DRUGI NATPIS IZ PODRINJA (str. 159) nastao je negdje u isto vrijeme kada i epitaf Mojslava Pripkovića, što ga je napisao Petko Stuk. Po svom sadržaju blizak je jednom drugom epitafu s lijeve obale Drine, na stećku u Glumini, u okolini Zvornika. To je natpis Milca Crnića, brata po sudbini Obrena Milatovića, kome je posvećen ovaj epitaf.

B. Pavlović i I. Renđeo: Stećci govore, Zagreb, 1954 (Starine, X, str. 267).

NA LOKALITETU HAN ĆORŠULIĆ (str. 160) uz cestu što vodi od Tuzle prema Zvorniku, nalazi se stećak u obliku visoke tumbe, posvećen Branku Benkoviću. Spomenik mu podigoše braća i sin, a epitaf napisa Predrag Vojnović.

B. Pavlović i I. Renđeo: Stećci govore, 1956.

POTVRDA POSJEDA VUKMIRU SEMKOVIĆU (str. 161) u obliku darovnice, iznosi u naraciji teksta istorijat posjedovanja porodice Semkovića, kao i kasnije zasluge vlastelina, naročito one koje je pokazao «vsegda virno i srdčano, najliše u turačkih bojih, ne štedeći svojih glava za nas». Slično obrazloženje u darovnicama dato je i nekim drugim vazalima. Zahvaljujući takvim podacima historičari su u stanju da rekonstruiraju niz događaja iz Dabišinog vremena, naročito uočljivu opasnost od navale turskih četa, kojima se bosanska vojska stalno odupirala još od 1387.

Original ovog rukopisa na pergamentu nalazio se 1815. godine u Trstu, u rukama trgovca Nikole Vučetića, a od tada mu se zagubio trag.

F. Miklošić: Monumenta, CCXI.

EPITAF NA GROBU BOGDANA HATELJEVIĆA (str. 162) napisao je nepoznati dijak na visokoj kamenoj tumbi u selu Milavićima, u Dabar-polju kod Stoca. Taj lokalitet zove se i danas Hatelji, po porodici Bogdanovoj. »Radiča vojevode sluga« umro je prije 1404. godine, jer je tada Radič Sanković dokrajčio svoj život u tamnici Sandalja Hranića, koji je zavladao glavnom Humske zemlje. Smrt Bogdana Hateljevića nije, dakle, vezana sa tragičnom smrću Radiča, te je Bogdan mogao da umre i ranije, još od 1391, ne osjetivši gorčinu zbog sudbine svog gospodara.

U Dabar-polju nalazi se nekoliko nekropola, a na nekim stećcima urezani su natpisi. Župa Dabar poznata je od drevnih vremena. Konstantin Porfirogenet u toj župi spominje grad Dobriskik još u X vijeku, a za ovu župu zna i pop Dukljanin i spominje je u svom *Ljetopisu*.

Č. Truhelka: Die bosnischen Grabdenkmaeler des Mittelalter, WMBH, Wien, 1895.

PAVLE RADINOVIĆ (str. 163) izdao je povelju o slobodi trgovine Dubrovčanima, povodom njegovog izbora za dubrovačkog građanina. Kao samostalan gospodar u svojoj oblasti, što se protezala Drinom od Srebrenika do Dobruna i od Vrhbosne do Ustikoline i Olova, sa gradom Borčem kao prijestolnicom, Pavle je mogao da izdaje povelje i na ovakvom, međunarodnom planu. Zajedno sa Hranićima — Kosačama učestvovao je u likvidaciji braće Sankovića, čiji dio posjeda sa Trebinjem i Konavlima je preuzeo u posjed nakon utamničenja Radića, sina moćnog kaznaca Sanka Miltenovića. Knez Pavle, koji je kao sin Radina Jablanića odgojen na Tvrtkovom dvoru, učestvovao je u svim važnijim događajima što su se dešavali u vrijeme dvokratog vladanja kralja Ostoje i njegovog polubrata Tvrtka. U međusobnim borbama vlastele nisu se birala sredstva, pa je i sam Pavle pao kao žrtva krvavih intriga i obračuna. Poginuo je 24. avgusta 1415. godine na Parenjoj poljani kod Sutjeske, gdje je pozvan na dogovor bosanskih plemića od strane kralja Ostoje. Ubistvo su pripremili i izvršili ljudi kneza Sandalja Hranića. Ovaj događaj nije ni do danas rasvjetljen u potpunosti, a imao je dalekosežne posljedice u razjedinjavanju bosanske države.

F. Miklošić: Monumenta, CCXIX.

VRSAN KOSARIĆ, sužanj u tamnici Stjepangrada kod Blagaja, uspio je u tami svoje ćelije da u miljevini ureže nekoliko riječi o svom bolu i beznađu. Vrijeme je natpis izgrizlo i izlizalo, ali nam je od njega ipak ostalo toliko da i danas možemo saučestvovati u bolu nepoznatog sužnja (str. 165).

(Zapis je prvi objavio S. Kosanović 1871. godine, a o njemu su pisali kasnije mnogi istraživači. Danas se više ne može pronaći.)

POVELJA KRALJICE JELENE O CARINI (str. 166) plod je vještih diplomatskih poteza Dubrovčana, koji su stalno osiguravali monopol na trgovinu u Bosni i u tome uspijevali. Jelena Gruba održavala je vrlo dobre odnose sa Dubrovčanima, o čemu govore dokumenti u Dubrovačkom arhivu. Jelenina pisma stilizirana su sa dosta ukusa i takta, što nije bio uvijek slučaj sa prepiskom njenog muža kralja Dabiše.

Lj. Stojanović: Stare srpske povelje i pisma, Beograd, 1929.

EPITAF GOJSAVE BALŠIĆ-SANKOVIĆ (str. 168) urezan je na stećak u obliku sarkofaga, u selu Biskupu kod Konjica. Spomenik je smješten na porodičnoj nekropoli Sankovića, u koju je kao nevjesta ušla kći Jurija Baošića. Ona je došla iz zetske sredine u uglednu bosansku porodicu, što se i u natpisu naglašava. Interesantno je da posebno ističe svoju vjeru koju *prija*, kao i *višnju slavu*. Da li to možda naglašava zato što se njena vjera razlikovala od one koju je našla u novoj sredini?

M. Vego: Zbornik, III, 178, Sarajevo, 1964.

O DUGOVIMA KRALJA TVRTKA (str. 169) govori povelja kralja Ostoje, izdana odmah poslije preuzimanja vlasti iz ruku Dabišine udovice, kraljice Jelene. Ostoja nije bio legitimni predstavnik bosanske krune. Na vlast je došao u vrijeme unutrašnjeg razdora u zemlji i stalnog pritiska od strane Ugra i Turaka. Bio je prinuđen da proda Dubrovčanima Bosansko primorje »od Kurila deri do Stona« za godišnji dohodak od 2.000 perpera i kuću u gradu na moru, na koju je imao pravo kao novi dubrovački građanin. Dubrovčani su iskoristili Ostojeve teškoće da utjeraju i dug koji je ostao poslije smrti kralja Tvrtka. Ostojinu obveznicu pisao je dijak Stipan Dobrinović, proizašao iz nepoznate pi-

sarske škole. Stipan prekida sa načinom pisanja što ga je uveo Vladoje i vraća se tradiciji Dražeslava Bojića. Taj nagli zaokret u vrijeme uzurpacije bosanskog prijestola nije kako izgleda plod slučajnosti i nužde — on je izveden smišljeno, sa određenim ciljem, koji je u prvom redu podrazumijevao vraćanje vlastitom, bosanskom stilu u načinu pisanja tadašnje ćirilice.

G. Čremošnik: *Bosanske i humske povelje, II, GZM, Sarajevo, 1950.*

NATPIS IZ BOGUTOVOG SELA kod Bijeljine (str. 170) krunj je, nedostaje mu čitav prvi dio. Ipak ga računaju među bogatije jer sadrži veći broj narodnih imena, od kojih su neka jedinstvena. Natpis je uklesan u veoma jednostavno otesanoj tumbi. U blizini ovog nalaze se još dva spomenika, koje je Truhelka pokušao pročitati.

Č. Truhelka: *Natpisi iz sjeverne i istočne Bosne, GZM, Sarajevo, 1895.*

POVELJU O PRODAJI BOSANSKOG PRIMORJA (str. 171) napisao je kancelar kralja Ostoje, dijak Stipan Dobrinović, koji je prekinuo sa tradicijom škole logoteta Vladoja, kraljevskog kancelara Tvrtka Prvog. Povelju je u Dubrovnik ponio njen pisac, a vjerovno pismo za Stipana Dobrinovića napisao je istog dana njegov pomoćnik dijak Hrvatin. Njegov list je interesantan po tome što je pisan minuskulom, iako Hrvatin u poveljama piše samo majuskulu. Upravo po ovoj praksi može se zaključiti da je u dvorsku kancelariju tradicija dijaka Dražeslava vraćena svjesno, a ne slučajno. Sa »mešтром Stipanom« u Dubrovnik je pošao »i vojvode Hrvoja sluga knez Raup« po dmitrovdanski dohodak.

Original povelje, kao i vjerovnog pisma, čuva se u Državnom arhivu u Dubrovniku.

F. Miklošić: *Monumenta serbica, CCXXV.*

NATPIS U PODGRADINJU, u Donjem Hrasnu, uklesan je u kamenu sarkofag pod kojim leži Radivoj Drašćić. Pisac epitafa upotrebio je poznatu nadgrobnu formulu, ali je odstupio od nje u izvjesnoj mjeri, te je napisao »a ja ne mogu biti kako vi«. Na istoj nekropoli nalazi se još nekoliko natpisa. Epitaf Radivojev objavljivan je više puta, ali pogrešno. Posljednje čitanje izvršio je M. Vego (Novi i revidirani natpisi, GZM, Sarajevo, 1962).

EPITAF MOJSLAVA PRIPKOVIĆA (str. 174) napisao je Petko Stuk, a biljeg podigao pokojnikov brat Dragutin. Stećak se nalazi na desnoj obali Drine, na srbijanskoj strani Podrinja, a podignut je za vrijeme bosanske vladavine, što se vidi po stilu i sadržaju natpisa.

B. Pavlović i I. Renđeo: Stećci govore, Zagreb, 1954 (Starine, X, str. 260).

VJEROVNO PISMO JELENE GRUBE (str. 175) izazivalo je dugi niz godina u naučnim krugovima živo interesovanje zbog dileme da li je Jelena Gruba identična sa Dabišinom udovicom ili nije. Ovo pismo pisao je isti dijak koji je pisao i dokumente Dabišine udovice, a potvrđeno je pečatom sa tipara kralja Dabiše.

Dubrovčani su veoma brzo, u roku od trinaest dana, odgovorili »prisvitloj i privisokoj gospođi, kir Grubi, po milosti božijej kraljici bosanskoj i k tomu«, sa »smjernim poklonjenijem od vladuštoga dubrovačkog kneza i od vse općine«. Poručuju da su izvršili sve njene naloge i vratili zaloge, što su se sastojali od srebrnih plitica, jednog srebrnog pojasa pozlaćenog s obje strane i ukrašenog sa 22 ćupice. Ovaj popis zalogu govori o priličnom luksuzu na bosanskom dvoru, bez kojeg nisu bili ni sami vazali, a naročito Kosače.

Pismo Jelene Grube čuva se u Dubrovniku, gdje se nalazi i Ruskov koncept dubrovačkog odgovora kraljici.

NATPIS BRATMILA BRAJKOVIĆA iz Peljava (str. 176) od iste je ruke kao onaj na tumbi Dragoja Junotića. Bartol Brajković podigao je spomenik svome ocu, u obliku stele, koju je Truhelka još davno našao oborenu i zapuštenu. O Boljeradu i njegovim potomcima ne govore ništa poznati historijski izvori.

Ć. Truhelka: Natpisi iz sjeverne i istočne Bosne, GZM, Sarajevo, 1895.

DAROVNICA RADIĆA SANKOVIĆA (str. 177) bila je, u stvari, iznuđena, jer je Radič poslije oslobođenja od tamnice ostao bez stvarnog ugleda i moći, mada mu je vraćen jedan manji dio baštine u Humu. Radič je faktički mogao da ustupi samo svoje selo Lisac, dok su Dubrovčani ostale zemlje kupili od kralja. Radič je u pratnji svoje vlastele bio u Dubrovniku gost nekoliko dana.

F. Miklošić: Monumenta, CCXXIX.

EPITAF RADOJICE BILIĆA (str. 179) koji je napisao Veseoko Kukulamović, jedan je od najpoznatijih u bosanskoj epigrafici. Pronađen je na velikoj nekropoli u Starom selu kod Donjeg Vakufa. Veliki sljemennjak na kome je natpis urezan razbijen je, a natpis veoma oštećen. Po paleografskim i jezičnim osobinama spomenik bi se поближе mogao datirati u kraj XIV ili početak XV vijeka.

C. Hoerman: Epigrafische Denkmäler aus dem Mittelalter, WMBH, Wien, 1895.

GLOSE NEPOZNATOG KRSTIJANINA (str. 180) napisane su na marginama Srećkovićevog evanđelja, koje je zagubljeno poslije njegove smrti. Zasluga je M. N. Speranskog, koji je rukopis objavio 1902. godine

u časopisu *Archiv für slavische Philologie*, XXIV, što o ovom nepotpunom manuskriptu danas znamo nešto više. Speranski je objavio šesnaest glosa sa margina rukopisa u kojima se na alegoričan način tumače neki stavovi iz biblije, po običaju apokrifne književnosti srednjeg vijeka. Za tumačenje glosa, Speranski se naročito služio »Pitanjima i odgovorima« berlinskog kodeksa iz XIII vijeka, uz slovenske rukopise iz kasnijeg vremena. Izdavač je jedva na ovaj način našao tri paralele, a za ostale materijale u nedoumici je napisao: »Za njih nam nedostaju gotovi predlošci«. A. Solovjev je učinio novi pristup glosama ovog evanđelja, analizirao ih i došao do zaključka da su one heretičkog karaktera i da su najznačajniji domaći izvor za razumijevanje učenja bosanskih krstijana (patarena). Na pitanje *Čto jest človjek?* bosanski glosator odgovara umjesto *Adam*, u duhu neomanihejskog učenja: *On človjek jest — plijenici, dakle čovjek je anđeo zarobljen u ljudskom tijelu* koji na ovome svijetu teži da se oslobodi *pravednim životom*, životom u duhu učenja krstijana (patarena). *Jerusalim* se ne objašnjava kao *raj* nego kao *žilište svetih*, što, u stvari, znači zajednicu pravednih i *savršenih* (patarena). Umjesto *Ivan svetitelj* glosator piše *Ivan vodonosac*, tj. ne onaj koji krštava duhovnim krštenjem, *svetim duhom*, nego onaj Ivan koji to radi običnom *vodom*. Ulje i vino ne znače *tijelo i krv* Hristovu, nego *milost božiju*, jer euharistija ne može spasti ljudski rod nego *milost božija*. Gostilnik nije Pavle nego *Petar*, jer su bosanski krstijani smatrali da su oni nasljednici Petrove crkve, a ne Rim, čije su se pape izopačile. Umjesto *vethi i novi zavjet* kaže se samo *vjera Judina*, jer su bosanski krstijani odbacivali stari zavjet, a iz novog prihvatili samo neka predanja. Bosanska glosa sadržaj *Priče o bludnom sinu* prenosi sa zemlje na nebo. *Stariji sin* ne označava obične ljude-pravednike, nego anđele koje prevari Sotona, smjestivši ih u materiju, u ljudska tijela. *Mlađi sin* označava čitav ljudski rod, koji može biti spasen Hristovom žrtvom. *Bogati čovjek* je *knez vijeka*, odnosno Satana, koji vlada svijetom, a njegov upravitelj, *eko-*

nom, jeste starješina crkve njegove, čime se očito aludira na papu i Rim. Lukavi dužnici su zakonici, odnosno popovi što svakodnevno otpuštaju ljudske grijehe i time uništavaju ljudske duše. Svećenici ne mogu da opraštaju ljudske grijehe, jer se to može učiniti jednom u životu, patarenskim duhovnim krštenjem. Zakonici su, dakle, kao vračevi, nespretni ljekari, što ne znaju da izliječe ženu u *Priči o iscjeljenju bolesne žene*, gdje žena označava ljude božije. Grijehe izobličava svaki dan dvanaest apostola, ali ih lako ne opraštaju, jer su svi grijehovi smrtni. Ljudi božiji su pripadnici patarena, crkve bosanske, koju vodi dvanaest njenih starješina sa djedom na čelu. Bogataš označava gospodina vijeka, Satanu i njegovu crkvu, a ubogi Lazar predstavlja ljude božije, vjernike patarenske crkve. Avram je otac nebesni, jer ga i sam Hristos spominje u *Priči o bogatom i ubogom Lazaru*, a i ostali duhovni proroci, kao što su Isak i Jakov bili su ljudi božiji, patareni. Sinovi carstva su odstupnici od vjere što ih zavede Satana u oficijelnu crkvu. Pet hljebova su četiri evanđelja i vjera Judina. Hrist iscjeljuje slijepca brenijem, pljuvačkom iz svojih usta, zapravo svojim učenjem, kojim se čovjek čisti. Katarza, očišćenje, ne može se postići euharistijom, nego samo usvajanjem patarenskog učenja kroz duhovno krštenje.

Bosanski krstijani, kao i drugi neomaniheji u svijetu, čitali su i prepisivali knjige Novog zavjeta, ali su ga tumačili na svoj način usmenim komentarima, a ponekad i glosama, kao što su ove iz Srečkovićevog evanđelja. Ovakvom praksom redovnici crkve bosanske mogli su se lakše braniti od inkvizitorskih istražitelja, što su stoljećima krstarili Bosnom. Odjek takvih predanja naći ćemo kasnije u usmenoj, narodnoj književnosti, naročito u legendama i pjesmama.

A. Solovjev: Vjersko učenje bosanske crkve, Zagreb, 1948.

A. Babić: Bosanski heretici, Sarajevo, 1963.

M. Dizdar: O anđelima zaslužnjenim u ljudska tijela, Odjek 1, Sarajevo 1969.

NATPIS NA GROBNICI TEPAČIJE BATALA (str. 182) urezan je u kamen u Batalovom mauzoleju, podignutom na lokalitetu Gradina kod Travnika. Natpis na grobnom kamenu napisao je dijak Radomil. O »uzmožnom mužu« Batalu pisao je Stanko Kromirijanin na marginama evanđelja, što ga je uradio i ukrasio za njega. Batalo se spominje kao svjedok u nekoliko povelja, od kojih je posljednja datirana sa 1400. godinom. Pretpostavlja se da je mogao biti zakopan i obilježen najdalje godinu dana kasnije, kada je i Radomil napisao svoj epitaf.

Ć. Truhelka: Grobnica tepačije Batala, GZM, Sarajevo, 1915.

MARGINALIJE KRSTIJANINA HVALA (str. 183) nalaze se u Hvalovom zborniku, pisanom za vojevodu Hrvoja na pergamentu, koji se čuva u Univerzitetskoj biblioteci u Bolonji. U rukopisu se nalaze knjige Novog zavjeta, Apokalipsa, Deset zapovijedi i neki drugi tekstovi, među kojima su i tri apokrifa. Rukopis je namijenjen potrebama crkve bosanske, kako se vidi i iz bilješke krstijanina Hvala. Opremljen je minijaturama, te je i po tome značajan spomenik srednjeg vijeka. Najnovija ispitivanja i proučavanja Hvalovog manuskripta dovela su i do ponovnog čitanja njegovih marginalija. Na jednoj, do sada previđenoj bilješci, piše ovo: »Si pisah zlatom kako i črnilom«. Iz ovoga se može donijeti logičan zaključak da je Hval ne samo pisao nego i ukrasio svoje evanđelje, jer »pisati« znači i ukrašavati, a »pisati zlatom« to sigurno potvrđuje. Ispravljena je greška i u transkripciji prve Hvalove bilješke. Riječ *uram* tumačena je kao *u hram*, tj. u crkvu, ili kuću Hrvojevu. Ovakvo čitanje bilo je od početka pogrešno, jer bi Hval i sam napisao *u hram*, a ne *u ram*, s obzirom da je glas *h* dosljedno pisao. Najnovija istraživanja pokazala su da *uram* znači gospodin, ili moj gospodin. Takva titula davana je u

Ugarskoj visokim državnicima, pa ju je stekao i Hrvoje Vukčić Hrvatinić.

F. Miklošić: *Monumenta*, CCXLII.

Đ. Daničić: Hvalov rukopis, *Starine III*, Zagreb, 1871.

EPITAF IVANA MRČIĆA (str. 184) našao je Truhelka u blizini ceste Divin—Plana, kod sela Tkelice. Dva puta ga je čitao, drugi put mnogo bolje. Njegovo čitanje dopunio je M. Vego, sa prilično kontradiktornim tumačenjem. Mislimo da jedan dio teksta valja čitati: »U dobru prebih, a za života ovi kami postavih i ostavih«, gdje »u dobru« znači u bogatstvu, u obilju, u časti. Vego smatra da je poslije Bogdana Hateljevića, kao sluga vojvode Radića Sankovića u Dabru, tu ulogu i funkciju preuzeo Ivan Mrčić, ali u službi Sandalja Hranića. Tu se Ivan obogatio i sebi podigao spomenik.

Č. Truhelka: *Starobosanski natpisi*, GZM, Sarajevo, 1895.

M. Vego: *Novi i revidirani natpisi*, GZM, Sarajevo, 1964.

POVRATAK PAVLA KLEŠIĆA iz emigracije u Dubrovniku u Bosnu (str. 185 i 187) omogućen je intervencijom starješina crkve bosanske, koji su posredovali kod kralja Ostoje. Njegova znamenita povelja poslana u Dubrovnik u tom cilju ipak nije bila dovoljna garancija ni za Pavla Klešića ni za Dubrovnik, te je ovakvu garanciju dao i sam djed crkve bosanske, episkup Radomir, poznat po imenu i iz zapisa krstijanina Hvala na Hrvojevom evanđelju.

Povelja kralja Ostoje kao i garantno pismo djeda Radomira poznati su iz prepisa Ruska Kristiforovića, dubrovačkog kancelara. Prepisivač je vjerno prepisao originalni tekst, nije ništa »ni primakao ni umakao«, ali je sigurno da je mijenjao štošta u pravopisu, prema dubrovačkom načinu pisanja.

Lj. Stojanović: *Stare srpske povelje i pisma*, Beograd, 1929.

EPITAF MILCA CRNIČA NA GLUMINAMA (str. 186) objavljivan je više puta, te je i pored očuvanosti spomenika i čitkosti natpisa transkribiran sa mnogo grešaka. Posljednju transkripciju izvršio je Drago Vidović, uz prezentaciju dobrog faksimila. Mramor pripada podrinjskom tipu stećaka, koji imaju izvjesnih specifičnosti u obradi i ukrašavanju. O dijaku Kulduku historijski izvori šute.

D. Vidović: Srednjovjekovni nadgrobni spomenici u okolini Zvornika, *Naše starine III, Sarajevo, 1956.*

NATPIS U ZAVAJTU KOD FOČE (str. 188) posvećen je Mirisavu (ili Vukosavu) Mišiniću, a uklesan je u jednom kamenom spomeniku u obliku velikog sarkofaga, postavljenom na postolje u obliku ploče na lokalitetu Mramorje.

Š. Bešlagić: Novopronađeni natpisi na stećcima, *Naše starine IX, Sarajevo, 1964.*

ZNAMENJE VELJE JAVI SE NA NEBESIH (str. 189) odlomak je iz *Apokalipse* Hvalovog zbornika. Apokalipsa je neobično cijenjen i najviše čitan tekst u bosanskoj sredini, te u ovom zborniku dolazi odmah nakon četiri evanđelja, dok u rukopisima istočne ili zapadne crkve dolazi na kraju. Pažljivi čitalac Apokalipse u Hvalovom zborniku (kao i u *Mletačkom* i *Radosavljevom zborniku*) naići će na izvjesne razlike u tekstu, ako se uporede sa grčkim i rimskim. Tako bi u XI glavi rukopisa ovog dijela tekst trebalo da glasi: *I otvrze se crki božijej na nebese i javi se korabja zavjeta v' crki jeho . . .*, a Hval, kao i drugi bosanski pisci, ispuštaju posljednje tri riječi *v crki jeho*, zbog poznatog otpora prema materijalnim crkvama, crkvenim zgradama. Sva tri navedena rukopisa u XXII glavi Apokalipse imaju svoju varijantu kada je riječ o *stablu života*. Za bosanske krstijane *drevo životno* značilo je

ženu (*Drevo životno tvorešte plod dvanadeset krat na mjesec*). Što to, zapravo, znači, saznaćemo iz jedne bosanske ljekaruše, iz koje se vidi da je narod vjerovao da se sposobnost začeca žene u jednom mjesecu ograničavala na *dvanaest dana*. U samom naslovu Apokalipse Bosanci uvijek ističu da je njen autor *apostol i evanđelist Ivan*, da ga neko ne bi pomiješao sa Ivanom krstiteljem, koga su patareni prezirali kao onog koji je krštavao vodom.

U *Hvalovom zborniku* zapažena su tri apokrifna prozna teksta, te tri apokrifne pjesme u njegovom Psaltiru. U *Očenašu* se može zapaziti jedna naoko veoma sitna razlika, koja, u stvari, ima veliki značaj. Umjesto fraze *Hljev naš nusušni*, naići ćemo na *Hljev naš inosušni*, kao što je to primijećeno i u *Nikoljskom evanđelju* iz XIV vijeka. Dakle, ne hljev naš svakodnevni, svakidašnji, *materijalni*, nego hljev svakidašnji ali druge suštine, *duhovni* hljev. Tu idejnu, neomanihejsku devijaciju u tekstu teško da je mogao zapaziti i najstroži inkvizitor, kao ni poseban raspored knjige, tako da je po svojim vanjskim oznakama ona manje ili više bila slična ostalim rukopisima što su se koristili u zapadnoj ili istočnoj crkvi.

A. Solovjev: *Vjersko učenje bosanske crkve*, Zagreb, 1948.

J. Hamm: *Apokalipsa bosanskih krstjana*, Slovo 9—10, Zagreb, 1960.

U *RIZNICI SAMOSTANA SV. MARIJE* u Zadru čuva se moćnik, izrađen u obliku ljudske ruke, bogato ukrašen florističkim i geometrijskim motivima, te predstavom konjanika i grba. Ovaj relikvijar poklonila je nekoj crkvi ili manastiru Katarina, prva žena Sandalja Hranića, a kćerka Vukca Vukčića Hrvatinića. Natpis na latinskom glasi: »Memento: De Famule tue Katarina: consrte: potenti: viro: Dno: Sandalio: voev. de Bosne«. I žene drugih bosanskih feudalaca, bez obzira odakle su rodom i kojoj vjeri pripadale, bile su slobodne u

svom vjerskom ispovijedanju i posjedovale su razne predmete religiozne namjene. Takve predmete one su naručivale i poklanjale. To je činila i Jelena, druga žena Sandalja Hranića a kći kneza Lazara. Jelenica Nelipčić, udovica hercega Hrvoja, a kasnije treća žena kralja Ostoje, naručila je 1409. izradu rake sv. Dujma i u tu svrhu predala splitskom nadbiskupu izvjesnu sumu srebrnjaka. Po nalogu Jelisavete, kćerke bana Stjepana Kotromanića Drugog, u vremenu kada je bila hrvatsko-ugarska kraljica, izrađena je čuvena raka sv. Šimuna u Zadru. Na jednom od reljefa ovog čuvenog umjetničkog spomenika vidi se samrtnička postelja njenog oca, a u podnožju se prepoznaju likovi Tvrtka, bana i kralja bosanskog, i njegovog brata Vuka. Na žalost, na području Bosne nije sačuvan nijedan primjerak umjetnina ove vrste i mi danas ne znamo kakve sve epigrafe su oni sadržavali. Vjerovatno ih je bilo više i na narodnom jeziku i u narodnom pismu, a ovaj epigraf (str. 191) može nam dati bar približnu predstavu o sadržaju natpisa što su se nalazili na izgubljenim predmetima ove vrste.

P. Anđelić: Doba srednjovjekovne bosanske države (*Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*), Sarajevo, 1966.

EPITAF IZ LEDINACA (str. 192) tek je u najnovije vrijeme pročitao do kraja. Urezoan je na kamenom spomeniku na nekropoli u blizini Lištice. Pod nadgrobni-
njakom su pokopani Marko Petrović i njegova žena Divna, što je ustanovljeno i prilikom pregleda terena. U Bosni su bila rijetka kalendarska imena, a iznimno su se nadijevala imena što su ih nosili dvanaest apostola, naročito Ivan, Petar i Pavle, pa odatle i potiču patronimična prezimena Ivanović, Petrović i Pavlović, kao što je i slučaj i u plemenu Pojmilića. Žensko ime Divna je narodno, a postojalo je i muško ime Divan i Divin. Tako se i danas zove jedno selo na putu između Stoca i Bileće, a naziv potiče iz slavenske mitologije.

A. Benac: Široki Brijeg, Sarajevo, 1952.

M. Vego: Zbornik, I, 2, Sarajevo, 1962.

AKT O ZAVJERI HRVOJA VUKČIĆA (str. 193) protiv kralja Ostoje napisao je u Zvečaju dijak Mili-voj. Hrvoje je pomogao Ostoji da zauzme kraljevsku stolicu i da se održi na njoj, ali je ovaj moćni feudalac u odnosu na njega mijenjao politiku čim bi se kralj približio Mađarima. Što se tiče kandidature Pavla Radišića za kralja, od nje je Hrvoje lako odustao, jer mu je ona služila samo kao sredstvo za zbacivanje Ostoje, kao što mu je pristajanje uz Ladislava Napuljskog kao protukralja Žigmundu služilo za vlastite ciljeve — zauzimanje što većeg teritorija Hrvatske i Dalmacije u korist vlastite ekspanzije i širenja Bosne. Za ostvarivanje ovih ciljeva bio mu je pogodniji kasnije zakoniti sin Tvrtka Prvog, legitimni nasljednik krune Kotromanića, Tvrtko Drugi.

F. Miklošić: Monumenta, CCXLI.

EPITAF DABIŽIVA RADOVANOVIĆA (str. 195) objavio je Vid Vuletić Vukasović još 1888. godine (*Viestnik*). Urezan je na kamenoj ploči na nekropoli Grebuše, u Uboskom kod Ljubinja.

SLOVO O NEPRAVEDNOM RATU (str. 196) lajtmotiv je povelje što ju je izdao Dubrovčanima novi bosanski kralj Tvrtko II na »Bijelih selištih, na Trstvnici«, a koju je ispisao dijak Novak Gojčinić. Poslije odlaska kralja Ostoje sa prijestola nisu prestale pljačke, pustošenja i krvoprolića u okolini Dubrovnika. Dubrovčani se u jednom pismu ovako tuže Sandalju na nered i bezakonje: »Koliko mi nahodimo u knjigah, jere od potopa svijeta nije se svijet toliko smel i vrtil, koliko sade, a u njemu je malo šta stanovito...« Molili su Dubrovčani ne samo bosanskog kralja i hercega Hrvoja nego i kralja Žigmunda, ali su najviše povjerenja imali u rješavanju sukoba i sporova u »djeda, koji je gospodar i otac duhovni vaše Crkve bosanske«. Konačno su,

poslije pristanka svih bosanskih velmoža, došli do mira i potvrde povlastica poveljom izdanom u Trstivnici, koja tako snažno protestuje protiv zlodjela što se učiniše u jednom malom, ali opakom ratu. S pravom se taj rat naziva nepravednim i od strane samih Bosanaca.

F. Miklošić: Monumenta, CCXLIII.

EPITAF RADONJE RATKOVIĆA (str. 199) urezan u kamenu sarkofag, pronađen je pod srednjovjekovnim gradom Ključem. Odatle je prenesen u Beograd i smješten u vrt Vojnog muzeja, gdje se i sada nalazi.

S. Delić: Dva stara natpisa iz Hercegovine, GZM, Sarajevo, 1911.

P. Slijepčević: Staro groblje u okolici Gacka, GZM, Sarajevo, 1928.

O VELIKOM KNEZU RADOJU (str. 200) nisu pronađeni autentični podaci koji bi ga mogli identificirati u vezi sa natpisom iz Zabrđa, uklesanim u spomenik i smještenim u dolini rječice Lepenice, jugozapadno od Sarajeva. U poveljama kralja Ostoje spominje se kao svjedok knez Radoje Radosalić. Isti se spominje i u povelji Tvrtka Tvrtkovića iz 1405. godine, šest godina kasnije. U povelji istog kralja iz 1420. naveden je Radič Radojević, sin Radojev. Ali veliki knez Radoje mogao bi biti i jedan drugi knez i svjedok iz istih ovih povelja. On se, doduše, pominje na drugom mjestu, poslije Radoja Radosalića. To je knez Radoje Dragosalić. U svakom slučaju, veliki knez bosanski Radoje živio je u vremenu od 1399. do 1405, a njegov sin Radič Radojević zasvjedočen je 1420.

Natpis iz Zabrđa objavili su Vid Vuletić, Lj. Stojanović, Č. Truhelka i P. Anđelić, svi sa ponekom greškom. Naše čitanje izvršeno je uz konsultaciju sa Š. Bešlagićem.

EPITAF VIGNJA MILOŠEVIĆA u Kočerinu (str. 201) predstavlja jedan od najsadržajnijih primjeraka bosanske lapidarne epigrafike. To je neka vrsta sinopsisa za roman o ratniku — vitezu, koji učestvuje u svim bojevima a nadživljava i svoje gospodare i vrijeme. Viganj je započeo svoju službu u vrijeme bana Stjepana Kotromanića, u prvoj polovini četrnaestog vijeka, a završio je, poslije službe petorici vladara, u vrijeme kralja Ostoje, 1411. godine, u prvoj polovini petnaestog vijeka! Natpis Vignja Miloševića objavljen je više puta, a posljednje čitanje u kome su ispravljeni neki manji propusti izvršio je M. Vego (Zbornik, I, 1, Sarajevo, 1962). Na žalost, i u njegovoj transkripciji potkrale su se izvjesne greške, koje smo ovdje ispravili.

Natpis se nekada nalazio u Kočerinskom polju, a franjevci su nadgrobnu ploču prenijeli u Kočerin i uzidali je uz vrata na ulazu u župni dvor.

Č. *Truhelka*: Die bosnischen Grabdenkmäler des Mittelalter, WMBH, Wien, 1895 (Dopune: GZM, Sarajevo, 1914).

PREPISKA SANDALJA HRANIĆA sa Dubrovnikom (str. 203) najveća je u upoređenju sa ostalim bosanskim feudalcima, pa i vladarima. Prvi evidentirani dokumenat upućen Sandalju iz Dubrovnika datiran je 15. novembra 1397. a posljednji 21. februara 1443. Taj kontakt trajao je, dakle, blizu 46 godina! U toj korespondenciji nalaze se povelje, pisma, priznanice, obveznice i razni drugi pisani materijal. U njemu se našao i ovaj Sandaljev vjerovni list, sklopljen sa banicom Ankom, majkom Jele, odnosno Katarine Vukčić, braćične hercega Hrvoja. Nema sigurnih podataka o tome kada se Sandalj oženio Katarinom. Pretpostavlja se da je to bilo 1395. jer znamo po jednom pismu iz Dubrovnika da se ona nalazila na Sandaljevom dvoru 15. novembra 1397. Sudeći po karakteru i sadržaju korespondencije sa Dubrovnikom, Katarina je uživala značajan autoritet dugi niz godina u zemlji i van nje, sve do 1410. godine, kada se u njen brak umiješala i banica

Anka, Katarinina majka. Da su odnosi bili dosta pomučeni, dokazuje upravo dokumenat što ga donosimo, u kome se Sandalj zaklinje svim mogućim kletvama banici Anki »da je primam za mater ka me je rodila«, da će je čuvati i poštivati kao svoju majku i da je neće ostaviti za njegovog života ni zbog kakvog bilo razloga — »do lahka i do teška vrmena i do vsega što prihodi«. Ne znamo šta se dogodilo, ali je Sandalj prekršio svoju zakletvu i otpustio Katarinu, zajedno sa majkom, a oženio se Jelenom, kćerkom kneza Lazara i udovicom zetskog kneza Đurđa Stracimirovića-Balšića, nekadašnjeg svog protivnika. Jelena je bila veliki ljubitelj knjige, a neka njena pisma imaju i književnu vrijednost.

Sandaljevo pismo pisano je na pergamentu, u Dračevici, u Novom, a predstavlja lijep primjer pismenosti svog vremena.

F. Miklošić: *Monumenta*, CCLV.

EPITAF STOJSAVA MILOŠEVIĆA (str. 205) uklesan je na nadgrobnom spomeniku u Gradcu kod Konjica, u dolini Neretve.

Š. Bešlagić: *Stećci u dolini Neretve, Naše starine*, V, Sarajevo, 1954.

M. Vego: *Novi i revidirani natpisi*, GZM, Sarajevo, 1961.

HRVOJEV PUT U BUDIM (str. 206) uslijedio je poslije njegovog raskida sa Ladislavom Napuljskim. Hrvoje je, u stvari, bio vođa Ladislavljeve stranke, koja je radila na tome da sa ugarskog prijestola skine kralja Žigmunda. Ali, kada je Ladislav poslije sramotnog cjenkanja prodao pravo na Dalmaciju Mlečanima za 100 hiljada dukata, namjesnik za Dalmaciju, Hrvoje, shvatio je da poslije ovoga kao protivnik Mlečana ne bi imao više šta da radi u dalmatinskim gradovima. Zato učini energičan potez — spremi se na put

u Budim, kralju Žigmundu, protiv koga se do tada odlučno i uspješno borio. U Budimu, Hrvoje postade kum tek rođene kraljeve kćeri Elizabete, a Žigmund ga primi u *Viteški red zlatnog zmaja*. Za odlazak u Budim hercega splitskog i velikog vojevode bosanskog trebalo je opremiti jaku i svečanu pratnju, a to je zahtijevalo i velika novčana sredstva. Hrvoje je bio prinuđen da od svoje supruge, Jelene Nelipičke, pozajmi izvjesnu sumu novaca. O toj transakciji i govori tekst koji donosimo. Na velikom saboru evropskih plemića i vitezova koji je održan u Budimu 1412. godine, Hrvoje je uzeo učešća na viteškom turniru i istakao se najviše, zajedno sa Sandaljem Hranićem, o čemu opširnije govori jedan poljski ljetopisac. Dobre odnose sa Žigmundom uskoro je prekinuo, a mađarski kralj proglasio ga je veleizdajnikom. Mađari su žestoko napali na Bosnu, a Hrvoje ih odbi. U predjelu Lašve dođe 1415. do odlučne bitke, u kojoj Hrvoje do nogu potuče Mađare. To kao da je bila osveta za poraz bosanske vojske 1408. godine, kada je Žigmund sa nekoliko desetina hiljada krstaša iz cijele Evrope slavio krvavi pir, bacivši preko 170 bosanskih velmoža sa zidina grada Dobora u urvine i rijeku Bosnu. Hrvoje je umro ubrzo, slobodan i neporažen, sa ugledom i glasom »nekrunišanog kralja Bosne«.

EPITAF KNEZA POKRAJCA OLIVEROVIĆA (str. 208) nalazi se na jednom kamenom kolosu u obliku tumbe na velikoj nekropoli u Vrhpolju, u predjelu Ljubomira. Spomenik je položen na veliku kamenu ploču, a ukrašen je arkadama, iznad kojih je urezan niz rozeta, odvojenih bordurom u obliku užeta. Podignut je svakako prije 1435. godine, u kojoj je Sandalj umro, jer se smrt Pokrajca datira ovako: »V dni gospodina Sandalja...« Vego smatra da je knez P. Oliverović umro 1413.

Ć. Truhelka: *Starobosanski natpisi*, GZM, Sarajevo, 1895.

M. Vego: *Zbornik, II, 117, Sarajevo, 1964.*

NATPIS NA STEČKU VLATKA VLAĐEVIĆA kod Rogatice (str. 209), zajedno sa natpisom na stećku vojvode Mitoša, odavno privlači pažnju istraživača i namjernika. Sada su ovi spomenici svima pristupačni, jer su smješteni u vrt Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Vlatko Vlađević »ne moljaše ni jednog čovjeka gospodina«, jer je bio veoma značajna ličnost, prva do oblasnog gospodara Pavla Radinovića. Kao diplomata, a možda i kao patarenski emisar, putovao je u Mletke, i dalje, u sjevernu Italiju, a obišao je po svoj prilici i mnoge druge zemlje. Vlatko nema titule, a njemu je podređen i jedan vojvoda, koji mu poslije smrti spomenik podiže. Iako je bio moćan, nije imao posjeda i nije mogao biti pokopan zato »na svojoj plemenitoj baštini«. Kako je i zašto poginuo, ne zna se, ali znamo kako je nešto kasnije poginuo njegov moćni zaštitnik, Pavle Radinović (vidi str. 163). Nije li možda prethodno smaknut Vlatko Vlađević, kako bi se lakše kasnije savladao i Pavle Radinović?

Č. Truhelka: *Die bosnischen Grabdenkmäler, WMBH, Wien, 1895.*

J. Vuković: Novo čitanje i tumačenje nekih starih bosanskih nadgrobničkih spomenika, *Glasnik Istorijskog društva Bosne i Hercegovine, I, Sarajevo, 1949.*

VOJVODA MIOTOŠ CURIĆ (str. 210) bio je u službi Vlatka Vlađevića, kome je podigao reprezentativni spomenik, da bi i sam nešto kasnije legao »konogu« njegovih. Obojica su živjela pod zaštitom oblasnog gospodara P. Radinovića. Natpis na stećku Mitoša od Lužina zadao je mnogo muke historičarima i filolozima, jer je bio teško čitljiv, naročito s obzirom na konciznost nekih fraza. Neslaganje u čitanju bilo je posebno uočljivo u posljednjim rečenicama, sve dok J. Vuković nije dao svoj prijedlog transliteracije i transkripcije:

*I mnogo ot moje ruke na zemlji bi,
a ini ot mene nikor ne bi mrtav —
ne h(tjeh) ga ubiti! ...*

Ali, i ovako pročitani tekst zahtijeva obrazloženje. Prva rečenica mogla bi značiti da je Mitoš za vrijeme svog života na zemlji mnogo dobrih djela učinio i da nikoga nije ubio, iako je imao razloga za to. Takav životni rezon slagao bi se sa pogledom na svijet pristalice patarenskog učenja po kome je svako ubistvo *smrtni grijeh*. Međutim, Mitoš je bio vojvoda i nije moguće da nije došao u priliku da nekoga ubije u borbi, naročito s obzirom na činjenicu da je živio u vremenu u kome su vođene razne borbe i pravi ratovi. Prema tome, ono »I mnogo ot moje ruke na zemlji bi«, moglo bi značiti kako je on kao vojvoda po službenoj dužnosti organizovao mnoge borbe u odbrani zemlje, u tim borbama ljudi su ginuli, ali on sam nije htio nikoga da ubije: »Ne htjeh ga ubiti!...«

J. Vuković: Novo čitanje i tumačenje nekih starih bosanskih nadgrobnih natpisa, *GID, Sarajevo, 1949.*

SUKOB OKO CARINA KOD STONA (str. 211) trajao je decenijama između humske vlastele Nikolića i Dubrovčana. U svoje vrijeme sukob se toliko zaoštio da je Dubrovnik isplatu humskog tributa kraljici Jeleni Gruboj vezivao za pitanje zabrane carine pred Stonom. Gruba je poveljom od 1397. ukinula carinu u Maslini pred Stonom. Poslije dvije decenije ponovo se pojavio sličan problem. Knez Grgur Vukoslavić uspostavio je carinu na istom mjestu. Tek posredstvom kralja Ostoje, koji ukinu prvo carinu u Popovu polju, došlo je do ukidanja carine pod Stonom. Dubrovčani su tada primili Grgura Vukoslavića među građane svoje općine.

F. Miklošić: Monumenta, CCLXV.

EPITAF OZRISALA KOPIJEVIĆA (str. 213) svojom potresnom sadržinom možda nadmašuje sve originalne tekstove naše srednjovjekovne književnosti. Ozrisal je sahranjen pod lijepo ukrašenim stećkom, u blizini

Borča, dvorskog grada Radinovića-Pavlovića. Danas se njegov mramor može vidjeti u vrtu Zemaljskog muzeja u Sarajevu.

J. Vuković: Novo čitanje i tumačenje nekih starih bosanskih nadgrobničkih natpisa, *GID*, I, Sarajevo, 1949.

M. Dizdarević: Pečatom zlatnim pečaćeno, *Život* 11—12, Sarajevo, 1968.

DAROVNICOM SANDALJA HRANIĆA (str. 214) nastavljena je vjekovna igra oko Konavla, koje su Dubrovčani htjeli da zadrže u svojoj vlasti pod svaku cijenu. Povelju je pisao Pribisav Pohvalić, pod gradom Sokolom, u prisustvu najznačajnijih humskih feudalaca. Pored stalnog godišnjeg tributa od pet stotina perpera, Sandalj je u zamjenu za svoj dio Konavla nagrađen jednom palačom sa zemljištem, uz posjed koji je ranije dobio. Tako je Sandalj na području Dubrovačke Republike formirao jedno veliko imanje. Dubrovčani su obećali da će Sandaljeve palate o svom trošku urediti »mного krasno i lipo i slavno i časno«. Na sličan način Dubrovčani su otkupili polovinu Konavla od kneza Petra Pavlovića. Problem Konavla nije ovim bio definitivno riješen. Oko ove župe biće mnogo intriga, spekulacija, pljački, pa i pravih i krvavih ratova.

F. Miklošić: Monumenta, CCLXVIII.

EPIGRAFI RADOVCA VUKANOVIĆA (str. 216) nalazi se uklesan u živoj stijeni u Hutovu, na desnoj strani starog puta prema Veljoj međi. To je, u stvari, »kaznena ploča«, kojom se upozorava na sramotu onoga koji napravi grešku. Radovac je bio zakupnik carine nekog feudalca. Zakupninu je redovno isplaćivao, ali se dogodilo da se na kraju oglušio o obavezu prema svom poslodavcu, nepoznatom vojvodi. Zbog toga nije samo izgubio povjerenje vojvodino, nego i sve dotadašnje prijatelje, svoj ugled!

M. Vego: Novi i revidirani natpisi, *GZM*, Sarajevo, 1961.

ODNOSI SA VENECIJOM su se sve više poboljšavali poslije drugog dolaska na prijestolje Tvrtka Tvrtkovića, na zaprepaštenje i ogorčenje Dubrovnika. Mlečani su imali svog predstavnika na dvoru u Visokom, a radili su mnogo i na vezama sa pojedinim oblasnim gospodarima. Mletački dužd slao je tako i Ivana Čoržija Sandalju Hraniću s konkretnim prijedlozima za saradnju. Sandalj se odlučio da prihvati izvjesne prijedloge, mada ga je bolio gubitak Kotora, te je o tome napisao i povelju u blagajskom dvoru.

F. Miklošić: Monumenta, CCLXXXIV.

NATPIS PAVLA KOMLINOVIĆA na nekropoli Bakri, kod Čitluka u Hercegovini, drugi je epitaf ove vrste posvećen istoj osobi. Izabrali smo ga jer je nešto širi i potpuniji. Dio nekropole Bakri, koja se nalazi na području nekadanjeg, historijskog Prozračca, zove se danas Pavluša, po imenu kneza Pavla.

M. Vego: Zbornik, I, 11, Sarajevo, 1962.

RADOSLAV PAVLOVIĆ predao je svoj dio Konavla Dubrovčanima uz odštetu od 13 hiljada dukata, prijem među građane dubrovačke i poklon kuće u gradu, o čemu govori i njegova povelja od 31. decembra 1427. Povelje o velikom i vječnom prijateljstvu, izmijenjene između Radoslava i Dubrovčana, ostale su prazno slovo na pergamentu. Uskoro su nastala nova neprijateljstva, što su se početkom proljeća 1430. pretvorila u pravu vojnu, poznatu u istoriji kao konavaoski rat. Završen je tek u novembru 1432. mirom, u kome se predviđa vraćanje na staro stanje. Povelju iz koje donosimo neke odlomke, pisao je dijak Ostoja. Zajedno s onom poveljom koja govori o miru poslije konavaoskog rata, Ostojina povelja spada među najduže bosanske povelje uopće.

F. Miklošić: Monumenta, CCXCVI.

NATPIS IZ MEDVJEDE (str. 223) značajan je po tome što se u njemu spominje ime jednog krstijanina. Najstariji trag imena jednog krstijanina na lapidarnim spomenicima pronađen je na ploči Kulina bana (krstijanin Radihna), ali se u posljednje vrijeme naišlo na više stećaka koji otkrivaju egzistenciju patarena ovog naziva. Otkriven je spomenik Bjeoke, kćeri Pribisava Kosače, koja je umrla kao krstijanica (*leže krstijanicom*, pred smrt primi *duhovno krštenje*). Na jednom spomeniku u Stjepan-polju zabilježeno je ime krstijanina Petka, savjetnika hercega Stjepana. U Zgunji na Drini otkriven je spomenik Ostoje krstijanina, čija baština je zabilježena u jednom tefteru koji se nalazi u Ankari. Do Ostojinog stećka zapažen je jedan drugi, sa čijeg se natpisa može pročitati riječ *strojnik*. Kada se uzmu u obzir ostali lapidarni spomenici na kojima su ispisana imena starješina crkve bosanske sa zvanjem gosta, imena krstijana — dijaka zabilježena na marginama crkvenih knjiga, kao i imena što su sačuvana na poveljama i ostalim dokumentima dubrovačkih arhiva, dobijamo novu sliku rasprostranjenosti pripadnika patarenske vjere, koja znatno proširuje teritorij naznačen na karti S. Ćirkovića u njegovoj *Istoriji srednjovjekovne bosanske države* (Beograd, 1964).

NATPIS U PODGRADINJU kod Stoca (str. 224) odlikuje se snagom zaklinjanja, odnosno kletve. Na bosanskim spomenicima nisu rijetki primjeri ekshortacije, izrečene na razne načine. Osim ovog spomenika Vuka, sina kneza Obrada, i njegove sestre Jele, koje »pokamenova« mati Ana, u Podgradinju se nalazi još jedan stećak u kome je kletva došla do punog izražaja. Natpis na njemu glasi: »A se leži Dragoje Junotić Tripković, plemeniti Svibničanin, a postavista bilig dva sina, Milbrat i Pribil. Tko će sij bilig pogubiti — pogubi ga bog! Sjekao Vukašin dijak«.

Č. Truhelka: Die bosnischen Grabdenkmaeler, WMBH, Wien, 1895.

KRAJ KONAVALOSKOGA RATA (str. 225) objavljen je poslije dugih i komplikovanih pregovora. U igri oko ovoga rata ukrštavali su se razni interesi i apetiti, te su Dubrovčani rado prihvatili posredovanje kralja Tvrtka Tvrtkovića. Razgovori o miru završeni su u oktobru 1432. godine, o čemu govori i ova povelja, od koje donosimo samo prvu njenu trećinu. Kao autentičan svjedok koji je mnogo vidio i čuo, dijak Ostoja na kraju povelje što je pisao, zavapi rezignirano: »Bože, pomiluj nas!«

NATPIS IVANA MARŠIĆA (str. 228) urezan je na jednoj ploči koja se danas čuva u dvorištu župnog dvora u Kruševu kod Mostara. Kada se uzme u obzir kraćenje riječi, odnosno ispuštanje pojedinih dijelova, uobičajeno na bosanskim spomenicima, onda bi posljednji dio natpisa mogao da se i drukčije čita, čime bi se izmijenio i smisao epitafa:

...a na zemlji ja ništa nes(am).

Ovakvo čitanje je ipak neprihvatljivo, naročito s obzirom da je natpis iz kraja u kome je veoma rano zabilježena ikavica.

M. Vego: Novi i revidirani natpisi, GZM, Sarajevo, 1961.

POVELJA BRAĆI DRAGIŠIĆIMA (str. 229) Stjepana Tomaša Ostojića sadrži odredbe donacije, u kojoj su navedena imena dva grada i šezdeset i dva sela, što predstavlja dragocjen izvor za historičara. Darivanje ogromnog feuda izvršeno je uz garanciju episkupa crkve, djeda Miloja, i »dida kon dida«, nepoznatog imena. Darovnica se ne može razvrći, ni umanjiti »ni za jednu neviru, ni zgrihu... što ne bi ogledano gospodinom didom i Crkvom bosanskom, i dobrimi Bo-

šnjani«. Povelja je pisana u Vranduku, a pisao ju je dijak Tvrtko Sekulović. Original povelje čuva se u Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

F. Miklošić: Monumenta, CCCLIII.

EPITAF VUKOSAVA ŠTIRUNOVIĆA (str. 231)
pronađen je u selu Kovačić u gornjem toku rijeke Neretve, na liniji Ulog—Kalinovik. Natpis je uklesan u kameni sarkofag većih dimenzija, na nekropoli od tridesetak stećaka. Tekst koji obilježava grob Vukosava Štirunovića (ili Širunovića) je dosta nečitak i nije se mogao do kraja razriješiti. Možda bi nastavak epitafa mogao da teče ovako:

*Bez svrhe nikada ne hodih.
Milostiju božijom,
tuđem se —
ne molih!*

Natpis će uskoro biti objavljen u novoj monografiji o stećcima što ju je pripremio za štampu Š. Bešlagić, čijom susretljivošću nam je i omogućeno da ga ovdje objavimo.

TRGOVINA SREBROM U PETNAESTOM STOLJEĆU potisnula je tradicionalnu trgovinu olovom i ostalim rudarskim proizvodima. Kralj Tomaš se pokazao kao direktan interesent u svim pitanjima trgovine srebrom. Imao je povjerenika za prodaju u Dubrovniku, a srebro je izvozio u Italiju, naročito u Napulj. U cilju razbijanja dubrovačkog monopola, stvaranog vijekovima, Tomaš se povezao i s trogirskim knezom Nikolom Dikari, s kojim sklapa i ugovor o trgovini (str. 232). Ovim ugovorom knez iz Trogira osigurao je monopol na trgovinu u Bosni, a kralj Tomaš, gladan zlata kao i njegovi savremenici, profit koji je ovim ugovorom sebi osigurao.

D. Kovačević: Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni, Sarajevo, 1961.

NATPIS KRSTIJANINA PETKA (str. 234) nije još objavljen, a nedavno ga je pronašao kod grada Sokola u jugoistočnom Humu Š. Bešlagić, i zahvaljujući njemu ovdje ga donosimo. Natpis je dosta oštećen i zahtijevaće mnogo truda i znanja da se definitivno dešifrira. Već sada se može reći da je po mnogo čemu izniman. Natpis sadrži već od ranije poznate nadgrobne fraze:

*Bratije i družino,
molju vi se —
ne popirajte...
jere sam ja bio kako i vi,
a vi ćete biti kako i ja!...*

Zatim slijedi jedinstven fragmenat koji smo ovdje objavili, ali bez svršetka jer još nije do kraja logično izveden: »...u njih šem Jeremija Petko Krstijanin...« Iz Bešlagićevog čitanja proizlazi da krstijanin iz Sokola ima dva imena, narodno Petko i kalendarsko Jeremija. Ovo je iznimna pojava, ako ne bismo znali da u jednom bosanskom popisu starješina heretičke crkve koji su živjeli prije početka XIII stoljeća na prvom mjestu, kao neke vrste rodonačelnik, stoji zapisano ime Jeremisa (Jeremije). U nauci se još istražuje da li je pop Bogumil imao i crkveno ime Jeremija, da li je identičan s njim. U svakom slučaju, krstijanin Petko iz Huma nije slučajno uzeo ovo ime — ono je u redovima crkve bosanske imalo izvjesnu tradiciju. Krstijanin Petko živio je i umro u vrijeme kada je herceg Stjepan bio samo vojvoda. »Hranio« je vojvodinu dušu, što znači da je bio njegov duhovni, a možda i svjetovni savjetnik. Na toj dužnosti Petka je naslijedio neki drugi krstijanin, a na hercegov dvor kasnije će stići i čuveni gost Radin, kao i drugi redovnici patarenski, raznog ranga i položaja.

POVELJA VLADISLAVA HERCEGOVIĆA (str. 235) umnogome potvrđuje optužbe Dubrovčana što su ih podizali protiv hercegovih ljudi, koji su jednom opljačkali čak i konavaosku crkvu. Svoju odluku o pri-

laženju savezu protiv vlastitog oca knez Vladislav motivirao je humanim razlozima, ne spominjući neslogu u kući, što ju je još više raspirio dolazak mlade Florentinke za koju se strasno zagrijao stari herceg. Prilazak Vladislava u tabor Dubrovčana bio je za njih najveći dobitak, a za hercega je predstavljao najteži udarac. To je on još više osjetio kada je bio izgubio gotovo sve pozicije i jedino zahvaljujući pomoći turskih krajišnika uspio da povрати izgubljene zemlje. Kada se kasnije Vladislav vratio ocu, raspala se i dubrovačka koalicija.

Knez Vladislav spadao je među one rijetke velmože koji su svoja pisma pisali svojom vlastitom rukom. A on je pisao čak i povelje, što je predstavljalo odgovoran i težak posao, u koji je valjalo unositi mnogo strpljenja i znanja. Vladislav se pokazao kao odličan poznavalac pisma, i lijepog narodnog govora svog vremena, a posebno kao dobar stilista. Učio je pisati vjerovatno u skriptoriju svoga oca, u Blagaju.

F. Miklošić: Monumenta, CCCLXI.

NATPIS U PRIDVORICI KOD ULOGA (str. 238) uklesan je na spomeniku u obliku sanduka, koji se nalazi na nekropoli od petnaestak stećaka. Natpis je objavio Š. Bešlagić ovako:

*Saj kami Ostojin.
Napravi Radoje.
Da je prost
i blag...*

Bešlagić datira spomenik u početak XV stoljeća, prosuđujući njegovu starost po grafiji natpisa.

Mi smo usvojili Vegino čitanje, iako ni ono nije do kraja razriješeno.

Š. Bešlagić: Novopronađeni natpisi na stećcima, *Naše starine*, br. IX, Sarajevo, 1964.

M. Vego: Zbornik, III, 181, Sarajevo, 1964.

PATARENSKI OBREDNIK (str. 239) nalazi se u rukopisu krstijanina Radosava, što ga je ovaj napisao za krstijanina Gojsava. Dolazi poslije teksta Apokalipse, a sastoji se iz tri dijela: očenaša, formulara kratkih molitava i početka Ivanovog evanđelja. Uprošćena krstijanska služba božija nema pomena o euharistiji, o pričesti, u njoj nema pjevanja stihira, niti drugih duhovnih pjesama. Upoređivanjem s *Lionskim zbornikom* iz XIII stoljeća može se ustanoviti istovetnost katarskog rituala s bosanskim obrednikom, koji se takođe završava početkom evanđelja o Hristu kao Logosu (Slovu) i vječitoj svjetlosti. Bosanski obrednik ima jednu specifičnost, primjetnu i u nekim drugim domaćim rukopisima. Za Isusa se kaže *inočedago od oca*, što znači mlađeg božijeg sina. To je u duhu dualističkog učenja, po kome je Satana prvoroden i kasnije otpao od boga, o čemu opširno pripovijeda bečki manuskript *Tajne knjige*. Zajedno s ovom knjigom i *Lionskim rukopisom* bosanski *Zbornik krstijanina Radosava*, s njegovim obrednikom, predstavlja rijetke ostatke dualističke literature, sačuvane poslije viševjekovnih istraga. To su tekstovi tipa *knjiga nečastivih* o kojima se govori u Nemanjinom žitiju i istražnim materijalima rimske crkve.

EPITAF VLATKA VUKOVIĆA (str. 240) nalazi se u Boljunima, zapadno od Stoca. On se ne može odnositi na Vlatka, velikog vojvodu bosanskog. Natpis na njegovom stećku bio bi drukčiji, s obzirom na funkciju i ulogu koju je imao u svom vremenu. Osim toga, ovaj boljunski spomenik i po svojoj izradi odaje rad iz mlađeg doba, što se može zaključiti i po velikom krstu na kome je epitaf uklesan. Takvi spomenici podizani su u drugoj polovini i kraju petnaestog vijeka, kada

ponovno dolazi do većeg uticaja istočne i zapadne crkve, a tada se već javljaju i nišani sa natpisima u bosančici. Spomenik je smješten na samoj ivici nekropole od tri stotine stećaka — podignut je, dakle, među posljednjim na ovom starom grobištu. Epitaf veliča ne samo junaštvo kao veoma cijenjenu osobinu onoga doba, nego i plemenitost, dobrotu. Semoradova se misao, zbog njene jednostavnosti i humanosti, lako i rado pamti.

Č. Truhelka: Die bosnischen Grabdenkmäler des Mittelalter, WMBH, Wien, 1895.

Š. Bešlić: Boljuni, Beograd, 1961.

MARGINALIJA KRSTIJANINA RADOSAVA (str. 241) nalazi se u manuskriptu poznatom pod imenom *Radosavljev zbornik*. Iz Radosavljeve glose vidi se da je rukopis pisan sredinom XV stoljeća i da je namijenjen krstijanima (patarenima, bogumilima), ali se i svojom specifičnom sadržinom odaje kao patarenski. U zborniku je na prvom mjestu *Apokalipsa*, a zatim obrednik, služba božija, koja se potpuno razlikuje od pravoslavne liturgije i katoličke mise. U ovoj duhovnoj knjizi pisanoj bosanskom ćirilicom nalaze se i zapisi u glagoljskom pismu, vjerovatno iz istog vremena. Takvi zapisi primijećeni su i u *Čajničkom evanđelju*, s kraja XIV stoljeća, što može biti dokaz da ni tada glagoljica nije izašla iz upotrebe u patarenskim crkvenim krugovima, koji su veoma cijenili stare glagoljske rukopise i iz njih prepisivali tekstove.

Zbornik krstijanina Radosava nalazi se u Vatikanskoj biblioteci u Rimu. Pisan je na papiru, pretežno ikavski. Iz njega smo posebno izdvojili glosu prepisivača, dijaka Radosava, pisanu škrto, ali logično i lijepo.

F. Rački: Rukopis bosanskog krstijanina Radosava, *Starine XIV*, Zagreb.

A. Solovjev: Vjersko učenje bosanske crkve, *Zagreb*, 1948.

NATPIS IZ KALINOVICA (str. 242) je dosta nečitak i bez završetka. Po svoj prilici ovdje se radi o spomeniku što je podignut na grobu više ljudi, postradalih u nekoj bici, pogromu ili elementarnoj katastrofi. Izraz *dobri* neodoljivo asocira na pripadnike crkve bosanske, koji su mogli možda stradati u vremenu progona od strane kralja Tomaša, kada su se mnogi od njih preseljavali iz područja uže Bosne u Hum, na poziv hercega Stjepana.

M. Vego: Zbornik, III, Sarajevo, 1964.

MOLITVA ZA ŽITO I VINO (str. 243) fragmenat je većeg teksta urezanog u olovnu šipku. Prvih jedanaest redaka pisano je bosančicom, ali u novogrčkom jeziku, isto onako kao što je kunovska *Molitva ot treska* u početku pisana latinskim jezikom i ćiriličkim slovima (vidi str.). Zapis je bio zakopan u nekom polju kod Mostara, a služio je kao amulet protiv šteta što bi ih đavo mogao nanijeti tome polju i rodu u njemu. Fragment je po svoj prilici ispisan iz neke narodne *ljekaruše*. U njemu su zapaženi uticaji Apokalipse, jer se đavo zaklinje »četiri rijekami koje ophode svu zemlju«.

Č. Truhelka: Opet jedan zapis pisan bosančicom, GZM, Sarajevo, 1906.

MIOGOST IZ KALINOVICA (str. 244) izrazio je zahvalnost svome ocu na veoma jednostavan i upečatljiv način, na kamenom spomeniku što ga podiže za vrijeme života. Natpis se ne može pročitati potpuno i do kraja.

Š. Bešlić: Kalinovik, Sarajevo, 1954.

PREGOVORI O SAVEZU DUBROVČANA I TOMAŠA (povelja od 18. decembra 1451) upereni u prvom redu protiv hercega Stjepana koji je započeo novi konavaoski rat, a završeni su nakon izvjesnih nesporeda. Poveljom koju donosimo na str. 245 kralj Tomaš obećava Dubrovčanima zemlje hercega Stjepana: Vrsinje, Dračevicu i gradove Novi i Risan, sve do kotorske komune. Za uzvrat je kralj dobio poklon od 6000 dukata. Kralj je zaista i učestvovao u blokadi hercega i njegovo učešće je imalo veliki značaj u operacijama. Međutim, ratovao je za svoje vlastite interese, te Dubrovčani nisu mogli da realizuju Tomaševu darovnicu, čak ni privremeno.

Povelju, koju je Tomaš potpisao kao kralj Srbljem, Bosni, Primorju, Humsci zemlji, Hrvatima i Donjim krajem, napisao je protobistijar Restoje »u našem stonom mjestu u Bobovcu«, na pergamentu pohranjenom u Dubrovniku.

F. Miklošić: Monumenta, CCCLXII.

NATPIS VITOJA I NJEGOVE ŽENE (str. 247) nalazi se u selu Slivlju kod Gacka, na jednoj kamenoj ploči. Od male srednjovjekovne nekropole u Slivlju sačuvane su još četiri ploče i jedan spomenik u obliku sanduka — na njemu je urezana predstava konjanika.

Č. Truhelka: Stari natpisi iz Hercegovine, GZM, Sarajevo, 1896.

EPITAF ZAGORCA BRAJANOVIĆA IZ PODUBOVCA KOD BILEĆE (str. 248) uklesan je na jednom ovcem sljemenjaku nekropole, koja se sastoji od oko četrdeset stećaka. Nemarnošću je spomenik prevaljen i raspukao na dva dijela te je sada i natpis teže čitati.

Č. Truhelka: Altbosnische Inschriften, WMBH, Wien, 1897.

NATPIS U LASTVI U GORNJEM HRASNU (str. 249) urezan je u kamenu sarkofag, u poljima koja predstavljaju četiri arkade. Truhelka je drugi dio natpisa čitao: »Gospod bog medan postavi, te Vlatku dojde!« vjerujući da riječ »medan« ovdje predstavlja arhaizam u značenju smrti. Vego, kao što se to vidi i po našem ispisu, ovaj dio natpisa čita sasvim drukčije: »Gospoda Medana postavi (kami), te Vlatku dođe«. Mi smo usvojili Veginu interpretaciju kao logičniju i prihvatljiviju, mada iz njegove retuširane i sitne fotografije nismo mogli i da provjerimo tu frazu.

Ć. Truhelka: *Die bosnischen Grabdenkmäler des Mittelalter*, WMBH, Wien, 1895.

M. Vego: *Zbornik*, II, 84, Sarajevo, 1964.

POVELJU O MIRU (str. 250) herceg Stjepan Vukčić izdiktira svome dijaku Božidaru u guščije pero, prekidajući tako neprijateljstva sa ženom Jelenom, sinom Vladislavom i ostalim humskim plemićima što ustaše protiv njega i vezaše se za Dubrovnik. Ovu pobjedu herceg je mogao izvojevati samo zahvaljujući oružanoj pomoći Turaka, koji su u međuvremenu zauzeli i sam Carigrad i svoje širom otvorene oči okrenuli prema Zapadu — prva žrtva njihovog neizmjernog apetita biće Bosna, oslabljena, također unutrašnjim trzavicama i borbama. Tako će u stvarnosti nastati ono *zgorenje svijeta*, o kome se govori u povelji Stjepana II Kotromanića. Sukob u hercegovoj porodici je tipičan primjer unutrašnjeg raspadanja, stanja koje je veoma pogodovalo raspadanju cijele zemlje. Dubrovčani su bili ogorčeni i pokušali su da ometu Vladislava u sklapanju separatnog mira, ali u tome nisu uspjeli, te su i sami pristupili sklapanju ugovora o miru.

O motivima sukoba u hercegovoj porodici u narodu su se razvile razne verzije, te je motiv otmice nevjeste od strane starog oca postao glavni i toliko je korišćen da danas predstavlja pravu malu narodnu književnost.

Koliko je do sukoba došlo zbog prisustva lijepe Florentinke Elizabete, ne zna se pouzdano, ali da je ipak imalo neki udio u svađi porodice — van svake je diskusije. Začudo, poslije izmirenja u porodici, Elizabeta je ostala na humskom dvoru kao dvorska dama.

F. Miklošić: Monumenta, CCCLXVIII.

NATPIS PAVLA PLAVIČIĆA (str. 251) urezan je u kamenoj ploči, u Brajkovićima kod Travnika. Kraj epitafa potsjeća na stil iz novijeg doba i vjerovatno je natpis nastao krajem XV vijeka.

Č. Truhelka: Slavische Inschriften in Bosnien, WMBH, Wien, 1896.

EPIGRAM JURAJA IVANOVIĆA (str. 252) uklesan je na velikom krstu, u selu Arapima kod Mostara. Ispod krsta nalazi se golema ploča, a pod njom grobnica Jurajeva. Po snazi kontrasta, po ironiji koja se penje do sarkazma, ovaj epitaf spada među najzanimljivije i najvrednije u našoj staroj epigrafici.

Č. Truhelka: Die bosnischen Grabdenkmaeler des Mittelalter, WMBH, Wien, 1895.

NATPIS DIJAKA VUJANA DRAGIŠIĆA (str. 253) izdvaja se činjenicom da je posvećen jednom dijaku. Jezgrovit epitaf, čiji je autor vjerovatno sam Vujan, uklesan je na velikom kamenom krstu, lijepo ornamentiranom. Osim rozete uobličene u jednom krugu, tu su predstave mjeseca, mača i štita, goluba, itd. Biljeg je smješten na manjoj nekropoli u selu Njegovanovićima kod Plane, u bilečkoj okolini.

Č. Truhelka: Altbosnische Inschriften, WMBH, Wien, 1897.

SVRŠETAK RATA PROTIV DUBROVNIKA (str. 250 i str. 254) računa se od onoga časa kada je herceg sklopio poseban mir sa ženom Jelenom i sinom Vladislavom. O tome govori povelja izdata u Pišću, na Planini Pivi, 19. jula 1453. To je značilo i kraj koalicije formirane pod rukovodstvom Dubrovnika. Definitivni uslovi mira uglavljani su 10. aprila 1454. u hercegovo rezidenciji u Novom, na moru. Poslije četverogodišnjeg pustošenja i pljačkanja nastao je u zemlji toliko vremena očekivani mir. U stvari, ni herceg ni Dubrovnik nisu ništa postigli, osim što su iscrpli svoje blagajne, ucvijelili mnoge porodice, ostale bez onih koji su poginuli i što su do kraja izglednjeli narod. Na žalost, iz ovog obostranog debakla kao da ni jedna strana nije izvukla pouku — sukobi će se nastaviti ponovo, sve dotle dok hercegova zemlja ne postane jedan od turskih sandžaka, poznat pod imenom *Hercegovina*.

F. Miklošić: Monumenta, CCCLXVIII, CCCLXIX.

UGARKOV NATPIS u Kotorcu kod Sarajeva (str. 256) uklesan je na stećku mjesne nekropole. Natpis je objavljivan više puta, ali pogrešno. Truhelka je čitao umjesto »jedan bih u majke«, kao »vas dan bih u majke«, a tako je ponovio i Stojanović.

V. Skarić: Sarajevo i njegova okolina, Sarajevo, 1937.

APOKALIPSA KRSTIJANINA RADOSAVA (str. 257) zauzima najveći dio njegovog rukopisa, a nalazi se na prvom mjestu. Kao jedina proročka knjiga u Novom zavjetu služila je Apokalipsa u stvari, kao književno štivo, čiju simboliku su bosanski krstijani tumačili u duhu svog učenja. Tajanstvena moć Apokalipse opsjedala je francuske katare i albingeze, lionske siromahe i talijanske patarene isto tako kao i bosanske krstijane — oni su knjigu Apokalipse nosili svuda sa sobom kao evanđelje siromašnih, ugroženih

i pravednih ljudi. Borba dobra sa zlom, kao borba dvaju principa, čiji se simboli mogu primijeniti i na uslove života na zemlji, veoma je upečatljivo istaknuta u ovoj knjizi i pravedan ishod davao nadu vjernicima. Radosavljeva Apokalipsa nije pisana tako dobro kao Hvalova ili nepoznatog dijaka koji je pisao *Mletački zbornik*, ali je zanimljiva zbog jezika u kome ima više starine nego u navedenim rukopisima, ali i sasvim novih leksema iz živog narodnog jezika. To se vidi i iz odlomka što ga donosimo.

NATPIS HERCEGA STJEPANA na crkvi u Goraždu (str. 260) urezan je 1454. godine, po mišljenju većine stručnjaka. Datiranje je zapravo izvršeno po načinu istočne crkve, godine 6954, mimo običaja u srednjovjekovnoj Bosni, pa su neki eksperti sumnjali u autentičnost ovog ktitorskog epigrafa. Protiv mogućnosti da herceg, pristalica patarena, podigne jednu crkvu ne govori ni njegova politička ni diplomatska praksa. On je oko sebe skupljao mnoge patarene. Njegov glavni dugogodišnji savjetnik bio je gost Radin, a sve glavne sporove davao je u arbitražu djedu crkve bosanske i dvanaestorici njegovih strojnika, ali je spretno kontaktirao i sa predstavnicima ostalih religija, sve u interesu učvršćenja svojih političkih i ekonomskih pozicija.

Natpis je urezan u kamenoj ploči, uzidanoj nad vratima crkve Sv. Georgija u Sopotnici, kod Goražda.

M. Vego: Novi i revidirani natpisi, GZM, Sarajevo, 1964.

POVELJA O SLOBODI TRGOVINE (str. 261) što ju je kralj Tomaš izdao u Jajcu 7. januara 1456. godine, ponavlja poznate stavove iz ranijih povelja ove vrste, ali u stilu kome kao da ne može biti pogovora. Povelja je zanimljiva zbog jedne devijacije u sadržaju — u

njoj se od datih privilegija izuzimaju trgovačke kuće Stipašinovića i Latinčića. Kakav je povod bio za ovakvu diskriminaciju dvojice Dubrovčana nije se moglo ustanoviti.

NATPIS IZ DOPASKA kod Birča, u vlaseničkom kraju (str. 262) pisan je zdesna nalijevo, kao i čuveni spomenici iz Vlađevine. Vlasenički mramor potječe iz istog vremena kao i mramorovi iz Vlađevine, pa su možda i pisci epitafa iz iste epigrafske škole.

Ć. Truhelka: *Slavische Inschriften in Bosnien*, WMBH, Wien, 1896.

POTVRDU POSJEDA SRPSKOM LOGOFETU STEFANU (str. 263) izdao je kralj Tomaš Ostojić u Žepču 1458. godine, prilikom Stepanove posjete Bosni, što ju je učinio u cilju nastavljanja pregovora o udaji Mare, nasljednice srpske despotovine, za kraljevića Stjepana Tomaševića. Pregovori su uspješno dokrajčeni i Tomašević je preuzeo vlast u despotovini 21. marta 1459. godine, a malodobna Mara postala buduća bosanska kraljica. Kotromanići su tako zasjeli na despotsku stolicu i po drugi put stekli pravo da nose titulu suverena Srbije. Tomaš izgleda nije bio svjestan da je ovaj trijumf bio privremen, s obzirom na tešku međunarodnu situaciju, u kojoj su sve konce držali u ruci Turci. To je opet provociralo Srbe, koji nisu mogli shvatiti da despot Lazar nije mogao naći nasljednika iz kuće Brankovića, a Mađare jer su i sami pretendovali na Smederevo. Pod tim uslovima vlast Bosanaca u despotovini zaista nije ni mogla dugo trajati.

Original darovnice logofetu Stepanu nije sačuvan, a poznat je po jednom prepisu iz XVI stoljeća. Prepis su objavili Šafarik i Novaković, a mi ga donosimo po Miklošiću (*Monumenta*, CCCLXXXIV).

PAVKO RADOHNIĆ (str. 264) podigao je spomenik za života, a najvjerojatnije je da je i natpis sačinio sam. Epitaf je urezan u kamenu sarkofagu u Hodovu, u predjelu između Stoca i Mostara. Natpis je objavljivao više puta, s izvjesnim razlikama.

Č. Truhelka: Die bosnischen Grabdenkmäler des Mittelalter, WMBH, Wien, 1895.

PORUKA STJEPANA TOMAŠEVIĆA papi Eneju Silviju Pikolominiu (str. 265) zabilježena je na latinskom jeziku. Iako njena autentičnost nije dokazana, ona uvjerljivo odražava očajnički krik posljednjeg bosanskog kralja, koji prekida veze sa Turcima, a da nije na Zapadu još stekao iskrene prijatelje, spremne da zaštite Bosnu od turske invazije. Znao je da je poslije pada Carigrada i Smedereva red došao i na Bosnu. Papa Pijo II, alias Enej Silvio Pikolomini, poznat kao humanista, saslušao je ovo slovo kraljevskog poslanika iz nekadašnje patarenske zemlje, te preporučio zajedničku akciju sa Matijom Korvinom. Izašavši u susret kraljevoj molbi, poslao mu je kraljevsku krunu u Jajce, gdje se posljednji Kotromanić krunisao »uz pristanak i najveće oduševljenje svih velikaša i gospode kraljevstva«. Ovo je bilo prvi put u bosanskoj istoriji da se jedan njen vladar krunisao vijencem, poslanim od jednog pape. Bosna je nedavno doživjela jedan težak udar, jer je pritiskom Rima odustala od svoje tradicionalne, bosanske vjere. Sada, pribavljanjem sakralnog oreola bosanskoj monarhiji išlo se ka unutrašnjoj konsolidaciji zemlje, najvažnijem uslovu za otpor prema Turcima. Papa se spremio i da vojnički pomogne Bosni, ali je na tom pohodu umro u Ankoni. Ovaj novi krstaški pohod prema Bosni, prvi put u cilju njene zaštite, ispio je na historijskim analizama samo kao neka tipična srednjovjekovna farsa. Turci su u svom pohodu na zemlju o čijem su se bogatstvu pričale bajke, naišli na Bošnjake kao jedinu zapreku. Oni su bili slabi da zaustave tursku bujicu, u kojoj su se nalazili i vazali

koji su bili iste krvi i govorili istim jezikom kao i Bosanci. Podrška sa Zapada završena je samo platonskim izjavama solidarnosti.

M. Orbini: Il regno degli Slavi, Pesaro, 1601.

S. Ćirković: Istorija srednjovjekovne bosanske države, Beograd, 1964.

NATPIS ZLATARA DIVCA (str. 268) nalazi se uklesan u kamenom sarkofagu u Mršićima kod Vlasenice. Zlatar je po svoj prilici prezime, nastalo po zanimanju kojim se porodica u Mršićima bavila. Sarkofag je na čeonj i začelnoj strani ukrašen predstavom lijepo obrađenih, velikih ljiljana.

C. Hoerman: Epigrafische Denkmaeler aus dem Mittelalter, WMBH, Wien, 1895.

NATPIS VLAĐA BIJELIĆA (str. 269) uklesan je u ploču, smještenu u crkvu sela Vlahovića kod Ljubinja. Po predanju, Vlač je u ove krajeve došao iz Srbije, poslije boja na Kosovu, u vrijeme međusobne borbe feudalne gospode. Stigao je sa svojom braćom, Radom i Vukom, prvo na Radimlju ispod planine Trusine, a onda u kraj gdje se sada nalaze Vlahovići, koje se prozvalo po njegovom imenu. Tu sazida crkvu u kojoj se nalazi ploča. Rade se naseli u mjesto što se po njemu prozva Radić, a Vuk u sadašnje Vukoviće. Ova mjesta udaljena su po jedan sat jedno od drugoga. Od Vlačevih potomaka postali su Kneževići i Zekići. Zekići su od Vlačevog unuka Zeke — on je prešao na islam i sada su Zekići muslimani. Po istorijskim izvorima Vlahovići su potekli od vlaških plemena, formiranih u predjelu Donjih Vlahi, sa centrom u Vlahovićima.

M. Bijelić: Dva starobosanska natpisa u Vlahovićima, GZM, Sarajevo, 1890.

Š. Bešlagić: Ljubinje, Naše starine, Sarajevo, 1957.

MILOBRAT MRČIĆ iz Jasene kod Nevesinja (str. 270) podigao je golemi spomenik svome sinu Ivanišu, pa je s jednostavnom i dubokom tugom ožalošćenog oca u kamen urezao svoja osjećanja. Na nekropoli u Jaseni vjerovatno su sahranjeni i drugi Mrčići, koji se spominju još od XIII vijeka kao ugledna humska porodica. Milobratov natpis objavljivan je više puta (vidi *M. Dizdar: Stari bosanski epitafi, Sarajevo, 1961*).

NATPIS VUKOSAVA VLAĐEVIĆA (str. 271) nalazi se urezan u ploču koja se nalazi u istoj crkvi u kojoj i ploča Vlada Vlađevića. Legenda kaže da je Vukosav ranjen u nekom boju i da ga je družina donijela do crkve. Vojvoda Vukosav naredio je slugi da mu od vojvotkinje donese oveću sumu novaca, ne spominjući zašto mu je potrebna. Na samrti što nastupi od odredi da se tim novcem proširi crkva, kako bi se u njoj zakopati mogao sa svojim mrtvim drugovima.

M. Bijelić: Dva starobosanska natpisa u Vlahovićima, GZM, Sarajevo, 1890.

Š. Bešlagić: Ljubinje, Naše starine, Sarajevo, 1965.

POVELJE STJEPANA TOMAŠEVIĆA (str. 272) izdate u mjesecu novembru 1461. godine nastavljaju tradicije domaće kancelarije, a odlikuju se lijepim stilom i jezikom. Prva je pisana 23. novembra u Jajcu, a izdata je na ruke poklisara Jakete Gundulića i Paladina Lukarevića. Povelja ima svečani karakter, jer se u njoj potvrđuju stari ugovori, po običaju da svaki novi vladar vrši tu obnovu. Dva dana nakon prve, izdane su čak četiri nove povelje, u kojima mladi kralj reguliše odnose u zemlji i sa susjedima.

Postoji još jedna Stjepanova povelja u prepisu fra Nikole Lašvanina. U njoj kralj daruje svog strica Radivoja imanjima »za vjernu službu«. Lašvanin u svojoj manastirskoj kronici tvrdi da je Tomašev sin Stjepan, u zajednici sa stricem Radivojem, u ljeto 1461. godine, zadavio u gradu Bilaju svoga oca i pokopao ga u manastiru Sv. Ivana u Sutjeski. Knez Radivoje bio bi,

dakle, nagrađen za bratoubistvo »zemljama i gradovima« od strane oceubice, kome se žurilo da uzme krunu. Ovaj podatak nalazi se u mnogim kronikama, pisanim prije i poslije Lašvanina, ali historičari ne vjeruju u ovu krvavu igru i darovnicu. Narodna pjesma o Stjepanu kaže: »Svoj je svojoj braći dodijao, i golubu na jelovoj grani...«, okrivljujući tako mladog kralja za propast Bosne. Nije, međutim, ničim dokazano da je on kriv za propast srpske despotovine, da je organizirao nasilnu smrt svoga oca, a još manje za propast Bosne. Onome ko bitku gubi nikada se ne prašta, a on je sve činio da je ne izgubi, mada nije mnogo vjerovao u pomoć Evrope.

F. Miklošić: Monumenta, CCCXCI, CCCXCII, CCCXCIV, CCCXCV, CCCXCIII.

NATPIS U RIČICI KOD KAKNJA (str. 275) uklesan je u ploči, koja je nedavno pronađena i smještena u samostan Sutjeska. Početak epitafa ima iznimnu invocaciju »V ime božije«. Pod stećkom je zakopan Radovan Pribilović, ubijen u nekom sukobu između dvije porodice. On nije ništa nažao učinio bratstvu Radmila Božinića: »Učiniše vrhu mene krv nezajmitu!« kaže se u natpisu i traži osveta: »Neka vje tko je moj mili!«

Tekst natpisa ustupio nam je Š. Bešlagić, iz rukopisa što ga je spremio za štampu.

TESTAMENAT GOSTA RADINA (odlomak na str. 276) prvorazredni je dokumenat za proučavanje crkve bosanske u vremenu njenog rasula i pred njenu konačnu propast. Pojedinačni slučaj uglednog patarenskog gosta karakterističan je za ocjenu stanja crkvene organizacije i njenog članstva. Značaj testamenta je ipak više u podacima sociološke nego dogmatske prirode, iako mu ne nedostaju ni podaci o patarenskoj organizaciji i dogmatici. Od pogleda na svijet na kome je izrastao program za borbu protiv ugnjetavanja svake

vrste, ostala su samo mutna sjećanja. Starješine crkve bosanske postali su i sami gospoda, koja svakodnevno služe interesima feudalaca. Strojnici su u velikom broju napustili svoje čuvene i cijenjene *hiže* i nastanili se na dvorovima plemića, kao gost Radin, čija je karijera bila brza i sjajna. Počeo je kao *krstijanin* na dvoru Pavlovića u Borču, a nakon pet godina dobija naziv *starca* i seli u dvor Blagaj, kod hercega Stjepana. Godine 1450. već je starješina sa zvanjem *gosta*, od koga do zvanja *djeda*, episkupa crkve, postoji samo jedna stepenica, do koje ipak nije stigao. Iza sebe, kako se to vidi iz testamenta, ostavio je ogromnu gomilu od 5.640 dukata, osim druge pokretne imovine. O nekretninama testamenat šuti. Najveći dio zlatnika Radin je poklonio svojoj rodbini, koja je takođe spadala među vjernike Crkve bosanske, ali samo *mrsne ljude*, dok je »krstijanima i krstijanicama prave vjere apostolske, onima koji grijeha ne ljube« (electi), namijenio simbolične sume, vjerovatno samo zato što nisu imali uže porodice. Zapaženo je da u kući ovog bogatuna, pripadnika reda *savršenih* krstijana, ima mnogo slugu. Radin je ostavio u svojoj oporuci nešto novca i sirotinji, kao i nemoćnim, kako onim koji pripadaju patarenima, tako i dubrovačkoj sirotinji. Na kraju, nešto novaca namijenio je i za podizanje hrama, nadgrobnog mauzoleja, kakav su u Bosni imali veliki sudija Gradiša ili tepačija Batalo.

Kao emigrant, Radin se nije osjećao sigurnim ni u Dubrovniku, te je zbog eventualne zaštite od Turaka zatražio azil i od Mlečana. Mlečani su mu dozvolili da »sa 50 do 60 članova svoga zakona i sekte« pređe sa svojim imanjem u Veneciju. Dubrovčani su mu garantirali ispovijedanje »vjere koju vjeruje«, ali je on znao da je vrijeme crkve bosanske prošlo, te je bio spreman na svakovrsne kompromise u katoličkoj sredini, kao što su neki patareni to činili i prešli na pravoslavlje, a neki i na islam. Njegova rodbina i pratnja što je pošla za njim izgubili su se i istopili u inovjeronom mnoštvu, bez obzira na ranija usmena i pismena uvjeravanja. O takvom »svršetku životu svojemu« po svoj prilici je znao unaprijed i gost Radin.

Č. Truhelka: Testament gosta Radina, GZM, Sarajevo, 1911. Još o testamentu gosta Radina i o patarenima, GZM, Sarajevo, 1913.

A. Solovjev: Gost Radin i njegov testament, *Pregled* 7, Sarajevo, 1947.

M. Šunjić: Jedan novi podatak o gostu Radinu i njegovoj sekti, *GID*, Sarajevo, 1960.

RADONJA VUKOBRATOVIĆ ostao je bez potomka, inokosan. Podižući spomenik svome ocu, on se sjetio da njega neće imati ko obilježiti, te se rastužio pišući epitaf. Natpis je urezan na kamenoj ploči, na groblju u Mirušama kod Bileće. Tekst što ga je objavio Č. Truhelka dopunio je M. Vego i približno ga datirao.

Č. Truhelka: Starobosanski natpisi, GZM, Sarajevo, 1895.

M. Vego: Novi i revidirani natpisi, GZM, Sarajevo, 1964.

EPITAF VUKŠE MITROVIĆA (str. 279) urezan je na gornjoj strani kamene ploče u Zovom dolu, u blizini Nevesinja. Natpis je uklesan sredinom XV vijeka. Rade Pribisalić mogao bi biti identičan sa vojvodom Radičem Pribisalićem, o kome se govori u ugovoru o miru što ga je herceg Stjepan sklopio sa Dubrovčanima 11. aprila 1454. U blizini Zovog dola nalazi se stari grad Saslon, ili Medvjedgrad.

M. Vego: Novi i revidirani natpisi, GZM, Sarajevo, 1964.

BILJEG MAHMUTA BRANKOVIĆA (str. 280) stoji na Petrovu polju, kako to piše i u epitafu na stečku, u Brankovićima, u predjelu gdje su vladali Pavlovići, ali njegovo tijelo nije pokopano pod ovim obeliskom. Mahmut je poginuo na »boju despotovu«, a samo mu biljeg stoji »na baštini«. Da je tu i pokopan, nepoznati

dijak ne bi pisao »A si bilig«, nego »A se leži...« Vjerovatno je ovaj Branković poginuo poslije 1463. u borbi sa Vukom Grgurevićem, koji je jedanput provalio iz Jajca u samo Sarajevo, opljačkao ga i zapalio, a zatim se povukao. Možda je Mahmut izgubio život negdje oko Busovače ili Travnika, gdje su se vodile nekolike borbe sa ugarskom vojskom, u kojoj se nalazio i despot Grgurević, »Zmaj Ognjeni Vuk« iz narodne pjesme. Spomenik Mahmutu Brankoviću mogao je, dakle, biti postavljen poslije jedne od mnogih bitaka što su se vodile sve do 1480. godine, kada je umro i Vuk.

Č. Truhelka: Die bosnischen Grabdenkmäler des Mittelalter, WMBH, Wien, 1895. Studije o podrijetlu, Zagreb, 1941.

V. Skarić: Sarajevo i njegova okolina, str. 44, napomena br. 2.

NATPIS RADIVOJA OPRAŠIĆA (str. 281) urezan je u kamenom obelisku, sličnom onome Mahmuta Brankovića, u čijoj se blizini nalazi. Sudbina vojvode Radivoja, slična je sudbini njegovog zemljaka. I ovaj vitez poginuo je kao i Mahmut daleko od svoje plemenite zemlje, a samo mu se spomenik nalazi u zavičaju. Možda je pao u istom boju u kome i Branković? Oblasni gospodari Pavlovići držali su u svojoj vlasti zemlje od izvora Bosne u Sarajevskom polju do Drine, ali su rano primili turski protektorat, još oko 1420. godine, odmah poslije pogibije Petra Pavlovića, koga pogubiše Turci, nekoliko godina poslije pogibije njegovog oca na Parenjoj poljani kod Sutjeske. Turci su dobili Hodidjed i Vrhbosnu, od koje se već tada počelo razvijati sadašnje Sarajevo. Zajedno sa nizom domaćih plemića, kao što je Mahmut Branković i vitez Radivoj po svoj prilici bio je u vazalskom odnosu prema Turcima, ne mijenjajući svoj feudalni status ni vjeru. Na obelisku vojvode Radivoja zapažena je predstava grba koji je istovetan sa onim na obelisku — nišanu Mahmuta. Možda potiču iz iste porodice što se ponosila grbom Brankovića?

RODOSLOV JURAJA HVALOVIĆA (str. 282) sačuvan je zahvaljujući jednom dubrovačkom dokumentu, u kome su nekadašnji dvorjani Radoslava Pavlovića, a kasnije vlastela hercega Vlatka, dali izjavu da je Juraj nasljednik Braila Tezalovića, vlasnika jednog većeg poklada u dubrovačkoj komuni. Iz ovog dokumenta, kao i iz priznanica o primitku novca, saznajemo da je Brailo, knez i protovistijar Pavla Radinovića, ostavio poklad u iznosu od 400 dukata, sa kamatnom stopom od pet posto. Kada je umro Brailo, kamatu je uzimala kćerka Jelača, a poslije njene smrti, u novembru 1465. godine, došao je u Dubrovnik knez Vlatko Popović, sin Radosava, zahtijevajući da se njemu kao najbližem nasljedniku isplaćuje dohodak. Dubrovčani su »bližiki i rodijaku« Jelače isplatili na zapovijed namjesnika Isabega određenu sumu u dukatima i to su činili još dvije godine, kada se pojavio Juraj Bogišić-Hvalović, sa dokazom da i on ima pravo na polog, jer vodi porijeklo od Mihovila Hvala, oca kneza Braila. Ova izjava data je u obliku koji predstavlja pravi mali rodoslov, te njen tekst, u stvari, i predstavlja prvi plemićki rodoslov kod nas.

F. Miklošić: Monumenta, CDLXVII.

Č. Truhelka: Tursko-slavjenski spomenici dubrovačke arhive, GZM, Sarajevo, 1911.

NATPIS U SVITAVI (str. 284) u predjelu kod Deranskog blata, zapadno od Stoca, uklesan je u jednom velikom i starom krstu, s kraja XV vijeka. Natpis na grobu sina Luke Stjepanova nije u cjelosti sačuvan, ali se i na osnovu onoga što je ostalo od njega može reći da njegov pisac napušta tradicionalni način kazivanja, koji više nije bio obavezan u vremenu turske dominacije.

M. Vego: Novi i revidirani natpisi, GZM, Sarajevo, 1961.

EPITAF U GRAHOVČIĆIMA (str. 285) ističe da je Mihovio Grahovčić »prave vire rimske«, što znači da je nastao krajem XV vijeka, u vrijeme razvijanja nove i oštre vjerske diferencijacije. Bošnjani su i u ovo doba, uz male iznimke, zadržali stari oblik i sadržaj epigrafa, kao i staro pismo, bosansku ćirilicu, ali su u oblikovanju stećaka počeli praviti razliku. Katolici i pravoslavni na kamenu ploču su postavljali velike krstove, a muslimani su se opredijelili za stećak u obliku obeliska i stele, koji su bili bliži formi muslimanskog nišana.

B. Pavlović i I. Renđeo: Stećci govore, Zagreb, 1954 (WMBH, IV).

ALIBEG VLAHOVIĆ (str. 236) je na intervenciju Hercegovića došao da kao carski češnjeger izvidi stanje poklada hercega Stjepana pohranjenog u dubrovačkim trezorima. Na osnovu provjeravanja knjiga Alibeg je ustanovio da su braća Hercegovići podigli cjelokupno svoje nasljeđe i da su tužbe samom caru u Istambulu bile neosnovane. Dokumentat o tome na Alibegov diktat pisao je Šišman Botić, dijak iz Jeleča u Bosni.

Alibeg Vlahović i njegov brat Smail, koji se u ovom dokumentu pojavljuje kao svjedok, domaći su ljudi, ali njihov identitet nije utvrđen. Poznati su Vlahovići iz istoimenog sela u Ljubinjskom kraju. Jedan ugledni Vlahović po imenu Radosav, sahranjen je na Nekuku kod Stoca u drugoj polovini petnaestog vijeka.

F. Miklošić: Monumenta, CDXXXIV.

NATPIS IZ BOLJUNA na str. 288, jedan je od najljepših u srednjovjekovnoj Bosni. Objavljivao je više puta, sa izvjesnim manjim razlikama. Posljednji put natpis je čitao M. Vego, znatno odstupajući od ranijih rješenja. Međutim, Vegina revizija nije izvršena.

na osnovu ozbiljnih argumenata, a njegov faksimil objavljen je poslije retuša, te se ne može prihvatiti. Ima samo jedna riječ koja bi za razliku od ranijih čitanja mogla da se pročita i razumije drukčije, ali ne na liniji Veginih objašnjenja. Naime, anonimni pisac epitafa piše:

*I legoh na plemenitoj admirači
i ta je maka, blaga.*

Da li on umjesto *meka*, piše *maka*? Nije sigurno. Moglo bi biti da u tom slučaju posljednji stav glasi:

I ta je majka blaga.

Dakle, bilo bi ispušteno slovo *i*, po običaju pisara i klesara ondašnjeg vremena, koji su ispuštali i čitave slogove, osim što su se služili i ligaturama. Tu je ćiriličko *i* zamjenjivalo glas *j*, koji nije postojao u starom alfabetu. Napominjemo da su stari pisci često zemlju zvali svojom majkom, kao što su grob nazivali otačastvom. To je i dijak Dražeslav napisao u jednoj Tvrtkovoju povelji. Takvo shvatanje mogao je da izrazi dijak iz Boljuna.

EPITAF HUMKA VUKIĆEVIĆA (str. 291) urezan je u kamenom krstu na groblju u Gornjim Turanjima kod Trebinja. Sudeći po paleografskim i drugim osobinama spomenik je podignut krajem XV stoljeća. Epitaf se pamti zbog jednostavnosti i iskrenosti.

M. Vego; Novi i revidirani natpisi, GZM, Sarajevo, 1964.

SPOMEN O GLUMAČKOJ DRUŽINI Alibega Pavlovića (str. 292) potvrđuje činjenicu da su bosanski feudalci, i poslije svog prelaza na islam, održavali domaću kulturnu i umjetničku tradiciju, prenoseći je s koljena na koljeno. Alibeg Pavlović njeguje na svom dvoru muziku i glumu, a dvorsku grupu svojih umjetnika

šalje na proslavu Sv. Vlaha u Dubrovnik, kao što su to ranije činili razni dostojanstvenici i kraljevi iz Bosne. Glumci su u ono vrijeme vjerovatno bili i autori i interpretatori tekstova, pisanih ili improviziranih, prenošenih s javnih nastupa među širu publiku i širenih na taj način u narodu. Tek kada se ovo zna, shvatiće se kako je u Bosni nastao onako veliki broj proznih i poetskih tekstova čiji je kvalitet toliko podigao ugled narodne književnosti iz ovih krajeva, u samoj zemlji i van nje. I poznata *sevdalinka* nastala je u ovakvim uslovima.

Ć. Truhelka: Tursko-slavjanski spomenici dubrovačke arhive, GZM, Sarajevo, 1911.

NATPIS O LAVU KOJI VREBA (str. 293) urezao je kovač Grubač na spomeniku kneza Radivoja Vlatkovića u Oplićićima. Pošto je na jednoj strani visokog kamenog sanduka uklesao jednostavan i topao epitaf o Radivoju, najboljem i najuglednijem mužu u predjelu Dubrava, pa tako odužio dug prema pokojniku, Grubač je po nekom unutrašnjem nagonu shvatio potrebu da kaže nešto posebno, nešto lično, o sebi i svom vremenu. Razbijajući još više šemu epitafa, kovač Grubač ostavi tako svoj krik zaleđen u kamenu. *Lav koji vrebao*, vrug je, neprijatelj, napasnik što svakodnevno prijeti svojom prisutnošću, ometajući pravednike da se posvete svom poslu. U sudaru s turskim četama poslije pada Bosne, koji su upadali u zemlju humsku u apokaliptičnom zanosu, mrtvaci su se često sahranjivali, a ostalo ih je mnogo i nesahranjenih. Poginulim je trebalo odavati počast, a to je Grubač činio i onda kada je iza njegovih leđa *vrebao lav*. Svoju misao uspijevao je čak i likovno da predstavi — lav s naježenom grivom i podignutim repom ide prema nekom drugom, ugroženom stvorenju, vjerovatno jagnjetu, pravedniku, kao nevinoj žrtvi. Ove predstave spadaju u kolekciju apokaliptičnih čudovišta, što ih Grubač urezuje u kamen širom srednjeg Huma, od Dubrava do Kruševa

i Boljuna. Njegove skulpture u plitkom reljefu nisu još proučene, ali je sigurno da imaju duboko simbolično značenje, preko koga olako prolaze svi oni koji su opisivali stećke. Natpis o lavu što vreba na stećku Radivoja Vlatkovića strogo je odvojen od epitafa na istom kamenu, pa ga i mi tretiramo kao poseban natpis.

EPITAF ŽUPANA JUROJA (str. 294) nalazi se u Kruševu kod Stoca, u jednom od središta vlaških katunskih naselja. Izvori ne spominju ovog župana, a ne znamo ni koji ga je knez »pobiližio«, niti je jasno u kakvoj se zavisnosti u feudalnoj hijerarhiji nalaze ova dva plemića.

Č. Truhelka: *Die bosnischen Grabdenkmäler des Mittelalter*, WMBH, Wien, 1895 (GZM, 1914).

NATPIS NA GROBU DOBROG RADOJA (str. 295) uklesan je na jednom od stećaka poznate nekropole u Radimlji. Stipan, Radojev otac, poznat je iz istorijskih izvora. Dubrovčani su ga jednom prilikom optužili zbog pljačke i paleža u području Slivna, koji je učinio predvođeci neku humsku četvu, u zajednici s turskim odredima. Radojev brat, Petar Stipanović, koji mu podiže stećak, razvio je dobre odnose sa Dubrovnikom te je primljen u dubrovačko građanstvo, zajedno sa svojom braćom. *Dobri Radoje* je najvjerojatnije ista ona ličnost koju Dubrovčani nazivaju »dobri Radivoj Popratović, dijak...« Uspomena na Popratoviće čuva se danas u imenu sela Poprata, smještenog poviše nekropole Radimlja kod Stoca. Na istoj nekropoli sačuvana su još četiri natpisa, posvećena nepoznatom Stjepanu, vjerovatno Stjepanu Miloradoviću, ocu Radivojevom, a napisao ga je Miogost kovač, Vukcu Petroviću, koji je napisao Bogašin Bolačić, Vladu Vlahoviću i Radoju Vukoviću.

A. Benac: *Radimlja*, Sarajevo, 1950.

MOLITVA OT TRESKA (str. 296) pronađena je 1905. u Ječmištima kod Foče. Napisana je na jednom papirnom svitku, zapečaćena voskom radi zaštite od vlage i smještena u šupljinu borove klade. Početak zapisa je oštećen a zatim slijedi dvadesetak muslimanskih imena, žitelja »meteha kunovskog« kojima je zapis namijenjen, te natpis molitve, sve u starom bosanskom ćirilskom pismu. Zatim i prepis poruke na latinskom jeziku s bosančicom, što ju je tobože Hristos svojom rukom napisao nekom caru u Jerusalimu. To je, u stvari, ćirilaska transkripcija latinskog teksta apokrifnog pisma Isusovog, pisanog kralju Abagoronu. Nakon višekratog zazivanja imena Isusa i Marije slijedi bosanski tekst molitve, necjelovit, bez završetka. U devet odjeljaka zaklinjanja ovog zapisa ima više podataka iz Apokalipse i apokrifne literature, sa motivima iz Novog zavjeta. Interesantna su imena đavolja, koje u četvrtom odjeljku zaklinju trojica patrijarha. Među osamnaest vragova čudnih imena ima ih četvorica sa našim narodnim imenima (Cernicaš, Kozoderac, Ciper i Cernica). Molitvu je po svoj prilici pisao neki pataren, za svoje prijatelje, koji već nose muslimanska imena, ali se nisu još odrekli svojih starih vjerovanja i običaja. Zapis je iz petnaestog vijeka, iz vremena dok je bogumilska tradicija bila još veoma jaka. *Molitva od treska, od groma, bijesa i od grada*, predstavlja neku vrstu *ljekaruše*, nastale možda u nekom patarenskom karitativnom prihvatilištu, a održala se dugo kao dio narodnog praznovjerja. Za nas je značajna kao jedan od primjera tadašnje pismenosti.

Ć. Truhelka: Jedan zanimljiv zapis pisan bosančicom, GZM, Sarajevo, 1906.

EPITAF VUKCA VUČIHNICA (str. 299) urezao je dijak Pribisav u jednu kamenu ploču, danas uzidanu u ogradu dvorišta crkve u Vlahovićima, kod Ljubinja.

C. Hoerman: Epigrafische Denkmaeler aus dem Mittelalter, WMBH, Wien, 1895.

M. Vego: Zbornik, II, 94, Sarajevo, 1964.

NATPIS RADOJA MRKŠIĆA (str. 300) uklesan je na jednom stupu, koji se u natpisu naziva krstom, u Dedićima kod Trebinja. Izdvojen je od obližnje nekropole. Sadržaj natpisa je epigramskog karaktera, a njegova poruka penje se do sarkazma.

M. Vego: Zbornik, II, 118, Sarajevo, 1964.

Š. Bešlagić: Popovo, Sarajevo, 1966.

EPITAF RADIVOJA VLATKOVIĆA (str. 301) odnosi se na kneza, odnosno župana, o kome do danas nisu pronađeni nikakvi historijski podaci. Župa Dubrave protezala se na području današnjih Dubrava, plodne visoravni između Stoca i Počitelja. Vrijeme natpisa određeno je posredno, s obzirom da mu je autor kovač Grubač, poznat po natpisima u Dubravama i Boljunima, gdje mu se nalazi i grob.

Č. Truhelka: Starobosanski natpis, GZM, Sarajevo, 1895.

NAJMLADI SIN HERCEGA STJEPANA (str. 302), kao i ostali bosanski feudalci što su prije ili poslije njega primili islam, njegovali su i dalje tradiciju domaće pismenosti, a ta tradicija trajala je u nekim kućama vijekovima, sve do naših dana. Pisma Ahmeta Hercegovića, kneza Stjepana, prije njegovog odlaska u Carigrad, odaju čovjeka koji je živio i odrastao u sredini u kojoj je pismenost bila na visokom nivou. To potvrđuju manuskripti njegove braće, naročito najstarijeg brata Vladislava. Stjepan Hercegović je kao Ahmetpaša, veliki vezir tada najmoćnije carevine, okupljao oko sebe svoje zemljake, dijake i diplomate, kako bi mogao što efikasnije držati veze sa svojim zavičajem, ističući uvijek svoje porijeklo i svoj maternji jezik, kao što su činili i neki drugi ljudi naše krvi.

Prvo poznato Ahmetovo pismo kojim se obraća Dubrovčanima u vezi sa testamentom njegovog oca napisano je negdje 1488. Drugo, vjerovatno iz 1496, govori o dubrovačkom poklisaru Živanu Sarakoviću, veoma upornom u svršavanju poslova na Porti, ali neefikasnom zbog zauzetosti sultana oko poslanstava nekih stranih zemalja. S konca tog vijeka sačuvana su u dubrovačkom arhivu još dva dokumenta A. Hercegovića — prvi je potvrda na 47 dukata od konavaoskog dohotka, trećine prihoda što mu je pripadala nasljeđem, a drugi se odnosi na intervenciju koju je on kao veliki vezir učinio kod cara da se oslobodi neko dubrovačko roblje, u čemu je i uspio. Na kraju ovog pisma Ahmet moli Dubrovčane da brže dostavljaju vijesti o događajima na Zapadu. Ranije su oni slali dragocjene vijesti o prodoru francuskog kralja u Italiju, o smrti sultana Džema u Napulju i druge zanimljive informacije, u stvari, obavještajnog karaktera. Pismo od 1501. godine govori o nekim kaluđerima što dođoše iz Svete gore, tužeći se da su Dubrovčani prestali da daju dohodak njihovim manastirima, koji su davali umjesto dohotka nekom manastiru u Jerusalimu, po sporazumu sa turskom caricom Marom. Zla žena čijim vuhostvom (čarobnjaštvom) je došlo do ovog nesporazuma jeste posljednja bosanska kraljica Mara, odnosno Jelača, koja je na carigradskom dvoru podigla tužbu radi dobijanja nasljeđa svojih predaka, srpskih despota, izgleda bez ikakvog osnova.

Ć. Truhelka: Tursko-slavjanski spomenici, GZM, Sarajevo, 1911.

F. Miklošić: Monumenta, CDLXIX.

NATPIS U PODGRADINJU u Gornjem Hrasnu kod Stoca (str. 306) nalazi se na nadgrobnoj ploči Ivana Vukičevića. Oštećen je, te je čitan u raznim kombinacijama. M. Vego je najbliži ispravnom čitanju, ali ni njegovo čitanje nije sigurno, jer priloženi faksimil nije čist, retuširan je. Umjesto »ušječe brat mi« trebalo bi po našem mišljenju čitati drukčije, valjalo bi tražiti

lokaciju gdje se spomenik postavlja, kao što je to slučaj sa natpisima iz drugih krajeva (»u Dopascih«, »na Dramešini«, »na Batnogah«, »u Dubravah«, itd.). Umjesto *Blagoje*, umjesnije bi bilo čitati: »Blaga je (ruka sina moga, koji doveže ove kosti)«.

ROMAN O ALEKSANDRU VELIKOME bio je najmilija lektira zabavnog karaktera srednjovjekovnog čovjeka u mediteranskim zemljama, pa i u čitavoj Evropi. Ova romansirana biografija baština je iz starog vijeka, prihvaćena od feudalnog društva i prilagođena njegovom shvatanju. Pramatica ove proze je Pseudo Kalistrova *Aleksandrida*, koja se veoma rano sa grčkog počela prevoditi na razne istočne jezike, a njeni uticaji mogu se pratiti u raznim arapskim pričama, pa i čitavim zbornicima. U desetom vijeku je grčki tekst preveden na latinski, a sa ovog je preveden na razne evropske jezike, u raznim preradbama. U našoj književnoj historiji nije još uvijek ispitano porijeklo našeg romana o Aleksandru, sačuvanog u rukopisu mlađeg doba. Sudeći po nekim minijaturama iz *Miroslavljeva* i *Divoševa evanđelja* i iluminacijama iz nekih drugih rukopisa, kao i po odlomcima u nekim tekstovima, što asociraju na sentence iz *Aleksandride*, moglo bi se pretpostaviti da je ova povijest o antičkom vladaru i junaku bila poznata u našim zemljama veoma rano. To potvrđuje i jedan inventar knjiga u Zadru iz 1389. godine u kome se spominje i knjiga o Aleksandru, u slavinskoj azbuci, čime je označeno pismo glagoljica ili bosanska ćirilica. Sačuvani su ipak samo mlađi rukopisi koji počinju od petnaestog vijeka u srpskohrvatskoj, bugarskoj i ruskoj redakciji. Odlomci koje ovdje donosimo (str. 307 i 312) uzeti su iz rukopisa što se nekada nalazio u Roudnici, u Čehoslovačkoj, nastalom vjerovatno na prelazu iz XV u XVI vijek. Tekst je ispisan bosančicom na 116 listova male četvrtine. Adaptirao ga je nepoznati pisac po nekom starijem rukopisu srpskohrvatske recenzije. Priređivač je iz ne-

kog mjesta u zapadnoj Bosni, ikavac u čijem jeziku ima čakavskih elemenata u mjeri u kojoj su zastupljeni i u velikom broju bosanskih povelja i pisama iz srednjeg vijeka. I pored težnje da piše jezikom svog vremena i kraja, nepoznati priređivač ostavljao je neke crkvenoslavenske oblike, a ponegdje nije shvatio tekst, pa ga je krivo prepisao. Sentencu *Vsaka sojka ot jezika svojega pogibajet*, on je napisao *Vsaka vojska ot jezika svojego pogibajet!* Možda je ipak priređivač tu izmjenu namjerno učinio, s obzirom da i ona ima svoj realni smisao? Mnoge izreke iz Aleksandride su išle od usta do usta i do danas su poznate kao narodne poslovice. Pojedini motivi prešli su, također, u usmenu, narodnu književnost, kao što je ona poznata priča o *Tamnom vilajetu*.

V. Jagić: Ogleđi stare hrvatske proze, *Starine*, III, Zagreb, 1871.

D. Pavlović: Aleksandrida, *predgovor prevodu P. Stefanovića*, Subotica, 1957.

STO VOJVODE STIPANA MILORADOVIĆA (str. 311) izrađen je u živoj stijeni u Ošanićima kod Stoca. Lokacija se nalazi više samog Stoca, pa mnogi misle da je staro mjesto Vidoški dobio svoje novo ime po ovoj kamenoj sudačkoj stolici. Sudački sto Stipana Miloradovića, kao što se to vidi i iz natpisa, obnovio je njegov sin, vojvoda Petar. Kamene stolice, slične onim slovenskim na Gosposvetskom polju, sačuvane su na nekoliko mjesta u Bosni i Hercegovini. Pored stolice iz okoline Blagaja, čiji smo natpis donijeli u ovom izboru, poznata je stolica Ivaniša Pavlovića na planini Bukovici kod Konjica.

M. Vego: Novi i revidirani natpisi, GZM, Sarajevo, 1962.

NATPIS BRAĆE RADILOVIĆA U ČADOVINI (str. 315) nije potpuno očuvan i nije do kraja zato pročitao. Hasan i Ahmet su vjerovatno natpis posvetili svome ocu nepoznatog imena, koji je poginuo u nekom boju ili u kakvom sukobu. Kao i epitaf Mahmuta Brankovića, i ovaj iz Čadovine u svemu se oslanja na tradiciju starih bosanskih epitafa, po formi, jeziku i pismu, mada se odnosi na Bosance što predoše na islam. Ipak, završetak natpisa asocira na neke istočnjačke fraze (»Da je blagosloven tko će proći...«). U ukrasima se stećak u Čadovini ugleda na starinu, a u oblikovanju kamene mase poprimio je i elemente muslimanskog nišana.

V. Skarić: Grobni natpis braće Radilovića u Čadovini, GZM, Sarajevo, 1927.

DIJAK NAPOVIŠT (str. 316) napisao je epitaf u kamenu sarkofag u selu Hodovu kod Stoca, a posljednji put ga je objavio M. Vego nepotpuno, kao i interpretatori prije njega. Naročito je nesigurno ime dijaka.

M. Vego: Zbornik, II, 52, Sarajevo, 1964.

TEKSTOVI NEPOZNATOG BOŠNJANINA (str. 317) koje je potpisao Petar Ohmućević, napisani su na pergamentu, kasnije zalijepljenom na pozadinu jedne slike rađene na drvetu, smještene u samostanu u Sutjesci. Ova slika je poslije dospjela u Galeriju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, kao poklon biskupa Štrosmajera. Tekst na pergameni u prvom dijelu donosi rodoslov bosanske vladarske kuće Kotromanića i Nemanjića, čiju su krunu poslije Tvrtka naslijedili i ostali bosanski vladari. Tekst je pisan bosanskim ćirilskim pismom, a smješten na pojedina polja grbovnika. Kao vrijeme postanka grbovnika ubilježena je 1482. godina, te bi po tome dokumenat pripadao drugoj polovici XV stoljeća. Po mišljenju Solovjeva, rodoslov je zajedno sa grbovnikom tipičan primjer falsifi-

kata XVI stoljeća, a potekao je iz kruga stare humske porodice Ohmućevića, koja se svim sredstvima borila za priznavanje visokog plemićkog porijekla i titula koje takvom porijeklu pripadaju. U pogledu porijekla teksta Solovjev je prihvatio mišljenje M. Rešetara kao najautentičnije — tekst je za navedene ciljeve Petra Ohmućevića napisao nepoznati Bošnjakin iz sjeverozapadnih krajeva Bosne. P. Ohmućević bi, kao i svi Ohmućevići iz Slanog ili Dubrovnika, pisao ijekavski i štokavski. Ipak, ovo pitanje nije potpuno razriješeno. Za nas je ovaj tekst zanimljiv kao primjer pismenosti, a njegov drugi dio kao književni pokušaj.

A. Solovjev: Postanak ilirske heraldike i porodica Ohmućević, *Glasnik Skopskog naučnog društva*, XII, Skopje, 1932; Prinos za bosansku i ilirsku heraldiku, GZM, Sarajevo, 1954.

EPITAF JUNAKU RADIHNI (str. 319) uklesan u kamenom krstu, ukrašenom rozetama i četvrtastim štitom sa mačem, napisao je Vukosav Radihnić, u Miljanovićima kod Ljubinja.

C. Hoerman: Epigrafische Denkmaeler aus dem Mittelalter, WMBH, Wien, 1895.

PJESMA O NIKOLI RADANOVIĆU (str. 320) nastala je u drugoj polovini petnaestog stoljeća, u vrijeme kada je formiran tip pjesme nazvane *bugarštica*. Nije sačuvan rukopis ove pjesme, ali je znamo po kasnijem prepisu. Tekst je doživio sigurno izvjesne izmjene tokom proteklih vijekova, ali njen jezik, leksika i imena što se u pjesmi spominju odaju njeno bosansko porijeklo. Motiv vjerne službe često se ponavlja u bosanskim pisanim spomenicima, a ovdje »prava i vjerna služba« dolazi do svog punog izražaja rasvijetljena njenim naličjem. Nikola Radanović služio je odano Petra Kovačevića, ali mu je vazalsku službu otkazao, jer se gospodar nije ponio kao što je red

prema vitezu. Petar je bio sin vojvode Kovača Dinčića, spomenutog posljednji put u povelji kralja Ostoje od 5. februara 1399. Petar je išao naruku dubrovačkim trgovcima pa ga je Dubrovnik primio za svog građanina. Kao svjedoka nalazimo ga na povelji kralja Tomaša od 22. avgusta 1446. Sa svojim odredom Petar Kovačević učestvovao je nekoliko puta protiv Turaka, a poginuo je u boju koji je vodio bosanski kralj protiv Dimitrija Radojevića, poslanog od strane srpskog despota na Kovačeviče i Bosnu 1453. Petrov brat Tvrtko Kovačević prvi je bio na udaru turske sile 1463. godine i Kovačevića zemlje prve su okupirane.

Prolazeći kroz Bosnu 1531. godine, putopisac Benedikt Kuripešić zabilježio je da Bošnjaci pjevaju pjesme o svojim junacima, a naročito »o viteškim djelima vjernoga sluge Radosava Pavlovića«. Takvu jednu pjesmu, kao što je ova o Radanoviću, spjevao je nepoznati Bošnjanin, a iz Bosne, u svojim rukopisima ili usmenim putem, prenijeli su je bosanski iseljenici, koji su odlazili u Dubrovnik i u druga primorska mjesta, prije i poslije pada Bosne. Pjesmu koju donosimo zapisao je (vjerovatno iz nekog starog rukopisa) u prvoj polovini XVIII stoljeća dubrovački pjesnik Jozo Betondić. Njegov zbornik sličnih pjesama pod naslovom *Popijevke slovinske* čuva se u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, kao rukopis br. 4001, odnosno popijevka br. 27. Iz Betondićeve zbirke pjesma je kasnije dospjela u rukopis V. Bogišića.

V. Bogišić: Narodne pjesme iz starijih, ponajviše primorskih zapisa, *Biograd*, 1878.

V. Jagić: Rasprave, članci i sjećanja (*Jugoslavenska narodna epika u prošlosti*), Zagreb, 1963.

EPITAF U PODSTIJENJU (str. 323) namijenjen je nekom Raškoviću, čije se ime ne može pročitati. Natpis je uklesan u ploči, kasnije uzidanoj u zid crkve, kao i druga slična ploča pod kojom je ležao Bran Drob-njak. Oba spomenika pisana su u maniru bosanskih epigrafa, mada se nalaze na području Crne Gore. To

je sasvim razumljivo ako se uzme u obzir da je dobar dio te oblasti bio u okviru bosanske države još od Tvrtka I.

B. Pavlović i I. Renđeo: Stećci govore.

U NEKUKU KOD STOCA (str. 324) na velikom kamenom krstu, urezan je epitaf Radosava Valahovića. Vjerovatno se radi o jednom članu feudalne porodice Vlahovića, čiji se spomenici nalaze u Vlahovićima, na Opličićima i drugim nekropolama stolačko-ljubinskog kraja. Neobična je invokacija ovog natpisa, upravo jedinstvena: »U ime boga i svetoga Ivana!« Odnosi se po svoj prilici na Ivana Bogoslova, pisca Apokalipse. Natpis je urezao kovač Mileta Krilić, a napisao Radič Radosalić. Na nekropoli u Nekuku ima 76 stećaka, od kojih su 22 ukrašena. Najstariji u obliku ploče nastali su prije petnaestog stoljeća, a mlađi, u obliku sarkofaga i krsta, u petnaestom do početka XVI vijeka.

Š. Bešlagić: Stećci na Nekuku kod Stoca, Glasnik Etnografskog društva u Beogradu, Beograd, 1958.

POČETIJE SVIJETA (str. 327) pronađeno je u Plovdivskoj biblioteci u Bugarskoj, u jednom zborniku apokrifnih tekstova i molitava, a objavio ju je i prokomentarisao J. Ivanov u djelu Bogumilski knjigi i legendi, još 1925. godine. Ako ovaj apokrif o stvaranju svijeta i nije možda heretički, veoma je zanimljiv i spada među najljepše južnoslavenske srednjovjekovne tekstove. Naročito je u njemu lijep jezik, narodan i ekspresivan. Neki stavovi iz ove bosanske legende asociraju na stavove iz bečke Tajne knjige, za koju se vjeruje da je prepisana iz jednog starog bosanskog rukopisa.

M. Dizdar: Pečatom zlatnim pečaćeno, Život 1, Sarajevo, 1968.

RJEČNIK

*crkvenoslovenskih i manje poznatih, starih i stranih
riječi i pojmova*

- a* [vezn.] a, ali, i
aće [vezn.] ako, kada, da li (v. *ašte*)
ad [m.] pakao
agnec [m.] jagnje, janjac
aki [vezn.] kao, kako
akint [m.] hiacint, jacint (l. *hyacinthus*)
ako [v.] jako
aksamit [m.] vrsta tkanine
ali [part.] da li, *ali* — *ali* ili — ili (lokal. *jali*)
amepust [m.] ametist, amethystus
amin istina je! neka tako bude! amen [hebr.]
angel, *anđel* [m.] anđeo
ano [uskl.] gle! evo! eno! *ano* — *ano* evo ovo i eno ono
arhandel [m.] arhandeo, veliki, glavni anđeo
a se, *ase*, *se* — tipičan početak natpisa na srednjovjekovnim lapidarnim spomenicima, naročito na stećcima i ktitorskim pločama; [uskl.] evo, eto, gle!
asp [m.] jaspis, asap [grec.]
aspra [ž.] vrsta srebrnog grčkog, a kasnije i turskog novca
ašte [vezn.] ako, kada, *ašte* li a ako, ako li, *iže ašte* koji god, ko god
az [zamj.] ja [crkv. slav.]
- banj* [pridj.] banov
baščina, *baština* [ž.] očevina, djedovina, nasljedstvo, posjed dobijen od vladara u nasljednu imovinu (*plemenita baština*)
besjeda [ž.] riječ, govor, razgovor
bespečalan [prid.] bezbrižan
bezakon [prid.] prestupan, nevjeran, neodgovoran, nevaljao
bezzabavno [prid.] bez smetnje, bez zadržavanja, bez ikakvog odugovlačenja (od *baviti*, *bavno*)
bigati, *bjegati* bježati, *bigaje* onaj koji bježi, bježeći
bijeda [ž.] nužda, nevolja, potreba, jad
bijediti, *ubijediti* siliti, primoravati, natjeravati
bijes [m.] zao duh, đavo
bilig [m.] znak, znamenje, biljeg, nadgrobni kamen (v. *stećak*, *mramor*, *kami*)
bisazi torba, torba od dva dijela sastavljena, *bisage* [u sred. latin. *biscia*]
bist (od *byti*) dogodi se, sluči se, bi
bista (od *byti* dual) bijahu (dvojica)
biti (od *byti*) postojati, biti [l. *esse*], (prez.) *budu* — *jesm*, [aor.] *bih*, *bjeh*, u či-

rilskim bosanskim i hrvatskim
 glagoljskim rukopisima
 piše se obično, kao i glagol
 biti ubijati, tući (*biju, bije-
 ši*), [l. *percutare*]
bitije, bitje [sr.] bitak, biće
blag [prid.] dobar, valjan,
 blag, plemenit
blagodat [ž.] milost, blagodat
blagoobrazno [prid.] blagovid-
 no, blagotvorno
blagoizvoliti izvoljeti, radova-
 ti se (*blagoizvolju, blagoiz-
 voliši*)
blagodjejeti činiti dobro, ple-
 menito postupati
blagost [ž.] dobrota, plemeni-
 tost, dobrodušnost
bledivi [prid.] praznorječivi,
 smutljivi, pogana jezika,
bledivi babuni
blediti izrugivati se svetinja-
 ma, brbljati, »praznosloviti«
bližika [m.] srodnik, bližnji,
 rođak
bljusti paziti, čuvati, štititi,
sabljusti, sabljudati
bluditi zavaravati se, lutati,
 griješiti
bo [vezn.] jer
bodušti budući (od *bosti*), onaj
 koji bode, *mačevi budući*
bolano srebro žigosano srebro,
 srebro koje je obilježeno za
 trgovinu i izvoz u druge
 zemlje, *bola* [ž.] žig na sreb-
 ru izvađenom iz državnih
 rudnika
bolje [komp.] veće, jače, više
bolji [komp.] veći, jači
boljezn', boljezn' [ž.] velika
 bolest, bol, jad
boljar, boljarin [m.] velikan,
 visoki dostojanstvenik; ple-
 mić
braja [m.] brat (od *milošte*),
 muško ime *Braja*
bran [ž.] rat, bitka, boj
bratija, bratrija, bratja [pl.]
 braća, braća po ocu ili ro-

du, a nekada i po zajednič-
 kom djelu
brati, brati se boriti se
brenije, brenje [sr.] blato,
 prljavština, pljuvačka
budu budem (od *byti*, [l. *esse*])
buj [prid.] lud

cat, sat [m.] sto, stotina, (od
s'to — stotina) *satnik* [m.] stot-
 nik
cijeć, cijeća [prijed.] poradi,
 radi, zbog
cijekati, cjekati istraživati, ka-
 žnjavati (l. *castigare*)
cjelba [ž.] liječenje, vidanje
cjelovati ljubiti, grliti, volje-
 li, cjelivali
crki [ž.] crkva, *crkovan* [prid.]
 crkovni, crkveni
crljen [prid.] crven, jarko obo-
 jen
cvisti, cisti cvjetati, cvasti

čajanije, čajanje [sr.] čekanje,
 očekivanje (od *čaati*)
čas [m.] sat, čas, vrijeme; ča-
 sak, moment
častan [prid.] cijenjen, dosto-
 jan poštovanja
častnik [m.] službenik, pred-
 stavnik vlasti, službenik,
 državnik
častiti poštovati, odavati pri-
 znanje
čeljad [ž.] dvorjani, posluga;
 ljudstvo, čeljad
česo, česa [zam.] čega ([gen.
 sing.] od *čto*)
čest [ž.] dio nečega, čestica
četire [m.] četiri [ž. i sr., br.]
 četiri
četirinadesete [red. br.] četr-
 naesti
čijem [pril.] kome, komu
čin [m.] red, dostojanstvo, na-
 čin
činiti (*činu, činiši*) rediti, ure-
 diti
čislo [sr.] broj

čisme, čismen [sr.] broj
 čisti brojiti, čitati, pročitati,
 poštovati (čtu, čteši)
 človjek [m.] čovjek (otuda:
 človjekoljubje, človjekolju-
 bac, človječaski, itd.)
 črevo, crijevo [sr.] utroba,
 trbuh
 čteta [ž.] šteta
 čti [pl.] počasti, štovanja
 čtiti čitati (čtenije, čtenje [sr.]
 čitanje)
 čto [zam.] što, šta, ništo ni-
 šta, nješto nešto, počto za-
 što
 čtušte one koji budu čitali,
 oni koji čitaju, čitajuće

dabr [ž.] provalija, bezdan,
 udolina; Dabr' Dabar, veo-
 ma stara župa u istočnom
 Humu, u današnjem Dabar
 polju
 daati, dajati, (daju) davati;
 mlade: davati
 daleče [pril.] daleko
 dasva dasmo nas dvojica
 [dual]
 dažd [m.] kiša
 daže [pril.] sve, daže do sve
 do ...
 degba [sr.] rasprava, parnica,
 dioba
 derati, drati derati, guliti,
 pljačkati
 despot [m.] vladar oblasti, ti-
 tula koju su davali bizant-
 ski carevi oblasnim gospo-
 darima, titula srpskih vla-
 dara poslije Kosovske bitke
 deri, dori [pril.] do, sve do ...
 di, dje [v.] dje
 did [v.] djed
 dijak [m.] pisar i pisac u
 srednjovjekovnoj Bosni, da-
 kon, nadvorni pisac dvorski
 pisar, kancelar
 dijavol [m.] đavo, zao demon,
 Satana

diviti se čuditi se, biti začu-
 den nekom pojavom, divo
 [sr.] čudo
 divji [pril.] čudan, divlji
 dje, di [pril.] gdje, kuda, ka-
 ko, na kojoj strani [l. qua],
 jer, što [l. quia]
 djed, did [m.] poglavar crkve,
 »episkup i svršitelj« Crkve
 bosanske
 djejanije, djejanje [sr.] djelo,
 djelovanje, rad
 dlj [pril.] dug, dugačak
 dlžan [pril.] dužan, dlžnik
 [m.] dužnik, obveznik
 dobitak [m.] prihod, dobitak,
 stočno blago
 dobitije [sr.] dobitak, prihod
 dobr' [pril.] dobar
 do're, do'rje, do'ri [pril.]
 dobro
 doiti, doiti doći, stići (doidu,
 dojdu)
 dokolje, dokoli [pril.] dokle
 doku [pril.] dok, sve dok
 dolu [pril.] dolje
 dom [m.] kuća, dom, obitava-
 lište
 dondeže [pril.] dok, sve dok
 doselje, doseli [pril.] dosad
 dostati biti dovoljno, dostati
 dostojan [pril.] vrijedan, pri-
 kladan, dostojan
 dostojati biti dopušteno, do-
 zvoljavati nešto
 dostojanije, dostojanje [sr.]
 imanje, prihod od nekog
 dobra, društveni položaj po
 naslijeđu ili zasluži
 dostojno jest dozvoljeno je!
 dopušteno je! (iz obrednika
 za bogoslužjenje u Crkvi bo-
 sanskoj)
 došad [v.] doiti, doiti, pta,
 pret. akt. I
 dotole, dotoli [pril.] dotle
 drag [pril.] skup, skupocjen,
 mio, drag
 drevan [pril.] star, drevan
 drevlje [pril.] ranije, prije

drevo [sr.] lađa
drivo [v.] drevo
drug [m.] prijatelj, drug, dru-
ga [ž.] prijateljica, drugari-
 ca
druga na desete [red. br.] dva-
 naesto
drugoč [pril.] drugačije
druzi [pl.] drugovi, prijatelji
druzi [pril.] drugi, ostali
družba [ž.] društvo, oružana
 družina, prijateljska skupi-
 na
družina [ž.] skupina, društvo,
 oružani odred
država [ž.] sila, moć; uprava;
 oblast; država
dubrava [ž.] šuma, nizinska
 šuma
dukatnik, dukatar [m.] sakup-
 ljač dukata, zakupnik sa-
 kupljanja dukata koji je
 davala godišnje svaka seo-
 ska kuća
dumanadesete [br.] dvana-
 est, dvanaestorica, uobiča-
 jeni broj svjedoka koji pot-
 pisuju neki pravni, odnosno
 diplomatski dokumenat u
 srednjovjekovnoj Bosni
dvanadesete [br.] dvanaest
dver, dveri [ž.] vrata, golem
 vrata
dvor [m.] dvor, stan, dvorište

gad [m.] gmaz
gatati predskazivati, gatati
gdo tko, ko
gibati pogibati, ginuti (*giblju*)
gibati pogibati, ginuti (*giblju*)
gibelj [ž.] gubitak, propast
glagol [m.] riječ, govor
glagoljati, glagolati govoriti,
 kazivati
glasit [prid.] poznat, čuven
glasiti zvati, objaviti
glubina [ž.] dubina
glubok [prid.] dubok
glum [m.] igra, šala, predsta-
 va

glumac [m.] igrač, predstavl-
 ljač, glumac
glumiti igrati, predstavljati,
 prikazivati
godje-godje [pril.] bilo-bilo,
 volja-volja
god, godina vrijeme, određe-
 no vrijeme; sat; godina
godina [ž.] sat, čas; godina
 (kasnije)
goj [m.] mir
gore [uskl.] jao! teško!
gorje, gori [pril.] gore
gorij [komp.] gori
gospod [m.] bog, *gospodenj*
 [pril.] gospodnji, gospodinov
gospodin [m.] gospodar
gospoja [ž.] gospođa
gospođa [ž.] gospođa
gost [m.] gost, visoki starje-
 šina Crkve bosanske
gražane [m.] građani
graždanin [m.] građanin
greb [m.] grob [sr.] *grebište,*
grobište [sr.] grob
gresti ići, dolaziti (*gredu*)
greti grepsti (*grebu*)
gusa [ž.] grabež, pljačka

haba [ž.] šteta, prestup, pre-
 kršaj, kazna
hajati brinuti se, mariti za
 nešto, *ne haju* ne brinem
haran [prid.] koristan, vrije-
 dan, zahvalan
herceg [m.] knez, vladar jed-
 ne oblasti, [ž.] *hercežica*
heruvim [hebr. crkv.] anđeo;
 nebesko biće sa djetinjom
 glavom i krilima, kod »bo-
 žjeg prestola«
hištenije [ž.] grabež, pljačka
hitrost [sr.] lukavstvo, varka,
 obmana, umijeće, prevara
hiža [ž.] kuća, dom; sjedište
 velikodostojnika Crkve bo-
 sanske
hlm [m.] humak, brežuljak;
Hlm, brežuljak više Blagaja

kod Mostara, po kome je
 čitava oblast nazvana Hum-
 skom zemljom, odnosno Za-
 humljem
hodataj [m.] poklisar, zastup-
 nik, posrednik
hodatajiti biti u nekoj misiji,
 posredovati
hoditi ići, hoditi
hoteće hoteći
hotenije, hotjenje [sr.] namje-
 ra, odluka, želja
hotinje [v.] hotenije
hotjeti htjeti, *hoštu* (hoću)
hrabar, hrabren [m.] borac,
 vojnik, momak, mladić
hram [m.] kuća, dom; kapela
 na grobu, crkva
hrana [ž.] zaštita, obrana, ču-
 vanje
hraniti čuvati, štititi, držati
hrapav [prid.] mukao, promu-
 kao
hrusolit [m.] hrisolit, l. chry-
 solithus
hrisopas [m.] hrisopas, l. chry-
 sopasus
hrisovulj [ž.] povelja, hrisovu-
 lja (u srpskim pisanim spo-
 menicima)
hud [prid.] rdav, zao, loš, slab,
 nesretan
hudo [sr.] zlo, [prid.] zlo, jad-
 no
hudoba [ž.] napast, zloća, ne-
 sreća
hula [ž.] pogrda, blasfemija
huliti grditi, rugati se sveti-
 njama i autoritetima
husar [m.] otimač, gusar, na-
 silnik, razbojnik
husiti gusariti, pljačkati
eda [v.] jeda
er, aer, ajer [m.] zrak, vazduh
evangelije, evanđelije [sr.]
 evanđelje, knjige Novog za-
 vjeta

ibo [vezn.] jer
ide, ideže [pril.] gdje, tada,
 onda, kada, ikad
ideže [v.] ide
igo [sr.] jaram
imže [vez.] jer, pošto
inako [pril.] drukčije, drugo,
 suprotno
inde, inidje [pril.] negdje,
 drugdje
ini, in [prid.] drugi
inogda [pril.] jednom, nekad
inok [m.] samac, pojedinac,
inočki samački; isposnički
inokupice [pril.] zajedno,
 skupno
inoplemenik [m.] stranac, tu-
 đin
inuda [pril.] od nekud, nekud
isac [v.] istac
iscijeliti ozdraviti, izliječiti
ishoditi izlaziti
iskoni u početku, od početka,
 od stvaranja svijeta
ispisati, pisati napisati, pisati,
 urezati u... (*piše Semorad*)
ispraviti postaviti, utvrditi,
 ustanoviti
ispravlјati upravljati, vladati
isprositi umoliti, postići
isprva od početka, prvo
istac [m.] dužnik, krivac;
 istinski krivac
isti [zamj.] pravi, istinski
istinan [prid.] istinit, prave-
 dan
istiniје [prid.] istinite
istočnik [m.] izvor
ištisti, isčisti, izčisti, izbroјati,
pročitati
iti ići (*idu*, [ptc. pret. akt.]
šad)
izamše, izam [pril.] osim, izu-
 zimajući
izblesti izmisliti, slagati, izble-
 betati, ogovarati
izdobren [prid.] ukrašen, po-
 boljšan
izgibati ginuti, propadati

iziti izići (izidu, [part. pret. akt.] išad)
 izlisti, izlesti izići
 izliha [pril.] suviše, preko mjere
 izma [ž.] zamjena, otkup, izmjena; vansudska represalija
 iznimati izuzeti, izuzimati
 izvjet [m.] izgovor, razlog, povod, uzrok
 izvrići, iščupati, iskinuti

jad [m.] otrov (uporediti savremeno: *jedak, zajedljiv, jed*)
 jako da, kada, kako, gdje; jer; takođe: *aki, jaki*
 jakože [vezn.] kako
 jamože [pril.] kuda, kamo
 jarost [ž.] ljutnja, žestina, gnjev
 jasti jesti, jad jelo, jedenje jelo
 jaz [zamj.] ja, v. az
 jazva [ž.] rana
 jeda [vezn.] ako, da, zar, eda
 jedin jedan; neki; sam
 jedinako, jedinače, jednače [pril.] još, jednako
 jednosrdno svesrdno, složno u srdačnosti
 jegda [vezn.] kada, dok
 Jegup, Jegupat Egipat
 jej [part.] da, zaista
 jelik [zamj.] kolik *jeliko* sve što, *jel krat* koliko puta
 jelma [pril., vezn.] koliko; jer budući da
 jesm, esm jesam, ([1. lice j. gl.] *byti*)
 jestastvo [sr.] bit, biće; osnova, priroda
 ješte, ešte [pril.] još, jošte
 jeti uzeti, uhvatiti
 jevandelije, jevandelje, evangelije [sr.] evanđelje, četiri osnovne knjige Novog zavjeta

jeza [vezn.] zar
 jeza, jedza [ž.] bolest
 jezičnik [m.] stranac, poganin
 jezik [m.] jezik, u [pl.] neki narod; pogani
 ježe, jere [zamj.] koji, ko, ježe ašte kogod,, štogod
 junost [ž.] mladost
 junoša [m.] mladić

kade, k'de [pril.] gdje
 kagda, kogda [pril.] kada
 kami, kameni [m.] kamen nadgrobni spomenik, stećak, mramor
 karvan [m.] riznica, roba koja se prenosi iz mjesta u mjesto
 kaznac [m.] rizničar, dvorski službenik na dvoru
 každo [zam.] svako, svaki
 kćerša [ž.] kćerka od brata ili od sestre
 ki, kaja, koje [zam.] koji, a, e
 kipi kip, osoba, reljef na stećku
 kire [zam.] koji
 kleti se zaklinjati se (*klnu se...*)
 kletvenik [m.] obveznik, plemić u službi višeg feudalca ili vladara, sluga svoga gospodina
 klremo se zaklinjemo se
 klnu se zaklinjem se
 knjižnik [m.] poznavalac knjiga, pisar, pisac
 kogda [v.] kagda
 kol', kolmi, [zam., pril.] kolik; kako, koliko
 kolje, koli, dokolje, dokoli [pril.] dokle
 kon [pril.] kod, pokraj, blizu
 kolo, kolesa [sr.] kolo, kotač, [v.] *vrmeno kolo*
 komora [ž.] riznica, blagajna
 končati, končavati svršiti, umrijeti, doći do kraja
 končina [ž.] svršetak, kraj, konac, smrt

konjuh [m.] konjušar
kopije, kopje [sr.] koplje
korab, korablja [ž.] lađa, brod
kotar [m.] područje, oblast, upravna jedinica u jednom kraju
koteri, kotori [zam.] koji, svaki koji...
kovač [m.] kovač, kamenorezac, skulptor koji radi na ukrašavanju stećaka (u okolicama Stoca Grubač, Milić, Radić)
krat, krati puta, *kol krati* koliko puta
krepost, kripost [sr.] snaga, čvrstina, moć
kreti pokretati, *dirati*, *kvariti*
krevati kretati se, prolaziti; boraviti, počivati
krivina [ž.] krivica, bespravljica, nepravda
kromje, krome, kromi [pri.] osim [pril.] daleko
krosnica [ž.] tkanina
krozi, skrozi kroz (to), zbog (toga)
krstijan, krstijanin [m.] kršćanin, hrišćanin, u srednjovjekovnoj Bosni naziv za pripadnika Crkve bosanske (patarena)
kto [zam.] tko, ko
kućnica [ž.] žena, domaćica, kućnica
kudu, kudje, kudi [pril.] kuda, ot *kudu* odakle
kup [m.] sastanak, skup, zbor
kuplja [ž.] kupovina, trgovina
kupnja [ž.] zakupnina, otkupnina
kupno [pri.] skupno, zajednički, ukupno
Krvaš ime dubrovačkog kneza [l. Gervasius]
k' tomu [pril.] dalje
last [ž.] varka, lukavština, zabluda

lastac [m.] laskavac, lažljivac, varalica
lastiti varati, laskati, lagati
les [m.] šuma, drvo
libo [v.] ljubo
lih [prid.] izobilan, prekomjeren, suvišan
liho [sr.] zlo, *liho se tvorenije* zlo djelo
liho [pril.] izobila, preko mjere, suvišno
liše [pril.] više [komp.]
lišenije, lišenje [sr.] odricanje, oskudjevanje, siromaštvo, sirotinja, nužda
lito [v.] ljeto
logotet, logofet [m.] pisar na dvoru, kancelar
lono [sr.] krilo, okrilje, skut (*lono Avramovo*)
lučiti lučiti, odvajati, razlikovati, razlučiti
lug [m.] šumarak, gaj, lug

ljeto [sr.] godina
ljub [prid.] drag, mio
ljubi [ž.] ljubav, *ljubi* tvoriti
preljub činiti
ljubiti voljeti
ljubo [vezn.] ili, *ljubo* — *ljubo* ili — ili, ovo ili ono
ljubodjejanije [sr.] obljuba
ljubov [ž.] ljubav
ljubimi [prid.] ljubljani, dragi, mili, prijateljski
ljudje, ljudi [pl.] ljudi, stanovnici podređeni nekom gospodarstvu, plemiću
ljuto [sr.] napor, trud, muka, [pl.] *ljutese*
ljutost [ž.] žestina, oštrina, okrutnost, [pril.] *ljute, ljutje* jako, silno, *ljuto* veoma

marč [m.] mjesec mart, ožujak
matica [ž.] glavna knjiga, original
mazda [ž.] plaća, nagrada

medja, meja, mežda [ž.] me-
 da, margina
medn [ž.] smrt
medven [prid.] meden, sladak
meja [v.] *medja*
meni že videštu a ja videći,
 a ja znajući
meštarstvo [sr.] umijeće, po-
 sao, znanje, majstorstvo
meteh [m.] kraj, selo, oblast
mežda [v.] *medja, meja*
mimohoditi prolaziti, *mimo*
gresti
minuti proći
mir [m.] svijet, mir
mirski [prid.] svjetovni, svjet-
 ski
misleće misleći
mitnica [ž.] carinarnica, mje-
 sto gdje se plaćaju porezi
 itd.
mito [sr.] nagrada, dar; nov-
 čano ili neko drugo sred-
 stvo za podmićivanje, ko-
 rumpiranje
mniti misliti
mnozimi zahvaljujući množi-
 ni, na mnogim, od mnogih
moći, mošti predmeti koji su
 proglašeni svetim, moćnici i
 slični predmeti, od *mošti*
moći
molju molim (od *moliti, mod-*
liti)
more, moremo može, možemo
 (od *mošti, -moći*)
mošt, pomošt [m.] moć, pomoć
muž [m.] čovjek, muž, muška-
 rac
mužije, mužje, muži [pl.] mu-
 škarci, ljudi

n' [vezn.] nego, već
načelo [sr.] početak
načeti početi, začeti, započeti
nadežda [ž.] nada
nadvorni pisac kancelar
naiti nadoći, naići, pridoći (*na-*
idu)

najde nađe
najliše najviše, najobilnije,
 najjače
najprvo prvi put, u početku
naju [zamj. gen. lok. duala],
 od *mi*
nakup [pril.] skupno, zajedno
namjestan [prid.] pogodan, na
 mjestu, podoban
naprida u buduće
narešti nareći, nadjenuti, ime-
 novati, nazivati se
naročit [prid.] osobit, vidljiv,
 jasan, očit, prikladan
nasladiti zadovoljiti, nasladiti
nastaviti naučiti, upraviti
 (na...)
nastavnik [m.] učitelj, pred-
 vodnik, tumač učenja Crkve
 bosanske
našastvije, našastije [sr.] na-
 pad, navala
natražak [m.] nasljednik, po-
 tomak
natražnje posljednje, kasniji
 nasljednici
navist [ž.] mržnja, omraza,
 netrpeljivost (*Naviden od*
kraljevstva bosanskoga...)
navaditi nagovoriti, optužiti
navlašno [prid.] osobno, lično,
 poimenice
nazirati ugledati, promatrati,
 osmotriti
nebitije, nebitje [sr.] nebiće,
 ništavilo
nebolano srebro ne označeno,
 nedozvoljeno za prodaju
nečastiv [prid.] bezbožan,
 opak, zao
nedostoin [prid.] nedoličan,
 bezvrijedan
nedug [m.] bolest
negli nego, možda, vjerovat-
 no, da
neistinan [prid.] neistinit, la-
 žan
nekli [v.] negli
nenavidjenije [sr.] mržnja
nenavist [ž.] mržnja, zavist

nepravedan [prid.] nepravedan, nevjeran
neprijazn' [ž.] zao duh; zlo; đavo, bolest
nere ne, nije
nesvitan neobavješten, onaj koji ne prima savjeta
nesti nositi, *nesoh* [1. l. jed. aorista]
neti [m.] nećak
nevjedstvo [sr.] neznanje, *nevjest* neznanje
nevjera [ž.] izdajstvo, kršenje datih obaveza
nevjeran [prid.] sumnjičav, nepovjerljiv; izdajnik
nevjernik [m.] neprijatelj, izdajnik
neže [vezn.] nego
ni [zamj.] *nam*, *nas* ([dat. i akuz. pl.] od mi)
nikadare, *nikadere* [pril.] nikada
nikagdare [pril.] još ne, nikako
nikakože, *nikakore* [pril.] nikako
nikire [zamj.] niko, nitko; nikakav
nikoliže [pril.] nikada
nikotoriže [zamj.] nijedan
nikto niko, nitko
ništ' [prid.] beznačajan, ništavan, ubog, siromašan
nižnij [komp.] niži
njinje, *njinji*, *njinja* [pril.] sada, *njinješni* sadašnji
nje, *ne* dolazi u složenicama
njekto, *njegda*, *njeki*, *nješto*, itd.
njeki [zamj.] neki
nu [vezn.] nego, ali

obaditi okriviti, optužiti
obače [vezn.] ipak, nego, [pril.] pače, inače
obarovanje [sr.] služba, odbrana zakona i ugovora
obarovati, *obvarovati* biti na usluzi; čuvati, poslužiti;

obraniti (u slučaju potrebe davanja azila i t. sl.)
obida [ž.] krivnja, *obidjeti*, *obiditi* okriviti, krivo optužiti
obiditi oštetiti, obijediti, nanijeti krivicu
obiskati zatražiti, istražiti
obit, *obet*, *objet* [m.] obaveza (često uz zakletvu), zavjet
obitovati obavezati se, dati obećanje, zavjetovati se
objazviti raniti
oblast [ž.] vlast, snaga, sila
oblastiti prevariti, zavarati
obljubiti zavoljeti, sprijateljiti se, pokazati znakove ljubavi
obnajdosmo utvrdismo
obnajti obnaći, utvrditi
obrani knez izabrani knez
obrat odabrati, izabrati
obraz [m.] slika, lik, način, forma
obresti, *obreti* naći, pronaći, desiti se
očetiti oštetiti
odar, *odr'* [m.] postelja, grob
odiv odjenuti, presvući
odjeti obući, odjeti
odnimiti oduzeti, izuzeti, odvojiti, umanjiti
odrti, *odrti* oštetiti, opljačkati
odumrti naslijediti
ogledati izviditi, pregledati, ispitati, opitati
okameniti učvrstiti, okameniti
okriliti zaštititi, sačuvati, prihvatiti kao svoje
omraziti zamrziti
onejzi [zamj.] one
onizi [zamj.] oni
onudu [pril.] onuda, tamo
općeno zajedničko, udruženo, opće, općinsko
općina [ž.] upravna i ekonomska zajednica; komuna, općina, opština
opitati ispitati, raspraviti, uvjeriti se

organ [m.] muzički instrument harfa, orgulje
ostanak [m.] naslijeđe, nasljednici
ostavivše izuzimajući
ostavlšu preostalu, ostavljenu
osudbina [ž.] presuda, kazna, visina i vrsta osude
osven [pril.] osim
osvobajamo oslobađamo
ošad [part. pret.] od *otiti*
ošastije [sr.] odlazak
otačstviye [sr.] domovina, odevina, rod
otačstvo [sr.] očinstvo, domovina
otaj [pril.] tajno, potajno
otiti otići
otloživše, odloživše izuzimajući, odvajajući
otlučiti odlučiti, odvojiti, razdvojiti
otrok [m.] dijete; rob; sluga

pače [pril.] više, bolje, više nego, iznad toga
padati padati, propadati (*padaju, padaješi*) [v.] *pasti*
padšeje palo [v.] *padati*
paguba [ž.] gubitak, propast, pomor
paki [pril.] opet; ponovo, nanovo
pakostiti činiti zlo, pakostiti
pamet [ž.] uspomena, sjećanje; pamet
pametar [m.] onaj koji pamti, dokumenat u kome je zabilježena prošlost, [l. memor]
panjka [ž.] ogovaranje, lažno prikazivanje
panjkavac [m.] ogovarač, lažac
pasha [ž.] pasha, paska, vazam, uskrs, jevrejski proljetni praznik pesah
pasti pasti (*padu, padeši*)

pečalan [pridj.] zabrinut, tužan, nevoljan
penjezi, pinjezi novci, dinari, srebrna para
perper dubrovački novac
pisaniye, pisanje [sr.] pismo, pisani dokumenat
pisati pisati (*pišu*); ali i u značenju *slikati, crtati*
pitrop [m.] čuvar, zaštitnik
pitropja, pritropja [ž.] zaštita, skrbništvo; zaštitnik
plaću platim, plaćam (od *platiti*)
plav [pridj.] bijel, bjelkast, blijed (ali i: žućkast, sivkast)
pleme [sr.] pleme, rod ([pl.] *plemene*)
plemenito naslijeđeno, baštinjeno imanje
plijeniti zarobljavati, otimati
plijenjenik, plinjenik [m.] zarobljenik, zarobljenik u tijelu [dogm.]
plno [pridj.] puno *na plno* u cijelosti, potpuno
pobilježiti obilježiti, staviti spomenik, izraditi natpis na spomeniku
pobiti pobiti, potući
pobrat [m.] pobratim, prijatelj
počelo početak
počisti počastiti, nagraditi
počitati čitati, poštovati (*počitaju*)
pošten poštovan, ugledan
pošto [pril.] zašto
podati dati, pomoći
podepsati kazniti
podoban [pridj.] sličan, podešan, prikladan, pogodan
podobati trebati, biti od potrebe; priličiti
podobiti prikazivati, biti nalik, pristojati, sviđati se
podperiti iznevjeriti
podrijetom porijeklom
podrug [m.] drug, sudrug, prijatelj bližnji

podružje [sr.] skup na istom poslu; podružnica; žena, su-pruga
podvizati se dizati se; pokre-tati se, činiti podvig
paganin stranac, nevjernik, neznabožac
pogibati pogibnuti, ginuti, propadati, pogibati, pogibše
ovce
poguba [ž.] kuga, gubitak, ne-volja
pogubiti izgubiti (*pogublju;* *pogubiši*)
pohitati tresti nekim, imati u svojoj vlasti, *pohitaју*
pohvalimi pohvalni; hvaljeni, zaslužni
poiskati zatražiti, zaiskati
pojti poći, *poje* pođe (*pojdu,* *pojdeši*)
pokazati pokarati, kazniti (*po-kažu*)
pokazati pokazati (*pokazuju*)
pokoј [m.] spokojstvo
polag, poleg [pril.] pokraj, bli-zu, uz
polata polača [ž.] dvorac, pa-lača
polipsati poništiti, odustati, izumrijeti
polunošti [pril.] o ponoći, u ponoć
polza [ž.] korist, [pridj.] *polzni*
pomošti pomoći, [ž.] *pomošt* pomoć
ponosnik [m.] zakupnik pre-nosa dubrovačke robe po balkanskim zemljama, član grupe koja je prenosila ro-bu; ponosnici su uzimani iz dubrovačkog zaleđa, najče-šće iz istočnog Huma i Tra-vunije
ponježe, poneže [vezn.] budući da, jer
popirati prelaziti, gaziti
popisati ukrasiti freskama, oslikati

porabiti porobiti, prisvojiti, oduzeti, načiniti robljem
posalbina [ž.] pošiljka, isporu-ka
poseženije, poseženje, poseža-nije [ž.] nasilno uzimanje
posion [prid.] silan, nasilan
posluženije, posluženje [ž.] po-služenje, izvršavanje obave-ze kletvenika prema vladaru
posljednji nasljedni; nasljed-nici do posljednjeg iz jedne porodice
posljedovati slijediti, naslije-đivati, nastaviti tradiciju
pospješiti napredovati, po-maknuti naprijed
postava [ž.] polog, zalog, osta-va, pohrana
postaviti odrediti, postaviti, *postavista* [dual]
posvetiti prosvijetliti
potajati sakriti, utajiti, držati u tajnosti
potezati nalaziti se, nastojati, ubrzati (*potezaju*)
potvoriti promijeniti, izmije-niti, iskvariti
potvrjuju potvrđujem (od *po-tvrđiti*)
poveljenije, poveljenje [sr.] naređenje, odobrenje, *pove-lja*
poveljeti, poveliti narediti, za-povjediti, pisati povelju
povelja [ž.] naređenje ili odo-brenje koje se osigurava pi-smenim aktom, povelja o savezu sa nekom zemljom, povelja kao darovnica ko-jom se garantira posjed fe-udalca, itd.
povijedjeti, povidjeti, poviditi obznaniti, ispričati, izjaviti, proglasiti (*povjem, povjesi*)
povjediti pričati, reći (*povje-daju*)
povinan [prid.] kriv
povijedati reći, izjaviti (*povi-jedaju*)

povriješti baciti, odbaciti (po-
 vrgu)
pozidati podići, ozidati, izgra-
 diti
poznati prepoznati, saznati
 (poznaju)
prav [prid.] pravedan, ispra-
 van, postojan
pravi [3. l. jed.] od *praviti*
pravina [ž.] istina, pravedna
 stvar, zakonom predviđeni
 odnos
praviti odrediti, govoriti, iz-
 reći mišljenje (*pravlju*)
prćija [ž.] miraz, nasljedstvo
prelastiti obmanuti, prevariti
preče [pril.] prije
prepodoban [m.] presvet, pre-
 podoban, veoma uvažen,
preponobnejši
prestavljenje, *pristavljenje*
 [ž.] smrt
prestupiti iznevjeriti, pogaziti
 obaveze
preti se prepirati, sporiti se
preuzam [v.] *priuzam*
pričesnik [m.] saučesnik, sa-
 radnik, *pričestnik*
pričista [ž.] djevica, bogoro-
 dica
pričisti pribrojati
priča [ž.] priča, povjest, baj-
 ka, parabola
pridužje [sr.] dug, neki drugi
 dug koji se pridružuje
 prvom
prihodište [sr.] izvor prihoda
 imanje, posjed, renta
primati *primati* (*prijemlju*,
priimlju)
prijati biti nečemu sklon, do-
 bar, blagonaklon (*prijaju*
prijejši)
prijeti primiti (*prijejmu*, *pri-*
imu), *prijezan*, *prijazn* do-
 brota, *prijazn*, [prid.] ugo-
 dan
prijti prići, doći (*prijdu*, *pri-*
deši), od *priiti*

prikazati pokazati, dati na
 pregled, provjeriti
prikorom [pril.] nadimkom, po
 nadimku
prilježan [prid.] marljiv, vri-
 jedan
prinesi prinijeti, doprinijeti
 (*prinesu*)
prisan [prid.] prav, trajan,
 blizak
prisega, *priseža* [ž.] zakletva,
 obaveza
priskrban [prid.] veoma tu-
 žan, ojađen, snužden, nevo-
 ljan
pristati pristupiti, pristati uz
 nekoga
pristav [m.] predstavnik, pri-
 stav, *pristav od dvora*
pristaviti prišiti, dometnuti
prišastije, *prišastviye* [sr.] do-
 lazak, drugi dolazak Hri-
 stov, Sudnji dan
pritča [ž.] priča, povjest, pa-
 rabola, bajka
priti doći (*pridu*)
priuzam, *priuzma* [m.] preuzi-
 manje odgovornosti za tuđi
 dug ili neko djelo, odgova-
 ranje ili plaćanje za tuđi
 dug ili krivicu
privaliti dovaljati, prevaliti,
 oboriti
priz preko
prizirati pogledati (*priziraju*)
prizrjeti pogledati, ugledati,
 pripaziti
prizrak [m.] privid, utvara,
 prikaza
procisti, *procvisti* *procvjetati*,
procvasti
proč [prid.] preostao, zaostali,
pročij ostali, drugi
prokažen [prid.] gubav, [m.]
 gubavac
prokaza [ž.] guba, kožna bo-
 lest
prokaziti upropastiti, uništiti
 (*prokažu*)

propadstvo [sr.] propast, ponor, provalija
 propeti raspeti, propeti, propetije [ž.] raspeće, smrt
 prositi moliti, tražiti, prositi
 prost [prid.] slobodan, oslobođen, prost
 prošenije, prošenje [sr.] molba, molitva
 protovistijar, protobistijar [m.] ministar, finansija, komornik
 prtište prtenina, platno, miraz u platnu
 prvonadesete jedanaesto
 prvine prvo, najprije, prvotno

rab [m.] rob, sluga, [ž.] raba
 rabiti služiti, raditi kao rob ili sluga, [ž.] rabota rad
 raspeti razapeti, raspeti, raspetije [ž.] raspeće, raspijanje
 rasuti razbaštinuti, oduzeti imetak: *Da se raspe!*
 razlog [m.] objašnjenje, opravdanje, obračun, račun, odgovor
 razmiran [prid.] nemiran, ratni, razmirna krajina
 razmirje [sr.] nemir, nemirno vrijeme, narušavanje mira, rat
 razve, razvje, razvi [pri.] osim, izuzev
 rat [ž.] rat, boj, vojska, u ovu nepravednu rat
 razdiljenje, razdiljenje [sr.] rastanak, podjela
 razdvojita
 reki onaj koji kaže, govornik, rešti, reku, rečeši
 rijeti reći
 rojenje, rojenje [sr.] rođenje
 roždastvo, roštvo [sr.] rođenje
 rotiti se zaklinjati se, polagati prisegu, priseći, zareći se, proklinjati
 ručan [prid.] ručni, od ruke, ručnik [m.] svjedok koji

potpisuje povelju ili neki drugi dokumenat
 rusag [m.] zemlja, država, tako su Bošnjani nazivali državu po mađarskom orsag, a pojedini oblasni gospodari i svoje oblasti (od mađarskog orszag, l. regnum)
 rvadba [ž.] boj, dvoboj, turnir
 rvanija [ž.] rvanje, boj, bitka

s', sa [pri.] s, sa
 s, sa, si, se [zamj.] taj, ta, to
 sabluditi, sbluditi, sbljuditi zaštititi, sačuvati
 sagiboh pogiboh, dolazi od saginuti, zginuti
 sahraniti, shraniti čuvati, sačuvati, brinuti se, održati
 sakopati zakopati, sahraniti, pokopati
 sat [m.] mjerica za žito, s't [m.] sat meda, saće, satnik
 [m.] stotnik, u značenju sto, stotina, pojavljuje se u mladim bosanskim spomenicima u obliku sat i cat
 sde, s'de, zde [pril.] ovdje, tu se, a se [uskl.] eto! gle!
 sega [pok. zam.] ovoga
 segasvjetovno [pril.] ovosvjetovno
 sele, selje, seli [pril.] dolazi u kombinaciji dosele, otsele dosad, odsad
 semu [pril.] ovome
 Serapim [m.] Serafin, ime jednog od anđela
 si [pril.] to, ovako
 sija [pok. zam.] ova, ta
 sila [ž.] snaga, sila, moć, [pl.] vojska, vojnici
 sireč to jest, ali
 sizi [pok. zam.] ovi, sizi i sizi ovi i ovi
 sjeme, sime [sr.] porod, nasljednici, sjeme [pl.] sjeme-ne

skazanije [sr.] obavještanje, pripovjedanje, pripovjest
 skazati obavijestiti, ispričati, kazati
 skinij, skinije [ž.] šator, zaklon
 skipetar, skiftar [m.] skiptar
 skočenje [sr.] skok, napad
 skončati svršiti, završiti; umrijeti
 skrb [ž.] briga, tuga, tjeskoba, muka, *skrbiti* biti zabrinut, žalostiti se, biti tužan
 skrozi [prijed.] kroz (to), zbog, u povodu toga
 skud [prid.] oskudan, škrt, siromašan
 skrvnan [prid.] pogan, nečist, *skrvniti* poganiti, onečistiti, oskrvniti
 slava [ž.] slava, veličina (l. gloria)
 slišavše slušajući, poslušavši, od *slišati*
 slnce [sr.] sunce
 slovo [sr.] riječ, [pl.] *slovese*, [prid.] *sloves'n*
 slučiti se dogoditi se, slučiti se
 sluga [m.] sluga, kletvenik u službi većeg feudalca, niži plemić, [ž.] *služba* dvorska, ili feudalna služba
 slza [ž.] suza, *slziti* suziti, plakati
 smislivše smislivši
 snidiije [sr.] silazak
 soboju [zamj.] sobom, sam, osobno, lično
 sotona [m.] sotona, đavo
 spodobiti udostojiti, upriličiti, biti nalik, biti dostojan, *spododobljen* udostojen
 spoviditi ispričati, *spovidil* ispričao, ispovjedio
 srdce [sr.] srce, *srdčano* srdačno, od srca
 stacun [m.] trgovina, radnja, dućan

stajeće stajeći, stanujući, stojići, v. *stećak*
 stan [m.] stan, stalno mjesto boravka, logor
 stanak [m.] sastanak, zbor, sabor, godišnji sastanak bosanskih plemića na kome su se donosile najznačajnije državničke odluke, pa i odluka o izboru kralja
 starac [m.] starac, pripadnik Crkve bosanske u činu starca, jedan od funkcionera crkve iz redova strojnika
 stati se sastati se
 starši, starejši [prid.] komp. stariji
 stavljaju stavljam, određujem, naređujem
 stećak [m.] uspravni kamen, nadgrobniak, spomenik, od *stajećak*
 stežanije [sr.] imanje, posjed, gospodstvo, *stežnik* gospodar, vlasnik
 stina [ž.] stijena, zid
 stratiti potrošiti, *traćenje* [sr.] trošak, gubitak
 strojiti upravljati, spremati, uređivati
 strojnik [m.] upravitelj, zvanje starješine u Crkvi bosanskoj
 stvoriti, satvoriti stvoriti, odrediti, narediti
 sud [m.] sud, suđenje, pravda
 sudba [ž.] proces, suđenje, osuda
 sudij, sudja [m.] sudija, sudac
 sudište [sr.] sudnica, mjesto za suđenje, v. *veliko sudište*
 sugub dvostruk, *sugubi vijećac*
 sumnjen [prid.] sumnjičav
 supar [m.] suparnik
 suprotiv protiv, naprotiv
 surodnik [m.] srodnik, rođak
 sušastvo [m.] priroda

sužanj [m.] zarobljenik, zatvorenik, uznik
svad [m.] svađa, zavada, neprijateljstvo
svetac [m.] sveti čovjek, patron, praznik
svidenije, svidjenje [sr.] dokaz, uvjerenje, svjedočanstvo, znanje
sviditelj, svjeditelj [m.] svjedok, poznavalac, ekspert
svita [ž.] oprava, oprema, odjeća, pratnja, svita
svjet, svit [ž.] savjet, savjetovanje, vijeće; *svijet* svijet, svjetlo
svoboda [ž.] sloboda, [prid.] *svobodan*, od *svoboditi*
svoj [zamj.] *svoj* si vlastit
svoboštine [ž.] slobode, osigurane ranijim ugovorima, pravice
svrha [ž.] cilj, kraj, svršetak
svrhu [pril.] povrhu, jošte, na kraju
svjetiljnik [m.] svjećnjak, svjetiljka

šad, šed od *iti* (ptc. pret. akt. I)
šar [ž.] cvijet, *šarota* [ž.] boja, *šarčin* [m.] slikar
šestnadesete šesnaest
širot [ž.] širina
škoda [ž.] šteta, gubitak
štedrota [ž.] darežljivost, milosrdnost
štrb [prid.] krnj, kljast, nesavršen, nemoćan
šuba [ž.] skupocjena odjeća, poljski szuba, češki ćuba i šuba, njemački Schaub
šuj [prid.] lijevi, *šuica* [ž.] ljevice

tajati skrivati (*taju, tajiši*) [pril.] *taj* tajno, [pridj.] *tain*, *tajin* tajni, potajni, skriveni
takmen [m.] takmac
takmiši se takmičeći se, upoređujući se

takmo [pril.] samo, osim
takmu [pril.] samo, osim
takožde [pril.] tako, takođe, *takoje, takojere, takore* takođe
taljenik [m.] talac
tat [m.] kradljivac, lopov
tatba, tadba [ž.] krađa
tazi [zamj.] ta
te, tere te
tepačija [m.] visoki službenik dvora, vaspitač mladih plemića u vojnoj službi
timže, temže [pril.] po tom, stoga
tisuća [ž.] tisuća, hiljada
tisušta, tisešta [ž.] hiljada, tisuća
tizi ti, ovi
tma [ž.] tama, mrak; mnoštvo; 10.000
tmača [ž.] tama, mrak, ovozemaljski život, »zemaljsko carstvo«
to, toj [pril.] to
togda, tagda [pril.] tada
tokrat [pril.] skoro, nedavno
tol, tolmi [pril.] tako, toliko
toli, tole [pril.] toliko, *od toli* otada
traćenje [sr.] gubitak, gubljenje nečeg; trošak
trebovati trebati, tražiti, zahtijevati (*trebuju, trebuješi*)
tresak [m.] potres, zemljotres, *trus*
tretje na desete trinaesto
tretji, tretja, tretje [red. br.] treći, a, e
trg trgovina, trgovanje, *trg* [pl.] *trzi*
trgujuće trgujući
tribovati v. trebovati
trije, tre [m.] tri, [ž.] i [sr.] tri, treh, triju
troj trojak, trostruk
trojica [ž.] trojstvo, sveta trojica
trst [ž.] trska, trstika

truditi mučiti, zamarati, (tru-
ždu, trudiši)
trujenje [sr.] trud, trudenje,
vođenje brige, nastojanje
trzi [v.] trg
trznik [m.] mjenjač, trgovac
tudu, tudi, tudje [pril.] tuda,
ot tudu odatle
tuj [pril.] tu
tuju, tudu stranu, tuđu
turački [pridj.] turski
tužd [pridj.] tuđ, strani
tvrđ [pridj.] jak, tvrd, posto-
jan
tvrju tvrđim, utvrđujem, od
tvrđiti

ubjediti, ubiditi primorati, pri-
siliti, natjerati
ubježati umaći, uteći (ubježu,
ubježiši)
ubo [vezn.] dakle; pak
ubog [pridj.] jadan, siroma-
šan, ubog, [pl.] ubogi, ubozi
ubojati se preplašiti se, pobo-
jati se (uboju se, ubojiši se)
udržati zadržati, ostate, učvr-
stiti se (udržu, udržiši)
uhranu sačuvam, čuvam, bra-
nim (od uhraniti)
uhušen ugušen; ubijen; uta-
jen
u inih među tuđim, među dru-
gim
ukladati dati na čuvanje, u
zakladu
ukrepiti, ukripiti učvrstiti, osi-
gurati
ulišiti sačuvati, obraniti
uminje [sr.] umjeće, znanje,
od umjeti
umirivše se pomirivši se
upasiti sačuvati, spasti
uprositi zamoliti, zatražiti, za-
pitati
upvanje, ufanje [sr.] uzdanje,
nada
usići usjeći, oblikovati nešto;
izrađivati stećak

u svojih među svojim, od svo-
jih, [v.] u inih
usrdije [sr.] naklonost, srdač-
nost
ustrojiti urediti (ustroju, ustro-
jiši), [v.] strojnik
uvidjeti, uviditi uvidjeti, sa-
znati, osjetiti (uvjem)
uvjedati saznati, poznati, osje-
titi (uvjedaju, uvjediši)
uvjedjeti [v.] uvjedati
uzetje [sr.] uzeće, zauzeće,
grabež
uzliši popevši se, uzašavši
uzmožan [v.] vazmožan
uzreti, uzriti ugledati (uzrju,
uzriši)
uže, juže [pril.] već
užika [m.] rođak, bližnji

vada [ž.] tužba, kleveta (od
vaditi)
va istinu, vaistinu [pril.]
u istinu, zaista
vanu, vani, vanje [pril.] vani,
izvana
vapešti vapeći (od vapiti)
vaprositi, uprositi, vprašati,
uprašati pitati, upitati, za-
moliti
varda [uskl.] gle! pazi!
vas [ž.] selo
vas, vse, vsja, [zamj.] sav, vas
vascijem [zamj.] svim
vasde [pril.] svagda, vazda
vaseljenaža [ž.] vasiona, sve-
mir, svijet
vasemim [zamj.] svim
vasemog [pridj.] svemoguć
vaski, vsaki [zamj.] svaki
vaskoriže, uskori [pril.] dosko-
ra
vaskrisiti, uskrisiti uskrsnuti
vaspomenuti, uspomenuti sje-
titi se nekoga, spomenuti se
vasprijeti, usprijeti primiti,
uzeti natrag, uzeti sebi
vastok [m.] istok
vasudu, vsudje [pril.] svuda

vasvrašten povraćen (v. *vaz-
vratiti*)
vazdati vratiti (*vazdam, vaz-
dasi*)
vazeti uzeti
vazglasiti, vzglasiti oglasiti se;
uzviknuti
vazimati, vzimati uzimati
vazljubiti zavoljeti
vazmožni [pridj.] moćni, silni
*vaznenavidjeti zavidjeti, za-
mrziti*
*vaznesti, vaznositi uzvisiti, uz-
nijeti*
vazvesti, vzvesti podići, uzdići
(vazvedu)
vazvratiti, vazvraštati vratiti,
vraćati se; obraćati se
veće više
vela, velja, velija [pridj.] ve-
 lika, veća
vele [pril.] veoma, mnogo, du-
 go
velelijepan [pridj.] krasan,
 prekrasan
velekrat [pril.] više puta, uza-
 stopice
veli, velij [pridj.] velik, golem
velici [v.] *veli*
veliko sudište sudnji dan
veliti, poveliti zapovijedati,
naređivati, dozvoljavati
velju kažem, naređujem, do-
 zvoljavam (v. *veliti, pove-
liti*)
velmi [pril.] veoma, vrlo, mno-
 go
vesti voditi (vedu, vedeši)
vetah, vethi, vehti [pridj.] star,
 trošan, iznošen (u Bosni da-
 nas živi: *vehat, vehad, veh-
da, vehdo*)
vezati vezati, staviti u uze,
okovati
*vhoditi ulaziti (uhoždu, uho-
diši)*
vi [zamj.] vi, vas, vama
vidim, vidimo, vidomo [pridj.]
 viđeno, znano, poznato

vidjenije, vidinije, vidinje [sr.]
 videnje, pojava, izgled; su-
 sret; priviđenje (*vizija*)
vidjeti vidjeti, gledati (viždu,
vidiši)
vidušti oni koji znaju, znalci,
 poznavaoči
vija [ž.] vrat, šija
vina [ž.] krivnja, uzrok
vinu [pril.] neprestano, stalno,
 bez prestanka
visota [ž.] visina
višn' [pridj.] gore, više, na-
 prijed
višni [pridj.] previšnji
vitati živjeti
vitije [sr.] granje
vjediti, vjedjeti znati (vjem,
viješi)
vjedomo znano, poznato
vjenčati vjenčati; ovjenčati,
krunisati
vkupan [pril.] zajednički, sku-
 pan
vkupi [pril.] skupa, zajedno
vladika [m.] vladar, gospodar,
 vlastelin, domaćin
vladika [ž.] gospođa, vlaste-
 linka
vlast [ž.] sila, moć, vlast, go-
 spodstvo
vlastelin [m.] velikan, moguć-
 nik, feudalac
vlašti [pridj.] vlastiti, osobni,
 lični
*vlešti, vliješti, vlči vući, teg-
liti*
vlhven [pridj.] vračarski, ča-
 robnjački, vidovnjački, ma-
 gijski
vlk [m.] vuk
vlšvenije, vlšenje [sr.] vrača-
 nje, gatanje
voin, vojin [pl.] vojni, vojini
vojn [pl.] vojnici, vojska
vojevoda [m.] vojvoda, *veliki*
vojevoda rusaga bosanskog
veliki vojvoda bosanskog
kraljevstva
vojištano vojnički; silom

volimi voljeni
volja [ž.] volja
volja — *volja* [vezn.] ili — ili,
 bilo — bilo
vprašati pitati
*vprosi*ti, *v'prosi*ti upitati, za-
 moliti
vrag [m.] neprijatelj, protiv-
 nik
vražda, *vražđina* [ž.] neprija-
 teljstvo, mržnja, zavada
vrijesti, *vristi*, *vrći* (*vrzu*) do-
 lazi uz prijedlog *ot* i *raz*:
 otvrijesti, razvrijesti, odvrći,
 razvrći
vrhu na, nad
vrijesti, *virgu* baciti, vrći
vsagda, *vsegda* [pril.] svagda,
 uvijek
vsakomu [pril.] svakome
vsima [pril.] svima
vskorije, *uskori* [pril.] uskoro,
 doskora
vtori [red. br.] drugi
vznese se *uznese* se, *uzoholi*

zabava [ž.] zapreka; zabavlja-
 nje, zadržavanje, otežanje u
 vremenu
zabaviti zadržavati; sprečavati
zabiti zaboraviti
zabšiti zanijekati, osporavati,
 odricati
zač [pril.] zašto
začelo [sr.] početak
zadi [pril.] straga, na kraju,
 ostrag
zadušje [sr.] pomen, dariva-
 nje za dušu pokojnika, za-
 klada
zahoditi zalaziti
zaim [m.] zajam, pozajmnica
zajeti uzeti na zajam, *zajasmo*
zajti zaći (*zajdu*, *zajdeši*)
zaklada [ž.] ostava, zalog, te-
 stament
zaklinjaju se *kunem* se
zamorije, *zamorje* [sr.] modra
 boja, ultramarin; *zamorje*
 preko mora

zanje, *zanije* [vezn.] jer
zanježe [pril.] budući da
zapreštaju *vam* zabranjujem
vam
zapreštati zabranjivati, prije-
 titi
zapšiti zanijekati, odricati
zarabiti zarobiti, prisvojiti,
 oduzeti
zastaviti opremiti, uljepšati,
 ukrasiti
zavezati obavezati, zakleti
zdanije, *zdanje* [sr.] zdanje,
 zgrada, djelo
zde [pril.] ovdje
zdola [pril.] vrlo, veoma
zemljano [pridj.] zemaljsko;
zeman zemaljski
zgorenije zgorenje svijeta, pro-
 past, sudnji dan
zi se dodaje nekim riječima
 radi njihovog pojačanja, npr.
ovazi, *ovakozi*, *onzi*, *onako-*
zi, *ondjezi*, *sijezi*, *takozi*, *tu-*
zi, itd.; uz lične zamj. 3. l.:
muzi, *njezi*; nadalje *ovojzi*,
onojzi, *onogajzi*, itd. (Par-
 tikula česta u svim srednjo-
 vjekovnim tekstovima ju-
 žnoslovenskih jezika)
zibelin krzno od zibelina (l.
 pellis zibellini)
zilo veoma, vrlo, zelo
zlago zloga
zlamenije, *znamenje* [sr.] (v.
znamenije)
zled, *zlijed* [ž.] krivnja, krivi-
 ca
zlisti sići, izići
zlobiti klevetati, mrziti
zmij [m.] *zmija* [ž.] zmaj, zmi-
 ja, simbol zla, đavo, Satana
znamenije, *znamenje* [sr.]
 oznaka, državni ili porodič-
 ni grb, obilježje; neko čudo
znamenovati obilježiti, zape-
 čatiti osobnim pečatom
zrak [m.] vid, prizrak [m.]
 priviđenje, prikaza

zrijeti, nazrijeti gledati, ugle-
dati, promatrati

že [pril.] a, i, te, pak

žarkula [ž.] zlatna kapa (od
perzijskog: *zer* zlato, *kulda*
h kapa)

željanije [sr.] želja, žudnja, že-
ljaje želeći

žilište [sr.] boravište, stan

žitelj [m.] stanovnik

žiti živjeti (*živu*)

žitije [ž.] život, životopis, žice

žldeći žudeći

Zbog tehničkih, odnosno grafičkih nemogućnosti naučne transkripcije nekih riječi, naročito onih koje pripadaju staroslavenskom (odnosno crkvenoslovenskom) jeziku, njihovo pisanje je pojednostavljeno prema fonetskim principima i savremenom izgovoru, jer je *Rječnik*, priložen ovdje, prvenstveno radi boljeg razumijevanja teksta.

Uz većinu glagola u infinitivu dat je i oblik prvog lica prezenta, a negdje i drugog, jer se u tekstu pojavljuju takvi i slični oblici, odnosno prezent u tom obliku.

Skraćenice: m. = muški rod, ž. = ženski rod, sr. = srednji rod, zamj. = zamjenica prid. = pridjev, pril. = prilog, vezn. = veznik, itd. Značenje nekih riječi protumačeno je uz pomoć latinskog (.) ili nekog drugog jezika. Za riječi koje se pojavljuju u dva ili više oblika, tumačenje je dato samo jednom, uz znak v. = vidjeti.

NAPOMENE

Proučavajući lapidarnu epigrafiku i objavljujući 1961. godine jedan mali izbor natpisa sa stećaka pod naslovom *Stari bosanski epitafi*, zašao sam u jedno nepoznato kraljevstvo iz koga nema izlaska bez plaćanja ozbiljnog danka. Valjalo je kroz davno opustošena i još neistražena područja pisane riječi krčiti put do zlatnog slova, korak po korak, stepenicu po stepenicu, stranstvovati tako po tamnim vijekovima da bi se moglo komunicirati sa ljudima iz drevnih vremena, zakopanih u fragmentima i patrljcima pergament-skih svitaka, listovima uništenih knjiga i jedva vidljivim slovima sa nadgrobnih kamenova. I ne bez čuđenja i čuda — kontakt je nađen i iz dubine stoljeća sinule su misli o životu i smrti, nekad mudre, a ponekad samo bolne. Na ovom putovanju puta nije bilo, ali je njime zacrtana duboka brazda kojom će svi oni koji budu kasnije radili na ovakvom poslu moći da nađu putokaze. Poslije ove knjige lakše će se moći sačiniti i drugi izbori i hrestomatije koje će težiti da imaju antologijski karakter.

Stari bosanski tekstovi, sabrani u ovoj knjizi kao pojedine sadržajne cjeline ili samo zanimljivi fragmenti zatvoreni u sebe, pisani su na dva načina: prvi, duhovni, staroslavenskim jezikom srpskohrvatske recenzije, sa izvjesnim elementima narodnog jezika što su iz živog govora prodrli u te crkvene tekstove, i drugi, pisani narodnim jezikom svog vremena i sredine, sa izvjesnim elementima staroslavenskog jezika što su ih u svjetovne tekstove (povelje, pisma, glose, natpise, itd.) unosili učeni ljudi, kao što su bili logofeti, odnosno dijaci i drugi pismeni ljudi tog vremena. Pošto je u ovoj izbor uveden mali broj tekstova crkvene, odnosno duhovne sadržine, a glavna pažnja posvećena spomenicima na narodnom jeziku, smatrali smo

da bi ih trebalo objaviti u originalnom obliku, samo transkribovane, jer bi djelomičnim prevođenjem nepoznatih riječi i izraza izgubili od svog pravog značaja. Zahvaljujući *Rječniku* što smo ga priložili knjizi, čitalac će moći da se snađe u svim onim tekstovima koji mu ne budu jasni, ili sasvim jasni. Jedino u slučaju nekih Tvrtkovih povelja, pisanih pod uticajem raške kancelarije, dolazili smo u iskušenje da ih prevedemo i tako prezentiramo. Ipak nismo htjeli da ni tu narušimo prvobitni princip, te dosta teške i nerazumljive povelje koje je pisao logotet Vladoje donijeli smo prema manuskriptu. Iznimku smo učinili u slučaju rodoslova dijaka iz Polimlja — objavili smo ga na osnovu redakcije Đ. Sp. Radojičića. Naravno, izuzeci su učinjeni i u slučaju tri teksta, što su nam danas poznata samo na nekom drugom jeziku (manuskript bečke *Tajne knjige*, zapis na moćniku Katarine Vukčić, poruka Stjepana Tomaševića papi Eneju Pikolominiju). Prevedeći te tekstove na savremeni jezik, uzeli smo slobodu da ih obojimo leksikom onog vremena u kome su postali, kako bi se što bolje postigla predstava o njihovim originalnim osobinama, vjerujući da su prvobitno bili pisani na našem jeziku. U slučaju izvjesnih, brojem veoma malih tekstova, za koje je utvrđeno da su bosanski, ali u tom pogledu postoje pojedinačna odvojena mišljenja, mi smo odlučili da ih objavimo i smatraćemo da smo pravilno učinili sve dok neko, zaista stručno i naučno, ne dokaže drukčiju njihovu provenijenciju (glose iz Grujićevog i Srećkovićevog evanđelja). Izvjesne tekstove koji pripadaju zajedničkoj, staroj srpskohrvatskoj literaturi, kao i neke iz riznice rane južnoslovenske književnosti, koje bi po svom porijeklu i rasprostranjenosti mogle pripadati i najranijoj književnosti Bosne, nismo unosili u ovu hrestomatiju, držeći da bi to prelazilo okvire zadatka i teme naznačene u naslovu knjige.

Tekstovi u ovom izboru poredani su kronološki, po vremenu njihovog nastanka. Poredak i kompozicija po vrstama pismenosti zahtijevali bi nešto drukčiji pristup i kriterijum. Često je bilo veoma teško utvrditi godinu postanja nekog teksta, pa i približno vrijeme. U tom slučaju prihvaćena je pretpostavka pojedinih izdavača i komentatora, a u najproblematičnijim slučajevima, gdje se ni po paleografskim ni jezičnim osobinama teksta nije smjelo prići

preciznijoj dataciji, ostavljena je mogućnost smještanja u jedan duži period, pa i vrijeme koje obuhvata jedno i dva stoljeća. Takvom opreznom razrešenju pribjegavali su u ovakvim slučajevima mnogi izdavači u prošlosti, a pribjegavaće i ubuduće.

Mnogi pisci i pisari ostali su anonimni jer svoj rukopis ili epigraf nisu potpisali, ili posredno indicirali. U takvim slučajevima autori su uslovno imenovani, na osnovu mjesta u kome je tekst izdan ili napisan, ili na osnovu neke druge oznake, karakteristične za datu materiju. U nekim rukopisima, naročito u poveljama i darovnicama, postoji koautorstvo. Logično je što smo kao autora u takvim slučajevima označili nosioca povelje, dok bi samo *pisanije* kao dijački, pisarski kvalitet, pripadao dijaku, bio on potpisan ili ne. U nekim manuskriptima ove vrste i dijaci se moraju tretirati kao autori, ako se neki dijelovi rukopisa izdvajaju kao produkt ličnog mišljenja i osjećanja pisara i dovode njegovu individualnost do afirmacije. Takav slučaj je sa poveljama dijaka Dražeslava, »prvo dijaka velikoslavnoga bana Stipana«, a kasnije »nadvornog pisca« bana Tvrtka. U dva slučaja Dražeslav se ne podređuje zakonima formulara povelje i izlaže svoja posebna raspoloženja i mišljenja. Takvi dijelovi se moraju tretirati kao posebne cjeline i izdvojiti iz teksta dokumenta u kome su napisane. Većina prepisivača evanđelja ostala je nepoznata, a svaki izuzetak u tom pogledu je veoma važan, čak dragocjen. Takođe su poznata mnoga imena dijaka koji su pisali povelje, a poneki pisac epigrafa ostavio je svoje ime uklesano u kamen, smatrajući da je posao koji radi javan i vrijedan.

Naslovi pojedinih tekstova davani su po naslovu originala, ukoliko su oni tamo postojali. Najčešće su uzimane pogodne misli, rečenice ili riječi iz datog teksta, a ponekad i ideja koja je dominantna u njemu. Traganje za misaonim adekvatom u naslovu završeno je ponekad vrlo sretnim rezultatom, ali nekada to nije sasvim uspijevalo.

Bosanske i humske pisarske škole veoma su rano izvršile izvjesne reforme u ćirilskom pismu. Prilagođavajući ga živom narodnom govoru, dijaci su izbacili sve one glasove i poluglasove koji se više nisu čuli u kraju u kome su živjeli (jedino su se ponekad u crkvenoslovenskim ru-

kopisima, kao duhovnim nasljeđem, držali tradicije, ma i ne potvrđene u živom govoru). Izvjesne poteškoće su se ipak ispriječile u transkripciji na savremeno pismo, naročito u pogledu *jata* i *jera*. U većini bosanskih oblasti još u XIII vijeku primijećen je prelazak *jata* u *i*, a već u XIV vijeku bio je ikavski izgovor dominantan u cijeloj Bosni, osim njenih najistočnijih dijelova, što je slučaj i sa Humom. Ipak smo u našoj transkripciji bili veoma oprezni, te smo *jat* pisali kao *je* (*ije*) u svim onim tekstovima gdje ikavica nije pretežna, evidentna i naučno dokazana. *Jor* se iznimno pojavljuje u bosanskim tekstovima, naročito mladim, a *jer* je vrlo čest. Tamo gdje smo pretpostavljali da se nije izgovarao mi smo ga ispuštali, ondje gdje se mogao izgovarati zamijenili smo ga znakom apostrofa ('), a negdje su ga i sami dijaci pisali kao obično naše *a*. U pogledu čitanja i razumijevanja tekstova u ovom izboru, čitaocu stoji na raspolaganju *Rječnik*, koji je sačinjen samo u tu svrhu i nema nikakvih drugih pretenzija. Njegova izrada bila je skopčana sa znatnim smetnjama i neprilikama, s obzirom da još nemamo nijednog savremeno i naučno obrađenog rječnika južnoslovenskih jezičkih i književnih spomenika srednjeg vijeka. Daničićev *Rječnik* je nepotpun, nemetodičan i umnogome zastario.

U ovaj izbor uvršteni su najinteresantniji spomenici pismenosti, evidentirani do kraja XV stoljeća (kao i oni za koje se nije moglo utvrditi da li su nastali u tome ili sljedećem stoljeću). Nastojali smo da izbor obuhvati što više rukopisa, naročito onih koji imaju izvjesnu književnu vrijednost, uzimajući ih pomoću mjerila koje podrazumijeva ukus epohe u kojoj su nastali, ali ne zaboravljajući ni estetski kriterij dana u kome doživljavaju svoj drugi život. Tematski i sadržajno ove tekstove dopunjava ikonografija bosanskih minijatura, nastalih u isto vrijeme, često i od pera istog umjetnika, te naivna i upečatljiva skulptura stećaka, do sada najpoznatijeg reprezentanta bosanske srednjovjekovne umjetnosti. Na žalost, zbog koncepcije biblioteke u kojoj ovo djelo izlazi, i drugih razloga, nismo bili u mogućnosti da u knjigu uvrstimo izvjestan, najnužniji broj podobnih ilustracija i na taj način kompletiramo i obogatimo ovo izdanje.

Zabilješke uz ovu knjigu ulazile su u sadržajne i jezične analize tekstova samo u slučaju da tekstologija te vrste nije zastupljena u literaturi što je uvijek navodimo na kraju komentara. Bilješka se ponekad bavi konfrontiranjem sudova izvjesnih istraživača, ali najčešće njezin predmet su vrijeme i ljudi, ono o čemu tekst samo djelimično govori, kako bi čitalac mogao što integralnije da doživi pročitani tekst. Na žalost, mnoge komentare, same po sebi interesantne, morali smo skratiti i prilagoditi šemi što ju je zahtijevala struktura knjige. Na kraju je navođena literatura i izvori, uglavnom novijeg izdanja, kako bi svi materijali bili pristupačniji svima onima što bi htjeli da prošire svoje znanje o pojedinim tekstovima. Starija izdanja takve literature su danas rijetka i malo pristupačna. Opširnije bilješke, odnosno komentare, kao i podatke o izvorima i literaturi, čitalac može naći u časopisu »Život«, u kome su objavljeni pod naslovom »Pečatom zlatnim pečaćeno« u 1968. godini, te u brojevima 1 i 2—3 u 1969.

Prilikom rada na izboru lapidarnih natpisa upozorio me je na neke nove, još neobjavljene epitafe Š. Bešlagić i rado mi pružio podatke o njima, zahvaljujući čemu sam neke od njih mogao i objaviti u ovoj knjizi. Primjedbu dra A. Babića o potrebi skraćivanja nekih komentara sam usvojio, i u tome išao dalje, skraćivanjem i ostalih komentara radi stvaranja što ujednačenijih proporcija. Također mi je dobro došla i napomena dra B. Koneskog u pogledu transkripcije, kojoj sam se ponovo vratio radi kontrole. Ovom prilikom svima se najsrdačnije zahvaljujem, a naročito B. Koneskom, koji je kao odličan poznavalac stare južnoslavenske pismenosti i književnosti nedvosmisleno, odlučno preporučio ovaj izbor za objavljivanje.

M. D.

SADRŽAJ

Str.

- 11 O starim bosanskim tekstovima
- 39 *Krsmir Bretović*: Crkva arhandela Mihaila (333)
- 40 *Bosanski Krstijanin*: Kako je satana stvorio ovaj svijet (333)
- 43 *Majstor Bratjen*: Slovo za Grda (334)
- 44 *Dijak Grigorije*: Ukrasih ovo jevanđelje zlatom (334)
- 45 *Ban Kulin*: I dokle u mene budu — dati im savjet i pomoć kako i sebi (335)
- 46 *Dijak Radoje*: Pisah siju knjigu (335)
- 47 *Knez Miroslav*: Zakle se i potpisa (336)
- 48 *Ban Kulin*: Kada scijeni kučevsko Zagorje (336)
- 49 *Krile Župan i drugi*: Križi za bana (336)
- 50 *Dijak Prodan*: Veliki sudija (338)
- 51 *Dijak iz Podbrežja*: Žalahu ih dobri ljudi (339)
- 52 *Braća iz Crnča*: U dni slavnago kneza Hramka (339)
- 53 *Kaznačica Bjeloka*: Mjesto uz Nespinu (339)
- 54 *Gramatik Desoje*: Vjerno kako u prvih (340)
- 55 *Dijak iz Vidoštaka*: Raba božija Marija (340)
- 56 *Matej Ninoslav*: Vječni mir i prijateljstvo (340)
- 57 *Nepoznati Travunjanin*: Župan Krnje (341)
- 58 *Matej Ninoslav*: Pridoh si s mojim boljarimi (341)
- 59 *Borislav Vojsilić*: Vječni mir i ljubav (342)
- 60 *Dijak iz Polica*: Župan Pribilša (342)
- 61 *Knez Andrija*: Da vam je otvorena naša zemlja zbog svih vaših potreba (342)
- 63 *Desin Ratančević*: U dni bana Stjepana (343)
- 64 *Knez Črnomir*: Jedne su prodali za more a druge gdje im je bila volja (343)
- 66 *Anonim iz Zgošće*: Ban bosanski (343)
- 67 *Nepoznati Popovac*: Protest na pergamentu (344)
- 68 *Župan Radoslav*: Da spasemo i stražemo po moru i suhu (344)
- 70 *Dijak iz Humskog*: Žitije gosta Milutina (344)
- 71 *Stjepan Kotromanić*: Bi milost naša gospodinu jere ostavi hrvatskoga gospodina (345)

Str.

- 73 *Dijak Priboje*: Svjedoci na darovnici bana Stjepana Vukoslavu Hrvatiniću (345)
- 74 *Stjepan Kotromanić*: Zapisano u Hiži velikoga gosta Radoslava u Radoslali (347)
- 76 *Anonim iz Carevca*: Kuća Milutina Marojevića (346)
- 77 *Berislav Skočić*: Sa svojim vojnim sinmi (347)
- 78 *Ivaniš Ivanović*: A knez mu biše vjeran gospodin (347)
- 79 *Stjepan Kotromanić*: Kada ga poslasmo po moju gospoju caru Bugarskomu (347)
- 80 *Dijak Pribisav*: Država bana Stipana (348)
- 81 *Dijak iz Lašve*: Slovo o čovjeku koji je živio uspravno (349)
- 82 *Jelisaveta Kotromanić*: Da nije naš sužanj ni talac (349)
- 83 *Dvorski Dijak*: Natpis na vijencu pečata (349)
- 84 *Završanin*: Šta je to krin (350)
- 85 *Stjepan Kotromanić*: Ako bošnjanin bude dužan i objegne — da mu nije vjere ni ruke od gospodina bana (351)
- 87 *Vukašin iz Pojske*: Ništi (352)
- 88 *Stjepan Kotromanić*: Do zgorenja svijeta (352)
- 90 *Gost iz Pojske*: Slava četi i saboru (353)
- 91 *Vladislav Nikolić*: Koji služaše slavnoga bana (354)
- 92 *Stjepan Kotromanić*: Tri dobra djela koje učini Vuk Vukosalić u vjernoj službi za svoga gospodina (354)
- 93 *Vladislav Stjepanović*: Ni sam ban da ne može uzeti čovjeka u gospodstvu Vlatka Vukosalića (355)
- 95 *Dijak Dražeslav*: Veliki pehar vina (355)
- 96 *Jelena Kotromanić*: I kada bi stanak na milah vse zemlje Bosne (356)
- 98 *Bratoje iz Uloga*: Pribislav (356)
- 99 *Tvrtko Kotromanić*: O tome kako su i zašto svezali Petra i Pavla (357)
- 101 *Anonim iz Drešnice*: Dvor vojvode Masna (357)
- 102 *Tvrtko Kotromanić*: Da mu nije nijednoga hudoga ni kojega priroka (357)
- 104 *Dijak iz Kalesije*: Slovo o Dragcu Tihmiliću (358)
- 105 *Tvrtko Kotromanić*: Skupite mi tazi moj dohodak pet sat perpera (358)
- 106 *Dijak Pomoćan*: Vladislav Nikolić (359)
- 107 *Tvrtko Kotromanić*: Prisegosmo kunući se kako je naša kuća s Dubrovnikom jedna kuća (358)
- 110 *Tvrtko Kotromanić*: Zašto bi bilo vrijedno plemenitu čovjeku glavu otsjeći (359)
- 111 *Premilovac*: Slovo o vremenu (360)
- 112 *Dijak iz Polimlja*: I Vladislav rodi Tvrtka bana (360)
- 114 *Anonim iz Vidoštaka*: Rudina (361)
- 115 *Milat Pripčinić*: Poruka o vjernosti (361)
- 116 *Nepoznati Pataren*: Nebo i zemlja (361)
- 117 *Vukašin Dijak*: Plemeniti Svibničanin (361)

Str.

- 118 *Tvrtko Kotromanić*: I spodobi me sugubim vijencem (363)
120 *Dijak iz Veličana*: O rodu rabe božije Polihranije (363)
121 *Župan Medulin*: Nikada (344)
122 *Tvrtko Kotromanić*: Sazidah grad i narekoh mu ime sveti Stefan (364)
124 *Radan Hranić*: Slovo za Bogdana Ozrinovića (365)
125 *Petar Pribilović*: Usrednim mojim prilježanijem i božjim pospješenijem (365)
126 *Dijak iz Bujakovine*: Slovo o vitezu (366)
127 *Dabiživ Čihorić*: Nemojte me od sebe odgoniti (366)
128 *Vukava Batić*: Slovo o knezu Batiću (366)
129 *Bjeljak i Radič Sanković*: O postanku grada Dubrovnika (367)
132 *Presjeničanin*: Hrelja (367)
133 *Stjepan Dabiša*: U vasem osta prav Dragoje i njegova bratija (368)
134 *Prečkopoljanin*: Slovo za Ivana (368)
135 *Dijak iz Goražda*: Stranac u ovom svijetu (368)
136 *Stjepan Dabiša*: Za devedeset i pet litara fina srebra — da može uzeti na pravdu i izvan pravde (368)
138 *Vukašin iz Vlaholja*: Krstijanica Bjeoka (369)
139 *Stjepan Dabiša*: I gledahomo našim očima gdi naši virni polivahu svoje svitlo oružje krvju turačkom (139)
140 *Anonim iz Pobrđice*: Ubila ga puška
141 *Stjepan Dabiša*: Od vsega nam preda pravi i puni i obilat razlog (369)
143 *Neretuljanin*: Nebesnoga i zemaljskoga (369)
144 *Poljičanin*: Sjen (370)
145 *Dijak iz Hrvata*: Božičko (370)
146 *Stjepan Dabiša*: Dođe Bajazit s Turcima i pohara Bosnu (370)
147 *Dragoje Dijak*: Smrt u tuđini (371)
148 *Stjepan Dabiša*: I rečeni vlastele i poklisarje primiše i zavezaše se kraljevstvu mi (371)
151 *Gost Mišljen*: Gostoljubstvo (371)
152 *Vuk Radišić*: Kami na junaka (372)
153 *Nikola Dragoljević*: Kada htjeh pobiti (372)
154 *Stanko Kromirijanin*: O starješinama Crkve bosanske prije gospodina Rastudija (372)
156 *Dijak iz Blagaja*: Slovo o vlasti (373)
157 *Stjepan Dabiša*: Gospodsko selo u Humskoj zemlji (373)
158 *Dijak iz Kovanja*: Slovo o vitezu (374)
159 *Dijak iz Podrinja*: Dobri (373)
160 *Predrag Vojinović*: Branko (374)
161 *Stjepan Dabiša*: Ne štedeće svojih glava u turačkih bojih (375)
162 *Dijak iz Dabra*: U dobri čas (375)
163 *Pavle Radinović*: Vsudi kudi budu moći doseći (376)

Str.

- 165 *Vrsan Kosarić*: Glas iz tamnice (376)
166 *Kraljica Jelena*: Da je pridani na velikom sudištu u
đavolje ruke (377)
168 *Dijak iz Konjica*: Gojsava (377)
169 *Stjepan Ostoja*: Slatko prosiše i moliše (377)
170 *Dijak iz Bogutova*: Vlč i bratija (378)
171 *Stjepan Ostoja*: Sega pisanija ne potvorite (378)
173 *Dijak iz Hrasna*: A ja ne mogu biti kako vi (379)
174 *Petar Stuk*: Slovo o Mojslavu (379)
175 *Jelena Gruba*: Vse sam mu platila žutimi dukati (379)
176 *Bartol Brajković*: Boljeradov unuk (380)
177 *Radič Sanković*: Svršuje djelom što jest rječju rekal
i objetoval (380)
179 *Veseoko Kukulamović*: Slovo o Radojici Biliću (380)
180 *Nepoznati krstijanin*: Iscjeljenje bolesne žene (380)
182 *Radomil Dijak*: Batalo (383)
183 *Krstijanin Hval*: Pisah zlatom kako i črninom (383)
184 *Dijak iz Divina*: Ivan Mrčić (384)
185 *Stjepan Ostoja*: Dasmu mu sve ono što je njegovo
bilo (384)
186 *Dijak Kulduk*: Milac (385)
187 *Episkup iz Janića*: Da mu se vrati što mu je bilo bez
krivine oteto (384)
188 *Hotčanin*: Mirisav (385)
189 *Krstijanin Hval*: Znamenje velje javi se na nebe-
sih (385)
191 *Katarina Vukčić*: Sjeti se, Gospodine (386)
192 *Braća Petrovići*: Da se zna (387)
193 *Hrvoje Vukčić Hrvatinić*: Suprotiv kralju Ostoji — na
njegovu pogibio i rasutije i prognanje (388)
195 *Dijak iz Uboskog*: Dabiživ (388)
196 *Tvrtko Tvrtković*: Što im rat zada i mir privrže (388)
199 *Dijak iz Ključa*: Smrt pod gradom (389)
200 *Radič Radojević*: Sam (389)
201 *Kočerinac*: Viganj (390)
203 *Sandalj Hranić*: Do lahka i do teška vnimena i do
vsega što prihodí (390)
205 *Divan Milošević*: Stojisav (391)
206 *Hrvoje Vukčić Hrvatinić*: Kada hotihomo pojti na
Ugre (391)
208 *Dijak iz Vrpolja*: Dom moj ožalostih (392)
209 *Vojevoda Mitoš*: Kakav je bio Vlatko Vlađević (393)
210 *Nepoznati dijak*: Vojevoda Mitoš (393)
211 *Grgur Vukosalić*: Po navodu zla čovika postavih ca-
rinu (394)
213 *Dijak Radoje*: Život i smrt Ozrisala Kopijeveća (394)
214 *Sandalj Hranić*: Daše mi i darovaše polače u Dubrov-
niku (395)
216 *Radovac Vukanović*: Carina u vojevode (395)

Str.

- 217 *Sandalj Hranić*: Preporučen budi gospodinu duždu i općini bnetačkoj (396)
- 219 *Dijak iz Prozračca*: Pavao Komlinović (396)
- 220 *Radosav Pavlović*: U mene i u sinu mi — vlastelin i knez i vijećnik i sudija, kako u vlasteli dubrovačkoj (396)
- 223 *Radovan iz Medvjede*: Za svoga života (397)
- 224 *Ana Obradova*: Klet i proklet (397)
- 225 *Radosav Pavlović*: Ništor nije ugodnije nego li mir i ljubav sa vascijem čovjekom imati (398)
- 228 *Ivan Maršić*: Slovo o končini (398)
- 229 *Stjepan Tomaš*: Pridasmo ih didu Miloju i didu kon dida (398)
- 231 *Vukosav Štirunović*: Slovo o trajanju (399)
- 232 *Stjepan Tomaš*: Tisuće dukata u trgovinu kneza Nikole Trogiranina (399)
- 234 *Petko Krstijanin*: Smrtni postavih bilig (400)
- 235 *Vladisav Hercegović*: Uzdaje nije u nepravdi ni u bilo kakvom svjetovnom gospodstvu (400)
- 238 *Radoje iz Pridvorice*: Slovo za Ostoju (401)
- 239 *Krstijanin Radosav*: Blagodat i istina (401)
- 240 *Dijak Semorad*: Vlatko (402)
- 241 *Krstijanin Radosav*: Knjiga za krstjanina Gojsava (403)
- 242 *Kalinovčanin*: Dobri (404)
- 243 * * *: Molitva za žito i vino (404)
- 244 *Miogost iz Kalinovika*: Riječ za Vukašina (404)
- 245 *Stjepan Tomaš*: Ljubiti pravdu a zlobiti nepravdu (405)
- 247 *Vitoje iz Slivlja*: Za sebe i za nju (405)
- 248 *Podubovčanin*: Znamenje (405)
- 249 *Lastvanin*: Odlazak među svoje (406)
- 250 *Stjepan Vukčić Kosača*: Prostih i blagoslovih (406, 408)
- 251 *Radin Plavičić*: Dobar ti san (407)
- 252 *Kovač Radić*: Blago (407)
- 253 *Vujan Dragišić*: Rab božiji (407)
- 254 *Stjepan Vukčić Kosača*: Ugađati i služiti — lijepo i dobro i pravo i počteno (408)
- 256 *Ugarak*: Jedan u majke (408)
- 257 *Krstijanin Radosav*: I grad ne potribuje ni sunca ni miseca (408)
- 260 *Stjepan Vukčić Kosača*: Vazdigoh hram (409)
- 261 *Stjepan Tomaš*: Ne bojeći se nijednoga hudoga (409)
- 262 *Dragiša Dragilović*: Dragilo (410)
- 263 *Stjepan Tomaš*: Dasmo mu u našem rusagu sto kuća ljudi (410)
- 264 *Pavko Radohnić*: Molba (411)
- 265 *Stjepan Tomašević*: I moja će propast povući za sobom i mnoge druge (411)
- 268 *Dijak iz Mršića*: Dibac (412)
- 269 *Dijak iz Vlahovića*: Ne tikaj u me! (412)
- 270 *Dijak iz Jasene*: Bih živomu rad (413)
- 271 *Dijak iz Vlahovića*: Slovo o Vukosavu Vlađeviću (413)

Str.

- 272 *Stjepan Tomašević: O trgovini bolanim i nebolanim srebrom* (413)
- 275 *Braća Pribilovići: Krv u miru* (414)
- 276 *Gost Radin: Ne znajući svršenje životu mojemu* (414)
- 278 *Radonja Vlađević: Slovo inokosnog sina* (416)
- 279 *Anonim iz Zovog Dola: Osvećena pogibija* (416)
- 280 *Dijak iz Brankovića: Pogibe na boju despotovu* (416)
- 281 *Dijak iz Oprašića: Počteno i glasito* (417)
- 282 *Dvorjanin Radosava Pavlovića: O rodu Juraja Bogišića* (418)
- 284 *Tomaš Boro: Vrijeme rođenja i vrijeme smrti* (418)
- 285 *Dijak iz Grahovičića: Dobro knjigu znaše* (419)
- 286 *Alibeg Vlahović: Od togaj poklada i imanja — ni malo ni vele ne osta...* (419)
- 288 *Anonim iz Boljuna: I meka i blaga* (419)
- 289 *Vlatko i Stjepan Hercegović: Da se ne može iskati ni jednim načinom koji bi se mogao reći ili smisliti*
- 291 *Travunjanin: Humko* (420)
- 292 *Alibeg Pavlović: Oto poslah moje glumce* (420)
- 293 *Kovač Grubač: Kovač i lav* (421)
- 294 *Knez iz Kruševa: Juroje* (422)
- 295 *Petar Stjepanović: Radoje* (422)
- 296 *Anonim iz Kunova: Molitva ot treska i ot groma i ot bijesa i ot grada* (423)
- 299 *Dijak Pribislav: Zlamenije* (423)
- 300 *Dijak iz Djedića: Slovo o sudbini* (424)
- 301 *Kovač Grubač: Radivoj* (424)
- 302 *Ahmet Hercegović: Ako mnite da sam ja zaboravio prvo naše prijateljstvo — Bog zna, nijesam...* (424)
- 306 *Ivan Vukičević: Blaga ruka* (425)
- 307 *Priređivač Aleksandride: S Bogom takmiši se, a ni čovjekom ne možeš biti* (426)
- 311 *Petar Stjepanović: Sto vojevode Stipana* (427)
- 312 *Priređivač Aleksandride: Kako se Aleksandar vjenčao sa Roksandom* (426)
- 315 *Braća Radilovići: Žalost za ocem* (428)
- 316 *Dijak Napovišt: A se kami Stapjana* (428)
- 317 *Nepoznati Bošnjanin: Za milost njegove stare gospođe i za spomen i slavu bosansku* (428)
- 319 *Vukosav Radihnović: Radihna* (429)
- 320 *Anonimni Bošnjanin: Kako se Nikola Radanović od-
vrgao od svoga gospodara* (429)
- 323 *Anonim iz Podstijenja: Ne gledaje ubježati* (430)
- 324 *Radič Radosalić: Na svojoj plemenitoj baštini* (431)
- 325 *Anonim iz Bogojeva: Žalost za Vukašinom*
- 326 *Dijak iz Teočaka: Sedam sinova*
- 327 *Priređivač apokrifa: Početije svijeta* (431)
- 331 *Bilješke o tekstovima i autorima*
- 433 *Rječnik*
- 455 *Napomene*

Mak Dizdar
STARI BOSANSKI TEKSTOVI

*

Izdavač:
»Svjetlost«, izdavačko preduzeće, Sarajevo

Za izdavača:
Vladimir Knor

Tehnički urednik:
Hilmo Hadžić

Korektor:
Mak Dizdar

Štampa:
Novinsko preduzeće »Oslobodenje«, Sarajevo

Za štampariju:
Božidar Sekulić

stari bosanski tekstovi

čirčdar

